

**KIRJA-
KEELE
TEATAJA
1979-1983**

KIRJAKEELE TEATAJA

1976—1983

Õigekeelsuskomisjoni otsused

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

321.619

TALLINN «VALGUS» 1985

Retsenseerinud Viivi Maanso
Kaane kujundanud Tõnu Aru

K46 Kirjakeelē teataja 1979—1983. Õigekeelsuskomisjoni
otsused / Koost. T. Erelt, H. Saari. — Tln.: Valgus,
1985. — 88 lk.

Väljaanne sisaldab rakendamiseks soovitatavaid otsuseid tänapäeva eesti kirjakeele õigekirja, vormiõpetuse ja sõnavara alalt. Otsuste tekstid on kommenteeritud. On toodud bibliograafilised andmed otsuste ja kommentaaride varasema avaldamise, samuti olulisemate trükikäsitelmade kohta, mis eelnesid arutamisele komisjonis.

Raamat on mõeldud laialdasele eesti kirjakeelt kasutavale lugejaskonnale, kaasa arvatud kõik Eesti NSV ametkonnad ja asutused ning eesti õppekeelega koolid.

K 460200000—090 TL9—15—84
M902(16)—85

81.2E

SAATESÕNA

Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni (VÕKi) kolmas koosseis on töötanud üle nelja aasta. Peetud on 26 koosolekut, arutlusel on olnud tosin keeleprobleemi. Käesoleva väljaande ülesandeks on teha laiemale üldsusele teatavaks selle töö tulemused ja kiirendada vastuvõetud otsuste rakendamist.

Komisjoni töökorralduses ja põhimõtetes on märgata uusi jooni, mis mingil määral on mõju avaldanud ka otsustele. Eeskätt on VÕKi koosseis noorenenud. Nii on saanud rohkem mõjujõudu lingvistide noorema põlvkonna vaated ja keelepruuk.

VÕK alustas taas tööd pärast pikemat ettevalmistust. Ligemale aasta aega tegutses keelekorralduse ja õpetuse komisjon, kes töötas välja põhiseisukohad ja ettepanekud 31. oktoobril 1979 toimunud vabariiklikule nõupidamisele. Edasi siirdusid komisjoni ettepanekud VÕKi, mille uus koosseis võttis nende arutamise oma töökavasse.

Muutunud on VÕKile materjalide ettevalmistamise kord: seda ei tee enam komisjoni sekretär, vaid komisjoni liikmed kas üksinda või rühmana. Kogu töö tehakse endiselt vabatahtlikus korras. Omaette palgal olev sekretär VÕKi töö tarvis puudub, kuigi see oleks eel- ja järeltööde mahukuse tõttu väga vajalik. Hea otsus ei sünni VÕKi koosolekul, vaid eeldab põhjalikku eelnevat töötlust ning kindlasti uut ideed. Kui kõike seda pole, siis on ka arutelu koosolekul enamasti mõttetu.

Muutusi on samuti koosolekute töökorras. Enne otsuse vastuvõtmist on kõik komisjoni liikmed kohustatud oma arvamust avaldama, sest VÕK on kollektiivorgan ning selles kaasatöötamine eeldab igapähealt seisukohtade omapoolset kujundamist ja põhjendamist, aga ka tahet neid teiste omadega võrrelda, ja kui vaja, siis uuesti kaaluda. VÕKi liikmel peab olema koostöö soovi. Vajaduse korral on komisjoni koosolekuile kutsutud väljastpoolt spetsialiste, näiteks ENE toimetuse töötajaid, geograafe, lõneetikuid, ja kuulatud nende arvamusi.

Otsused on vastu võetud vastavalt kodukorrale, mille kinnitas Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidium 21. märtsil 1972. Selles seisab: «Komisjoni koosolek on otsustusvõime-

line, kui kohal on vähemalt 2/3 komisjoni koosseisust, sealhulgas esimees või üks aseesimeestest. Otsus loetakse vastuvõetuks, kui selle poolt on hääletanud üle poole kogu komisjoni koosseisust või kahel teineteisele järgneval koosolekul üle poole koosolijaist.» Hääletamise üle õigekeelsuskomisjonis on mõnikord ironiseeritud, kuid ilmselt asjata, sest eks võeta igasugused kollektiivorganite otsused vastu sel moel. Pealegi distsiplineerib hääletamine komisjoni liikmeid, sunnib neid oma seisukohta põhjalikumalt läbi mõtleva ja formuleerima. Komisjon on arvamusel, et mingi ettepaneku tagasilükkamisel peaks seegi tulemus fikseeritama põhjendatud otsusena, kuid seni selliseid otsuseid vastu võetud pole.

VÕKi otsused on peaaegu kõik avaldatud ajakirjas «Keel ja Kirjandus», neid on tutvustatud ajalehtedes «Nõukogude Õpetaja» ja «Kodumaa», osaliselt ka «Sirbis ja Vasaras». 1980. aastal andsid Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Eesti NSV Haridusministeerium välja brošüüri «Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsused mai 1979 -- august 1980», mis oli mõeldud eeskätt emakeeleõpetajatele ja keeleteimetajatele. Lisaks sellele on VÕKi töö tulemusi propageeritud Emakeele Seltsi keelepäevadel ja õpetajate täienduskursustel peetud loengutes ja ettekannetes.

Oma tööd on komisjon ette kavandanud tavaliselt aastaks või pooleks, kinnitades nii probleemid kui ka eeltööde tegijad. Töökavade koostamisel on arvestatud keelekorralduse ja -õpetuse komisjoni ettepanekuid vabariiklikule õigekeelsuskomisjonile, aga ka ENE toimetuse soove ja komisjoni liikmete algatusi. Nõnda on VÕKi töö olnud suunatud praktika nõuetest. Käsitluse järjekorra on määranud eeskätt konkreetse lahenduse olemasolu ja ainestiku ettevalmistamise võimalused. Esildised, kus korrektset uut lahendust pole formuleeritud ega näha, on jäänud ootama oma aega. Sest vähe on sellest, kui ütleva, et norming ei kõlba, vaja on asjatundlikult põhjendatud muudatuseettepanekut, seda on aga sageli raskem teha kui olemasolevat kritiseerida.

On päris loomulik, et VÕKi liikmed pole päris ühesuguste keelevaadetega. See on ilmnenud ka arutlustel. Eesti kirja-keele korralduse ajalugu on näidanud, et pole otstarbekas komisjonile peale suruda selle või teise ringkonna propageeritud põhimõtteid, vaid komisjonis eneses peab kujunema oma lähenemisviis, eri seisukohtade hindamise tulemus. Nii on toimunud ka VÕKis. Nagu osutavad arutlused koosolekuil ja otsuste küllaltki üksmeelne vastuvõtmine, on liikmete

enamiku õigekeelsuspõhimõtteid lähedased ja tahaks uskuda, et nad kajastavad laiema keeleavalikkuse seisukohti.

VÕKi otsused ja neile eelnenud töö on toonud esile mitmeid põhimõtteid, teinud märgatavaks taotlusi ja tendentse keelekorralduses.

Viimaste aastakümnete jooksul on toimunud silmapaistvad muutused eesti kirjakeele ja murrete funktsioonide ulatuses. Murded ja murrakud on kaotamas oma erijooni ja omavahel tasandumas. Maarahva linnadesse siirdumine on loonud neis uued suured inimeste rühmitised, kes pole keelelt veel jõudnud konsolideeruda. Linnamurded pole jõudnud kujuneda. Keskkoolihariduse kiire laienemine, massiteabevahendite osa märgatav suurenemine infolevis on tõstnud kirjakeele (vähemalt passiivselt) igapäevase infokeele staatusesse. Kirjakeel pole enam väikesearvulise haritlaskonna keel, vaid on kujunemas rahva enamiku omaks. Selles on nähtud kirjakeele demokratiseerumist. Siit tuleneb ka rahva suurem huvi kirjakeele korralduse vastu. Olukorda teisendab veel teaduskeele osatähtsuse ja nõudmiste suurenemine, selle laienev mõju üldkeelele.

Kirjakeele kõrval on käibel suuline argikeel (kõnekeel), millel on vabam varieeruvus. Siin ilmneb veel isikuti lokaalmurrete jooni, kirjakeelelähedust, kuid juba ka ainult sellele keelevormile iseloomulikke tunnuseid. Paiksete murrete taandumine on jätnud rohkem ruumi sotsiaalsete rühmitiste erisugusele keelepruugile, nende slängile.

Kirjakeele toimimisala laienemine on kiirendanud funktsionaalstiilide kujunemist. Ilmselt pole meie kirjakeeles nii selgepiirilisi stiile kui rootsi või vene keeles, kuid sõnavõttud kassikulla, kantseliidi ja pärabaroki ümber osutavad stiil erinevuste olemasolule.

Kogu uudne keelesituatsioon on kahtlemata olnud taustana mõjustamas keelekorraldajate ja neid stimuleerinud keeleavalikkuse taotlusi. Sellega seoses on ilmnenud mõningaid konkreetsemaid tendentse. Nii on tänapäeva keelekorraldajatel taandunud teisejärguliseks või puudub üldse varasematel aegadel oluline kodumurde taust. Paikseid murdeid täiesti arvesse võtmata pole VÕK siiski läbi saanud, sest need on olnud mõjustamas seni kehtinud normide kujunemist ja on mõnikord ka aluseks argikeeles esile kerkinud joontele. Teiselt poolt on aktuaalsemaks muutunud keeleerinevused eri põlvkondade vahel, mis on selgesti ilmnenud avalikeski seisukohavõttudes. Eriti silmatorkavad on olnud noorema põlvkonna sõnamuutmise kõrvalekalded vanema

põlvkonna keelepruugist ning senistest kirjakeele norminguist.

Muutumas on keele süsteemi ja keelereegli käsitus. Tagaplaanile on jäämas J. V. Veski range loogilise süsteemi nõue, aga ka J. Aaviku esteetilisest mõju taotlev, erandeid esile tõstev süsteemi uuendamine. Poolehoidu on leidnud tšehhi keeleteadusest pärinev keelesüsteemi tsentri (tunnusekindla keskosa) ja perifeeria (ebakindlamate siirdealade) eristamise põhimõte. Ilmselt on selline tüüpilise ja ebatüüpilise arvessevõtt oluline ka kirjakeele paralleelvormide fikseerimisel. Niisugune süsteemimõistmine, aga samuti argikeele ja keelepsühholoogia senisest suurem hindamine on sünnitanud ka VÕKi seisukohtades ilmneva avarama tolerantsuse.

Iga uuendusmeelset keelekorraldajat kammitseb traditsioon. Lihtsam on teadlikku normingut luua sinna, kus kirjakeeles seda seni pole olnud. Raskem on muuta varem kehtinud normingut, sest siis hakkab vastu harjumus senisega, traditsioonipärasus. Sageli kohtab mõttekäiku: mulle on see võõras, järelikult ei sobi, ei ole õige. Niisuguste otsustega ei peaks siiski kiirustama, vaid tuleks oodata, kas harjutakse uue keelendiga või ei. Mõnikord omandatakse uuendus kiiresti ja esialgne vastuseis vaibub, mõnel juhul aga ei ole aidanud ka propaganda ning protest on olnud tõepoolest õigustatud. Laiema protesti korral peaks otsus kuuluma uuesti läbivaatamisele.

Rahvastevaheliste kontaktide ja teabevahetuse märgatav tihenemine on toonud keelte arenemises ja korralduses kaasa internatsionaliseerumise tendentsi, mis on hõlmanud ennekõike sõnavara (rahvusvahelise sõnavara suurenemine, selle siirdumine oskuskeelest üld- ja kõnekeelde, sõnade tähendusarengud) ja ortograafiat (võõrkohanimed, lühendid ja nende õigekeelsus), jättes enamasti puutumata keele grammatilise struktuuri. Mõnes küsimuses on jõutud juba rahvusvahelise koostööni (kohanimekonverentsid). Muidugi pole sellest suundumusest kõrvale jäänud ka eesti keelekorraldus. On selge, et niisugused muutused ei tähenda eesti keele omapära nivelleerimist, keele väljendusvõime kahandamist. Ükski keel ei saa olla teisele keelele etaloniks. Keelekorraldus peab arvestama iga keele kui orgaanilise terviku omapära.

Viimastel aastatel on taas aktuaalseks saanud emakeeleõpetuse ja keelekorralduse vahekorra selgitamine ja täpsustamine. See on ilmselt osa laiemast probleemist — emakeele rollist kooliõpetuses —, mis vajab hädasti teoreetilist läbitöötamist, arvestades seejuures ka teiste maade uurijate

tulemusi. Käesolevas pole võimalik lähemalt käsitleda emakeeleõpetuse ja keelekorralduse suhteid, pealegi on seda tehtud juba keeleõpetuse ja -korralduse nõupidamisel ja seejärel avaldatud materjalides. Seepärast piirdugem nende küsimuste esiletõstmisega, mille lahendused on suuremal määral suunanud ka VÕKi tööd. Siia kuulub kahtlemata keelevea mõiste diferentseerimine, taotlus eristada keelevigu üksteisest eksimuse raskuse poolest ja korrigeerida vastavalt nende arvestamist tööde hindamisel. Selle kõrval seisab küsimus, kuivõrd võivad ja saavad emakeeleõpetuses ilmnevad õpilaste keelevead mõjutada kirjakeele reeglistust, põhjustada selle korrigeerimist. Eelnevaga on otseselt seotud probleem, kuidas korraldada õpilaste katseteid nõnda, et oleksid täidetud teadusliku eksperimendi nõuded ja tulemusi saaks üheselt interpreteerida. Osalt lähtub emakeeleõpetuse poolelt ka rööpvormide vabam lubamine, mis kergendab silmanähtavalt õpilaste tööd, kuid nõuab õpetajatelt, korrektoritelt, eesti filoloogia üliõpilastelt veelgi detailirohkemaid teadmisi. Ja lõpuks on keelereegleid tihti ikka täielikumaks ja keerulisemaks teisendatud. Kas õnnestub teha neid mõnevõrra lihtsamaks ja kas neid on alati tarvis täies ulatuses õpetada üldhariduslikus koolis?

Näikse, et mõnede eesti kirjakeele ortograafia kitsaskohtade kaotamisel on oluliseks saamas see, mil määral peab ja suudab keelekasutaja ortograafiareeglis rakendada keelevälist, entsüklopeedilist informatsiooni. Kas ta näiteks on enamikul juhtudel võimeline vahet tegema asutuse ja allasutuse, perioodilise ja mitteperioodilise väljaande vahel, nagu eeldavad praegused suure ja väikese algustähe reeglid. See probleem ei ilmne veel selgesti käesolevas kogumikus avaldatud otsustes, kuid VÕKi edasine töö näib olevat tihedasti seotud selle vahekorra mõistliku formuleerimisega.

Eelnevaga seondub veelgi laiem küsimus üldkeele reeglite ja oskuskeelte spetsiaalreeglite selgemast eristamisest ning selle võimaluse kasutamisest keelenormingute fikseerimisel.

VÕKil tuli töö käigus võtta seisukoht ka selles, mida ta peab normima ja mida mitte. Püüti jõuda otsusele, kuhu on kõige loomulikum ja otstarbekohasem seada piirid keelemaste spontaansete ja kirjakeele teadlikult seatud normingute vahele. Asuti seisukohale, et mõnedes keelevaldkondades tuleb ettekirjutustega ettevaatlik olla ja leppida keeles kehtivate loomupäraste normidega, olgugi need vähem kindlapiirilised ja täpsed. Nii toimides säilitatakse normaalsed siirdealad keelendite ümber ja välistatakse liigseid pingeid kirjakeele normistikus. Niisugusteks keele

osadeks, kus VÕKil on mõttekam iga detaili ettekirjutamisest hoiduda, arvati eeskätt semantika ja fonetika. Siit lähtusid ka otsused *oma* ja *enda* ning *üksteise* ja *teineteise* kohta, aga ka II ja III välte määramise nõudest loobumine mõnel puhul *muutama-* ning *õppima-*tüübis.

Nihked eesti kirjakeele korralduses said alguse 1976.—1978. aasta õigekeelsusdiskussioonidest. Lootkem, et neid jälginud keeleavalikkus oskab kehtivatest reeglitest ja põhimõtetest lahus hoida üksikute keelemeeste mõnigi kord vastandlikke äärmusseisukohti. Vaba arvamustevahetus on väga oluline stiimul meie kirjakeele edendamisel ka edaspidi. Oleks siiski kasulik, kui hoidutaks oma seisukohtade monopoliseerimise, ainuõigeks kuulutamise katsetest, mis ei lase kuulata enam vastaspoole seisukohti, nii et diskussioon muutub viljatuks. Samuti tuleb end harjutada mõttega, et kuigi *enda* keelepruuk on meie arvates kõige õigem, kõige sobivam, siiski on see nii ainult meie endi jaoks, mitte aga alati keeleüldsuse tarvis.

Vabariiklik õigekeelsuskomisjon on Eesti NSV Teaduste Akadeemia presiidiumi juures töötav ja selle poolt seatud organ. Tema õigekeelsusotsused on tunnistatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu 17. mai 1960. a. määrusega nr. 186 üldkehtivateks normideks kõigile Eesti NSV asutustele ning ametkondadele. Peale ametliku autoriteedi soovib komisjon muidugi pälvida oma tööga üldrahvalikku tunnustust. On loomulik, et vabariigi keeleavalikkus ametiasutustest üksikisikuteni toetab vabariikliku õigekeelsuskomisjoni tööd nii tema otsuste aktsepteerimise ja propageerimisega kui ka omapoolsete ettepanekute ja soovide esitamisega.

Oktoobris 1983

Huno Rätsep

VABARIIKLIKU ÕIGEKEELSUSKOMISJONI KOOSSEIS

Vastavalt ENSV Ministrite Nõukogu 25. jaanuari 1972. a määrusele nr 36 ja arvestades ENSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna büroo seisukohavõttu 25. aprillist 1979 kinnitas ENSV Teaduste Akadeemia presiidium oma 10. mai 1979. a otsusega vabariikliku õigekeelsuskomisjoni uuendatud koosseisu. Selle otsuse kohaselt jätkas komisjon tegevust järgmises koosseisus.

Esimees ENSV TA korrespondentliige, Tartu Riikliku Ülikooli professor filoloogiadoktor Arnold Kask.

Abiesimehed ENSV TA korrespondentliige, TRÜ professor filoloogiadoktor Huno Rätsep (esimene abiesimees), ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi terminoloogia- ja õigekeelsussektori (praegu terminoloogiarühma) juhataja Rein Kull ning sama (praegu grammatika-) sektori teadur Henn Saari.

Sekretär terminoloogia- ja õigekeelsussektori (praegu grammatikasektori) teadur Irja Rohila.

Liikmed KKI teadur Tiiu Erelt, Eduard Vilde nim Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud Mati Hint, TRÜ õppejõud Reet Kasik, ENSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi sektorijuhataja Viivi Maanso, ENSV Ajakirjanike Liidu seksioonijuhataja Henno Meriste, KKI sektorijuhataja ning TPedI professor filoloogiadoktor Valdek Pall, TRÜ õppejõud Jaak Peebo, KKI sektorijuhataja Erich Raiet, KKI teadur Henno Rajandi, kirjanik Hando Runnel, TRÜ õppejõud Ellen Uuspõld ja KKI teadur Ülle Viks.

Komisjoni tööst on osa võtnud ka teisi teadustöötajaid. Eeskätt on KKI teadur Krista Kerge täitnud Irja Rohila pike-maaegse eemaloleku tõttu sekretärikohuseid ning ajakirja «Keel ja Kirjandus» osakonnatoimetaja Udo Uibo võtnud osa otsusekavade koostamisest ja arutelust.

Ajavahemikul, mis hõlmab selles kogumikus avaldatud otsused, on komisjoni koosseisust omal algatusel lahkunud Mati Hint, Henno Rajandi ja Ülle Viks. Juurde on tulnud «Eesti nõukogude entsüklopeedia» keeleteimetaja Jüri Kallasmaa, KKI teadur Krista Kerge (komisjoni sekretärina) ja KKI sektorijuhataja filoloogiadoktor Mati Erelt.

MUUSEUM-TÜÜPI SÕNADE KÄÄNAMINE

Otsus 22. detsembrist 1982

Poolthäali 9, vastu 0, erapooletuid 5

Lubada «Õigekeelsussõnaraamatu» *muuseum-tüüpi sõnu* (tüüp 49), mille nominatiivi lõppkonsonandi ees on kirjapildis vokaalide ühend, käänata ka *album-tüübi* (tüüp 4) järgi, näiteks *akvaarium, akvaariumi, akvaariumi* e *akvaariumit, akvaariumisse* e *akvaariumi, akvaariumide* e *akvaariumite, akvaariume* e *akvaariumeid* e *akvaariumisid, akvaariumidesse* e *akvaariumitesse* e *akvaariumesse* e *akvaariumeisse*.

SELGITAB JAAK PEEBO

Juba pikema aja jooksul on keelekorraldajad ja eesti keele õpetajad märganud, et tegelikus keeletarvitusel toimuvad olulised nihked ÕSi *muuseum-tüüpi sõnade* käänamises (tüüp 49, grammatikaõpikutes viimasel ajal esitatud *seminar-tüübina*). Kahesilbiliste sõnade käänamismalli — me loeme siin silpe alates kaasrõhust — on välja tõrjuma asunud kolmesilbiliste käänamismall (ÕSi tüüp 4 *album*, grammatikates *õpik-tüüp*). Normingukohaste vormide kõrval — ainsuse partitiivis *auditooriumi*, mitmuse genitiivis *auditooriumide*, mitmuse partitiivis *auditooriume* e *auditooriumisid*, mitmuse illatiivis *auditooriumidesse* e *auditooriumesse* — on kasutusel käändevormid *auditooriumit, auditooriumite, auditooriumeid, auditooriumitesse* e *auditooriumeisse*. Tendents kasutada niisuguseid vorme on väga tugev ja näib kiiresti levivat, eriti noorema põlvkonna hulgas. *album-tüübi* järgi moodustatud vormide elujõulisust kinnitab näiteks see, et *muuseum-seminar-tüübi* vormistiku õpetamine kujutas endast tõsist probleemi isegi ülikooli eesti filoloogia osakonnas, rääkimata keskkoolist. Seejuures paistab silma, et muutus ei ole haaranud kogu tüüpikonda: osa *muuseum-seminar-tüüpi* sõnu — ÕSis on neid ühtekokku 492 — käändub ka tegelikus keelepruugis täiesti kehtinud normingu kohaselt. Niisugust olukorda saab seletada ainult sellega, et tüüpi on koondatud fonoloogiliselt erineva struktuuriga sõnu ja

see avaldub nende sõnade morfoloogias. Et aga varasematel aegadel *muuseum*-tüüpi sõnade käänamises mingeid olulisi kõikumisi ei täheldatud (nii võivad kinnitada kõik vanemad keeleteadlased ja õpetajad), tuleb oletada, et osa seda tüüpi sõnade struktuur on oluliselt muutunud viimastel aastakümnetel. Esialgsest ühtse fonoloogilise struktuuriga sõnad peavad olema läbi teinud erinevaid arenguid.

Eesti noomenite morfoloogia seisukohalt olulisim fonoloogiline tunnus on käändelõpu või mitmuse tunnuse kaugus rõhulisest silbist: erinevus lõppudes ja tunnustes on tingitud esmajoones sellest, kas need liituvad (pea- või kaas-) rõhulisele või rõhuta silbile. Et kaasrõhk on enamikul juhtudel pearõhust lugedes kolmandal silbil, siis on erinevused sõnade käänamises kirjeldatavad ka silpide arvu kaudu.

Selle fonoloogilise tunnuse alusel kuuluvadki *muuseum*-tüüpi sõnad «Oigekeelsussõnaraamatus» ühte tüüpi. Siin on 479 genitiivis neljasilbilist sõna, mille kaasrõhk on kolmandal silbil. Nendega kuuluvad kokku ka 13 viiesilbilist sõna, sest nendegi kaasrõhk on eelviimasel silbil (gen *näitlejafari*, *tantsijafari*, *aktionäri*, *pensionäri*, *magnetofoni* jt). On vähe usutav, et mõni muu fonoloogiline iseärasus võiks nende sõnade morfoloogiale tugevamat mõju avaldada kui silpide arv (kaasrõhu kaugus tunnusest või lõpust). Seetõttu tuleks käänamisviisi muutumise põhjusi otsida esmajoones silpide arvu muutumisest. Viimast aga võivad mõjustada mitmed asjaolud sõna foneetilises ehituses. On vaja välja selgitada nende muutuste põhjused ja koos sellega muutusest haaratud sõnade hulk ning piirid.

Üks tunnuseid, mille poolest *muuseum*-tüüpi sõnad omavahel erinevad, on pearõhulise silbi välde. Siin on esmavätelisi sõnu, nagu *seminar*, *brigadir*, *telefon*, *barüon*, *komisjon*; on teisevätelisi, nt *restoran*, *tehnikum*, *safian*, *kakuam*, *postiljon*; on ka kolmandavätelisi, nagu *paavian*, *reekvieim*, *tšempion*, *veebuar*. Mõnevõrra arvestatav tunnus võib olla ka teise, rõhuta silbi kinnisus või lahtisus. Lahtise rõhuta silbiga on näiteks *seminar*, *restoran*, *liineal*, kinnisega *molekul*, *komisjon*, *tehnikum*. Olulise fonoloogilise tunnuseksena tuleb tingimata arvestada teise ja kolmanda silbi häälikulist ehitust, täpsemalt seda, kas teise ja kolmanda silbi liitekohal tekib vokaalide ühend, nagu näiteks sõnades *ookean*, *veebuar*, *staadion*, või algab kolmas silp konsonandiga nagu sõnades *tribunal*, *karneval*, *ridikül*. Vokaalide ühendi korral võib oluline olla ka see, missugustest konkreetsetest vokaalidest see koosneb. Kõiki neid tunnuseid arvestades on *muuseum*-tüüpi sõnu võimalik jagada 23 rühmaks. Ülevaate rüh-

1. silp	4-silbilised sõnad						5-silbilised sõnad	tar-liitelised sõnad
	I vältes		II vältes		III vältes			
	lahtine	kinnine	lahtine	kinnine				
2. silp	lahtine	kinnine	lahtine	kinnine				
—	<i>seminar</i> 24	<i>molekul</i> 40	<i>restoran</i> 52	<i>tehnikum</i> 88	<i>buubab</i> 6	<i>pensionär</i> 9	<i>näitlejatar</i> 20	
<i>ia</i>			<i>safian</i> 1		<i>paavian</i> 6			
<i>ie</i>					<i>reekeiem</i> 1			
<i>io</i>					<i>tšempion</i> 24			
<i>iu</i>					<i>stipendium</i> 187			
<i>ea</i>			<i>liineal</i> 1		<i>ookean</i> 1			
<i>eo</i>					<i>panteon</i> 3			
<i>eu</i>					<i>muuseum</i> 5			
<i>au</i>	<i>karaul</i> 1							
<i>ua</i>	<i>kaguan</i> 1		<i>kakuam</i> 5		<i>veebuar</i> 3			
<i>üo</i>	<i>bariion</i> 1							
<i>jo</i>		<i>komisjon</i> 6		<i>pataljoni</i> 6				

2. ja 3. silbi vokaal

madest annab tabel 1. Tabeli lahtrites on vastavate tunnustega näitesõnad ja numbrid, mis märgivad samalaadilise fonoloogilise struktuuriga sõnade arvu ÕSis.

Nagu tabelis esitatud arvud näitavad, on neljasilbilised sõnad, mille 2. ja 3. silp moodustavad vokaalühendi, enamasti kolmandavärtelise pearõhulise silbiga (230 sõna); esma- või teisevärtelise pearõhulise silbiga on neist ainult 10 sõna. Ja vastupidi: sõnaudel, mille pearõhuline silp on esimeses või teises vältes, algab kolmas silp tavaliselt konsonandiga (216 sõna); kolmandavärtelistest algab kolmas silp konsonandiga ainult 6 sõnal.

Et leida kinnitust varasematele juhuslikku laadi tähelepanekutele ja selgitada täpsemalt piire tegelikus keelepruugis eri mallide järgi käänduvate sõnarühmade vahel, korraldati küsitlus Tartu Riikliku Ülikooli eesti filoloogia osakonna üliõpilaste hulgas. Arvestades küsitletute väikest arvu, ei saa siin rääkida rangelt läbiviidud eksperimendist. Tulemusi ei saa lugeda kehtivaks kõigi eesti keele kõnelejate kohta. Puudub võimalus teha usutavaid järeldusi tendentside kohta Eesti eri aladel. Et kõikide alade esindajaid oli siiski küsitlusega haaratud, võib oletada, et nende arvu suurendamine ei tooks kaasa väga olulisi muutusi tulemustes. Vanuseliselt moodustavad vastajad väga piiratud rühma, nad olid 18—24-aastased. Nende keeletarvitus ei kajasta kogu rahva, eriti mitte vanemate inimeste oma. Ent küsitletute keel on tänapäeva noore haritud põlvkonna keel, mis tõenäoliselt levib ja muutub üldiseks lähemas tulevikus. Kui üliõpilastelt saadud andmeid täiendada igapäevaste tähelepanekutega eri inimeste ja inimrühmade kõnest, siis peaks materjal olema piisav järelduste tegemiseks keelepruugi üldiste tendentside kohta.

Üliõpilastel paluti sõnadest *muuseum, tehnikum, näitlejatar, postiljon, kameeleon, ookean, jaanuar, koridor, pensionär, reekviem, paavian, komisjon, telefon, karaul, auditoorium, tšempion, veebruar, baobab, restoran, lütseum, paviljon, imperium, molekul, ohvitser, panteon, kakuam, brigadir, akordion, festival* ja *stipendium* moodustada ainsuse partitiiv, mitmuse genitiiv, partitiiv, inessiiv ja allatiiv niisugusel kujul, nagu nad neid tegelikus suulises suhtlemises kontekstis kasutaksid, arvestamata ÕSi. Osa neist sõnadest käänati täiesti kehtinud normingu kohaselt või siis väga väikeste ja juhuslikku laadi hälvetega, mis tõenäoliselt olid tingitud teiste sõnade naabrusest või mõnedest muudest kõrvalistest asjaoludest. Niisugused olid *brigadir, pensionär, restoran* — hälbeid ei olnud; *baobab, festival, ohvitser, pavil-*

jon — hälbeid 1%; karaul, koridor, näitlejatar — 2%; komisjon, telefon — 3%; postiljon — 5%; molekul — 7%; kakuam — 8%; tehnikum — 11%. Mõnevõrra arvestatavam oli hälbimine normingust sõnas jaanuar — 19%, kuigi see oma fonoloogiliselt struktuurilt peaks kokku kuuluma sõnaga kakuam. On siiski tõenäoline, et küllalt suur osa üliõpilastest kasutab sõna jaanuar kolmandavärtelisena.

Eelnevast ilmneb, et sõnades, mille 2. ja 3. silbi vokaalid ei moodusta omavahel ühendit (3. silp algab konsonandiga), pole ka arvestamist väärivaid nihkeid käänamises, olenemata pearõhulise silbi värttest. See on ka ootuspärane, sest mingit muutust nende sõnade silpide arvus ja kaasrõhu asukohas ei ole saanud toimuda. Nihkumine on väike ka vokaalühendiga sõnadel karaul ja kakuam, mille pearõhuline silp on I või II värttes.

Edasises võeti varem vaatluse all olnud vokaalühendiga sõnadele lisaks küsitlusse gaavial, juunior, sümposion, pension, staadium, presiidium, latifundium, trikliinium, stsenarium, ministeerium, prooprium, kollokvium (need kõik kolmandavärtelise pearõhulise silbiga), kaguan ja donžuan. Suurendati ka küsitletavate arvu, kusjuures eesti filoloogidele lisandus üks ettevalmistusosakonna mittefiloloogilise haru kuulajate rühm.

Tulemuste läbitöötamisel selgus, et vokaalühendiga sõnade käänamises olid kõrvalekaldumised kehtinud normist tõesti suured, välja arvatud sõnadel kaguan ja donžuan. Esimese puhul oli eksimisi normi vastu 6 protsendil vastanuist, teist käänasid kõik täpselt normikohaselt (saadud kirjalikud vastused ei näita, kuidas seda sõna tegelikult hääldatakse: kas kolmandavärtelise esisilbiga või koguni värtvaheldusliku lõpposaga).

Kolmandavärtelise pearõhulise silbiga sõnadest, kus 2. ja 3. silbi piiril vokaalühend, esitati OSile vastavat vormistikku palju vähem, seejuures üksiksõnuti ja -vormiti väga ebaühtlaselt. Kui rühmitada kõik käänamisjuhtumid tunnuste ja lõppude eri kombinatsioonide järgi, ilmneb, et on tegemist 34 eri käänamisvariandiga, kusjuures iga üksikvorm mahub kas muuseum- või album-tüübi käänamismalli. Tabelis 2 on toodud andmed viie sagedama tunnuste-lõppude kombinatsiooni kohta. Muud, harva esinenud variandid on koondatud veergu 9. Tabeli peas on märgitud iga käänamisvariandi puhul tüvevokaal ja sellele liitunud formatiivid. Igas lahtris sõna järel olev ülemine number märgib vastava tunnuste-lõppude kombinatsiooniga käänamisjuhtude arvu, alumine sedasama protsentides kõigist selle sõna käänamisjuhtudest

Tabel 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2. ja 3. silbi vokaal	Sõnu OSis	Ains partitiiv	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>il</i>	<i>it</i>	Muud kombi- natsioonid	Küsitletud
		Mitm genitiiv	<i>ide</i>	<i>ite</i>	<i>ite</i>	<i>ite</i>	<i>ile</i>		
		Mitm partitiiv	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>eid</i>	<i>e</i>	<i>eid</i>		
		Mitm inessiiv	<i>ides</i>	<i>ites</i>	<i>ites</i>	<i>ites</i>	<i>ites</i>		
		Mitm allatiiv	<i>idele</i>	<i>itele</i>	<i>itele</i>	<i>itele</i>	<i>itele</i>		
<i>ua</i>	3	<i>vebruar</i>	130 86	9 6	3 2	1 <i>alla 1</i>	5 3	3 2	151
<i>ea</i>	1	<i>ookean</i>	127 83	9 6	1 <i>alla 1</i>	2 <i>1</i>	4 3	10 7	153
<i>eo</i>	3	<i>kameeleon</i>	102 67	14 9	5 3	3 2	9 6	20 13	153
		<i>panteon</i>	141 93	3 2	1 <i>alla 1</i>	2 <i>1</i>	1 <i>alla 1</i>	3 2	151
<i>eu</i>	5	<i>lütseum</i>	107 70	14 9	5 3	2 <i>1</i>	6 4	18 12	152
		<i>muuseum</i>	70 45	31 20	3 2	8 5	17 11	25 16	154
<i>ia</i>	6	<i>paavian</i>	122 79	12 8	4 3	2 <i>1</i>	4 3	10 6	154
		<i>gaavial</i>	88 85	2 2	2 2	2 2	2 2	7 7	103
<i>ie</i>	1	<i>reekvieim</i>	104 68	25 16	2 <i>1</i>	3 2	3 2	15 10	152
<i>io</i>	24	<i>akordion</i>	30 20	21 14	12 8	15 10	44 29	29 19	151
		<i>tšempion</i>	54 35	18 12	12 8	12 8	37 24	20 13	153
		<i>juunior</i>	65 63	8 8	3 3	3 3	13 13	12 12	104
		<i>sümposioon</i>	36 36	16 16	2 2	8 8	27 27	11 11	100
		<i>pansion</i>	29 28	21 21	8 8	8 8	21 21	15 15	102

(Tabel 2 järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
iu	187	<i>stipendium</i>	36	36	19	10	34	20	155
			23	23	12	6	22	13	
	<i>impeerium</i>	33	35	11	13	38	22	152	
		22	23	7	9	25	14		
	<i>auditoorium</i>	31	36	8	14	44	18	151	
		21	24	5	9	29	12		
	<i>staadium</i>	31	19	6	11	22	13	102	
		30	19	6	11	22	13		
	<i>presidium</i>	31	25	8	7	19	14	104	
		30	24	8	7	18	13		
	<i>latifundium</i>	35	18	3	8	20	18	102	
		34	18	3	8	20	18		
<i>trikliinium</i>	45	12	8	5	17	16	103		
	44	12	8	5	17	16			
<i>stsenaarium</i>	31	27	3	8	20	12	101		
	31	27	3	8	20	12			
<i>ministeerium</i>	27	21	11	6	23	13	101		
	27	21	11	6	23	13			
<i>prooprium</i>	64	10	6	6	9	10	105		
	61	10	6	6	9	10			
<i>koiokovium</i>	53	16	5	5	11	12	102		
	52	16	5	5	11	12			
Kokku			1622	458	151	164	450	366	3211

Märkus. Tabelis on toodud protsendiarvude loomulikud ümardused, arvestamata, kas nende summa on 100. Protsendimurdosade esitamine pole käesoleval juhul mõttekas.

(küsitletute üldarvust). Viimases veerus on küsitletute arv.

Tabelist ilmneb, et kõikide katsesõnade OSI-kohaste käänamisjuhtude keskmine protsent on ainult 50,5. Seejuures ei ole arvestatud, et iga näitesõna või sõnarühm esindab erinevat arvu temaga analoogilise fonoloogilise struktuuriga sõnu. Kui keskmise protsendi arvutamisel võtta arvesse ka sõnade hulk igas rühmas (rühmad *ua*, *ea*, *eo*, *eu*, *ia* jne), saame nn kaalutud keskmiseks protsendiks 36. Kindlalt esindab iga katsesõna ainult iseennast. Et aga nende seas on ühelt poolt kõiki fonoloogilisi struktuure esindavaid sõnu, teiselt poolt niihästi väga sageli kui ka väga harva kasutatavaid sõnu, pole alust arvata, et katsesõnade asendamine teiste samalaadilistega võiks tulemusi oluliselt mõjutada.

Erinevused sõltuvalt sellest, missuguste vokaalide ühend on 2. ja 3. silbi piiril, on arvestatavalt suured. Sõnu vokaalühendiga *ua*, *ea*, *eo*, *eu* käänab vastavuses norminguga keskmiselt 74% küsitletuist, kõikumine sõnuti 93 protsendist 45-ni. Suurima hälbumusega ÖSist on sõna *muuseum*, mida üliõpilaste arvamusel mööda hääldatavat tegelikus keelepruugis umbes *m'uus'jum*. Ilma selle sõnata oleks nende sõnarühmade ÖSi-kohase kasutuse keskmine protsent 80 ja kõikumine 93-st 67-ni. Niisuguseid sõnu on sõnaraamatus kokku 12.

Hoopis suuremad on uued tendentsid nende sõnade käänamises, mille vokaalühendi esimene komponent on *i*, eriti rühmades *io* ja *iu*. Norminguga kooskõlas kasutatakse *iV*-sõnu palju harvemini, ainult 35 kaalutud keskmisel protsendil käänamisjuhtudest. Ka nendes sõnarühmades on olulisi kõikumisi. Kõrgeim ÖSile vastavuse protsent on sõnal *gaavial* (85), madalaim sõnal *akordion* (20). Omavahelisi erinevusi *ia-*, *ie-*, *io-* ja *iu-*rühma sõnade morfoloogilises käitumises ei saa seletada üldiste erinevustega fonoloogilises struktuuris: kõigi morfoloogia seisukohalt oluliste fonoloogiliste tunnuste poolest kuuluvad nad kokku. Mõnede sõnade suurt kõrvalekallet üldisest tendentsist võivad põhjustada ainult fonotaktika valdkonda kuuluvad asjaolud. Nende selgitamine toob meid ühtlasi lähemale toimuva protsessi sisu mõistmisele.

Kui järjestame kõik *i*-ga algava vokaalühendiga katse-sõnad ÖSile vastava kasutuse protsendi järgi, saame järgmise rea: *gaavial* 85, *paavian* 79, *reekviem* 68, *juunior* 63, *prooprium* 61, *kollokvium* 52, *trikliinium* 44, *sümposioon* 36, *tšempion* 35, *latifundium* 34, *stsenarium* 31, *staadium* 30, *presidium* 30, *pansion* 28, *ministeerium* 27, *stipendium* 23, *impeerium* 22, *auditoorium* 21, *akordion* 20. On selge, et neljasilbilised (kaasrõhust lugedes kahesilbilised) sõnad võivad siirduda kolmesilbiliste sõnade käänamistüüpi ainult sel teel, et nad muutuvad ühe silbi võrra lühemaks. Vaatluse all olevate sõnade puhul saab see toimuda ainult nii, et teine (pearõhujärgne) ja kolmas silp suluvad kokku. See saab sündida vokaalühendi üleminekul diftongiks, kuid sel juhul oleks eeldatav üldjoontes ühetaoline ja samaaegne protsess kõikidel vokaalühendiga sõnadel. Et aga *i*-ga algava vokaalühendiga sõnad on üleminekutüüpi siirdunud teistest kiiremini, tuleb selle põhjust otsida *i*-häälikust, selle muutmisest *j*-iks. Eelmises lõigus esitatud rea lõpul on sõnad, millel *i* ees on *d*, *r*, *s* ja *p* — kõik sellised konsonandid, mis oma hääldamiskohalt on lähedal *j*-ile. Konsonantühendid *dj*, *rj*, *sj* ja *pj* on eesti keeles täiesti tavalised. Rea alguses on

sõnad, millel *i* ees on *v* või *n*, ühel juhul konsonantühend *pr*. Ühendid *uj*, *nj* või *prj* on eestlasele raskesti hääldatavad, ei esine ka loomuliku arengu teel kujunenud oma sõnades (võib leida ainult *jas-* ja *ja-*liitelisi tuletisi, nagu *sarvjas*, *veenja*, kus need konsonantühendid esinevad).

Kõike eelnevat kokku võttes võib väita, et vaadeldav sõnarühm on haaratud protsessist, mis kaugemas minevikus on toimunud sõnadega *misjon*, *kautsjon*, *oksjon* jt. Praegusel ajal ei ole küll veel põhjust kategooriliselt väita, et *i* on kõigis sellistes sõnades muutunud *j*-iks, kuid kindlasti on suurel osal eestlaste nooremast põlvkonnast selle sõnarühma teine ja kolmas silp kokku sulanud just niisuguse tendentsi tõttu. Diftongistumine on haaranud ka selliseid 2. ja 3. silbi piiril olevaid vokaalühendeid, mille esikomponent ei ole *i*, kuigi praegu veel palju vähemal määral. Nende sõnade arv tänapäeva eesti keeles on väike (21 sõna).

Täiesti ootuspärane on seegi, et sõnad siirduvad uude morfoloogilisse tüüpi ka vormiti ebaühtlaselt: üks käändevorm võtab uue tüübi tunnused-lõpud kiiremini omaks kui teine. Sellest seisukohast vaadatuna annab küsitluste analüüs järgmise pildi. Ainsuse partitiivi on *album*-tüübi-päraselt *t*-lõpulisena kasutatud 694 korral kõigist 3211-st kasutamishugust. Seega on kehtinud korrast kõrvalekaldumise protsent selles käändes ainult 22. Mitmuse genitiiv on *album*-tüübile omase *te*-tunnusega esitatud 1327 juhul, kõrvalekaldumine 41%. *i*-tunnuselist *d*-lõpulist mitmuse partitiivi on loomupärasemaks peetud 718 korda, see on 22% kõigist juhtudest. Mitmuse inessiiv on *album*-tüübi järgi moodustatud 1437 juhul, s.o 45%, seejuures diftongilist *i*-mitmuse vormi (nt *auditooriumeis*) on omaseks peetud 73 korral — alla 2,5%. (Väärrib ehk märkimist, et varasema norminguga lubatud *i*-mitmuse inessiiv esitati ainult kolmel juhul.) Veel protsendi võrra kõrgem oli *album*-tüübile omaste vormide kasutamine mitmuse allatiivis — 1467 juhtu. Diftongilist *i*-mitmust kasutati 43 juhul, *muuseum*-tüübi *i*-mitmuse vormi 4 korda. Ilmneb, et uue tüübi tunnused-lõpud on omaks võtnud esmajoones mitmuse genitiiv ja obliikvakäänded alates illatiivist. Palju vähemal määral avaldub uude tüüpi siirdumine ainsuse ja mitmuse partitiivis. Tegelikus keelepruugis on need sõnad siis segatüübilised.

Kaalunud mitmetel koosolekutel kõiki siin esitatud asjaolusid, leidis vabariiklik õigekeelsuskomisjon, et

a) kõne all olevate sõnade siirdumine morfoloogilisest *muuseum*-tüübist *album*-tüüpi on juba väga üldine ja tagasi-pööramatu, seda ka meie haritlaskonna keelekasutuses,

b) selle protsessi möönmine ei riku kirjakeeles valitsevat süsteemi ega põhimõtteid (kasutusele ei tule süsteemivastaseid paradigmasid),

c) uute vormide kasutamine ei vähenda kirjakeele kommunikatsioonivõimet,

mispeale tehtigi eespool esitatud otsus.

Otsus haarab 240 OSis leiduvat sõna, neist 230 kolmanda-, 7 teise- ja 3 esmavärtelist. III-värtelistest enamiku moodustavad ium-sõnad (*aatrium, abituurium, aktiinium, akvatoorium, alluuvium, alumiinium, ambulatoorium, ameriitsium, ammoonium, auditoorium, baarium, baptisteerium, berkeelium, berüllium, bestiaarium* jts, kokku 187 sõna) ja ionsõnad (*akordion, amnion, audion, bastion, epitalaamion, fermion, ganglion, koorion, leegion, moorion, orkestrion, pansion, pension, proskeenion, skorpion, staadion, sümpoosion, treidjuunion* ja *tšempion*, kokku 19 sõna); ülejäänud 24 III-värtelist sõna on *baanian, baktrian, gaavial, kaaviar, paavian, tüümiar; reekviem; juunior, melhior, senior, stanniol, vitriol; ookean; kameeleon, nukleon, panteon; karboliineum, lütseum, muuseum, ooleum, petrooleum; kaasuar, leeguan* ja *veebruar*. II-värtelistest hõlmab otsus järgmised sõnad: *safian; liineal; donžuan, jaaguar, jaanuar, kakuam, kuuguar*; esmavärtelistest sõnad *karaul, kaguan* ja *barüon*.

Otsuse kommentaarina on vaja märkida veel mõnda.

Esiteks äratub tähelepanu otsuses olev sõna *kirjapildis*, millest võib jääda mulje, nagu oleneks sõnade käänamine ortograafilistest, mitte fonoloogilistest seikadest. Tegemist on siiski ainult võimalikult lühikese ja selge formuleeringu otsimisega. Nagu vaatlus osutas, oleneb nende sõnade käänamine kas *muuseum-* või *album-tüübi* järgi peamiselt sellest, kas neid hääldatakse kolme- või neljasilbilistena. Mõlemad hääldusviisid on võimalikud ja tegelikus keelepruugis kasutusel. Sellepärast ei ole otsuse formuleeringus võimalik kasutada silpide arvu kui määravat fonoloogilist tunnust. Väljend *vokaalide ühend kirjapildis* mahutab kõik keelepruugi hääldusvariandid: hääldamise silbipiiriga kahe vokaali vahel, diftongilise häälduse ja *i* hääldamise *j*-ina või mingi häälikuna *i* ja *j* vahepeal.

Teiseks tuleb märkida, et otsus viib üleminekutüüpi ka mõned niisugused sõnad, mille puhul *album-tüübilise* käänamise tendentsi ei ole täheldatud või mis ei ole sellest veel oluliselt haaratud. Sellised on mõned esma- ja teisevältilise pearõhulise silbiga sõnad, nimelt *barüon, kaguan*,

karaul, safian, donžuan, kakuam, jaaguar, jaanuar, liineal ja *kuuguar* (viimased neli sageli tegelikult kolmandas vältes), aga samuti kolmandavärtlise pearõhulise silbiga sõnad, mille vokaalühendi esimene komponent ei ole *i*, nimelt *kaasuar, kameeleon, karboliineum, leeguan, lütseum, muuseum, nukleon, ookean, ooleum, panteon, petrooleum* ja *veebruar* (nende seas mitmed, millest *album*-tüübilisi vorme siiski esineb). Otsus haarab ka sõnad, mille siirdumist kolmesilbiliste käänamistüüpi pidurdavad suuremal või vähemal määral fonotaktikasse kuuluvad seigad, nagu sõnadel *gaavial, reekviem, prooprium, trikliinium* jmt. Kõik nimetatud kokku moodustavad siiski väikese osa sõnadest, mille nominatiivi lõppkonsonandi ees on kirjapildis vokaalühend. Neid teistest eraldada oleks praktiliselt võimalik ainult sõnaloendiga. Et kõikidest sõnadest on kasutusel ka neljasilbiliste vormistik, ei mõju kirjakeelele kuidagi häirivalt, kui mõnedest vähestest sõnadest on lubatavad niisugusedki vormid, mida tegekkuses vähe kasutatakse või üldse ei kasutata.

Nagu selgus, on mõnes käändes (partitiivides) *album*-tüübilised vormid vähem kasutusel kui teistes käänetes. See ei tohi aga põhjust anda segatüübilise käänamise reeglitaamiseks. Iga keelekasutaja otsustada jäägu, missugusest kõne all olevast sõnast missuguses käändes missuguses kontekstis või stiilis ta ühte või teise tüüpi kuuluvat vormi kasutab.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

- Peebo J. Akvaariumide ehk akvaariumite. — Nõukogude Õpetaja, 1982, 1. mai
 Peebo J. *muuseum*-tüüpi sõnade käänamisest. — Keel ja Kirjandus, 1982, nr. 8, lk. 431—435
muuseum-tüüpi sõnade muutmine : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1983, nr. 4, lk. 216—217
 Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis IX. — Kodumaa, 1982, 14. juuli

OLULISEMAID EELTÖID

- Hint M. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis: Prosodia-tüübi nihked ja selle tagajärjed. — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 4, lk. 215—223; nr. 5, lk. 270—278; nr. 6, lk. 349—355
 Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglitsus keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 19—26

Otsus 12. märtsist 1980

Poolthäali 10, vastu 1, erapooletuid 2

1. Omastavas kahesilbilised *ne-* ja *s-sõnad* on kolmandas vältes ning nende mitmuse osastavas on *-seid*; vastavalt on *i*-mitmus siin *ei*-diftongiga. Näiteid:

a) *vaene* : *vaese* : *vaeseid* : *vaeseile*, *maine* : *maise* : *maiseid* : *maiseile*, *soine* : *soise* : *soiseid* : *soiseile*, *öine* : *öise* : *öiseid* : *öiseile*;

b) *teos* : *teose* : *teoseid* : *teoseile*, *seos* : *seose* : *seoseid* : *seoseile*, *käis* : *käise* : *käiseid* : *käiseile*, *veis* : *veise* : *veiseid* : *veiseile*;

c) *raudne* : *raudse* : *raudseid* : *raudseile*, *viimne* : *viimse* : *viimseid* : *viimseile*, *siinne* : *siinse* : *siinseid* : *siinseile*, : *eilne* : *eilse* : *eilseid* : *eilseile*.

Erandid: *teine*, *naine* on teisevältelised, nende mitmuse osastav aga on *si*-line ja kolmandas vältes: *teisi*, *naisi*.

2. Kolmesilbilised *ne-* ja *s-sõnad* võivad olla esimeses, teises või kolmandas vältes.

2.1. Esma- ja teisevältelistel (omastavas) kolmesilbilistel *ne-* ja *s-sõnadel* on mitmuse osastavas *-seid* ja *i*-mitmus on *ei*-diftongiline.

a) *punane* : *punase* : *punaseid* : *punaseile*, *rebane* : *rebase* : *rebaseid* : *rebaseile*, *mürgine* : *mürgise* : *mürgiseid* : *mürgiseile*, *kollane* : *kollase* : *kollaseid* : *kollaseile*;

b) *jänese* : *jänese* : *jäneseid* : *jäneseile*, *tehas* : *tehase* : *tehaseid* : *tehaseile*, *ilves* : *ilvese* : *ilveseid* : *ilveseile*, *katus* : *katuse* : *katuseid* : *katuseile*.

2.2. Kolmandavältelistel (omastavas) kolmesilbilistel *ne-* ja *s-sõnadel* võib mitmuse osastavas olla nii *-si* kui ka *-seid*; vastavalt on kaks võimalust ka *i*-mitmuses. Näiteid:

a) *ne-tuletised* (nn *ne-puurumid*): *katkine* : *katkise* : *katkiseid* e *katkiseid* : *katkisile* e *katkiseile*, *õhtune* : *õhtuse* : *õhtuseid* e *õhtuseid* : *õhtusile* e *õhtuseile*, *üldine* : *üldise* : *üldiseid* e *üldiseid* : *üldisile* e *üldiseile*, *praegune* : *praeguse* : *praeguseid* e *praeguseid* : *praegusile* e *praeguseile*;

b) *rahvusvahelised s-sõnad*: *aktus* : *aktuse* : *aktusi* e *aktuseid* : *aktusile* e *aktuseile*, *atlas* : *atlase* : *atlasi* e *atlaseid* : *atlasile* e *atlaseile*, *eepos* : *eepose* : *eeposi* e *eeposeid* : *eeposile* e *eeposeile*, *krookus* : *krookuse* : *krookusi* e *krookuseid* : *krookusile* e *krookuseile*;

c) *us-käändsõnatuletised*: *raskus* : *raskuse* : *raskusi* e *raskuseid* : *raskusile* e *raskuseile*, *rahvus* : *rahvuse* : *rahvusi*

e *rahvuseid* : *rahvusile* e *rahvuseile*, *keskus* : *keskuse* :
: *keskusi* e *keskuseid* : *keskusile* e *keskuseile*, *kindlus* :
kindluse : *kindlusi* e *kindluseid* : *kindlusile* e *kindluseile*;

d) *us-* ja *is-*tegusõnatuletised: *määrus* : *määruse* : *määrusi* e
määruseid : *määrusile* e *määruseile*, *võitlus* : *võitluse* :
võitlusi e *võitluseid* : *võitlusile* e *võitluseile*, *väetis* : *väetise*
: *väetisi* e *väetiseid* : *väetisile* e *väetiseile*, *hautis* : *hautise*
: *hautisi* e *hautiseid* : *hautisile* e *hautiseile*;

e) *lane-line-kene-mine-omadussõnad*: *õiglane* : *õiglase* :
õiglasi e *õiglaseid* : *õiglasile* e *õiglaseile*, *tõeline* : *tõelise*
: *tõelisi* e *tõeliseid* : *tõelisile* e *tõeliseile*, *äärmine* : *äärmise*
: *äärmisi* e *äärmiseid* : *äärmisile* e *äärmiseile*, *väikene* :
väikese : *väikesi* e *väikeseid* : *väikesile* e *väikseile*;

f) *lane-line-kene-mine-nimisõnad*: *süüdlane* : *süüdlase* :
süüdlasi e *süüdlaseid* : *süüdlasile* e *süüdlaseile*, *eestlane* :
eestlase : *eestlasi* e *eestlaseid* : *eestlasile* e *eestlaseile*, *tööline*
: *töölise* : *töölisi* e *tööliseid* : *töölisile* e *tööliseile*, *tapmine*
: *tapmise* : *tapmisi* e *tapmiseid* : *tapmisile* e *tapmiseile*, *lõo-*
kene : *lõokese* : *lõokesi* e *lõokeseid* : *lõokesile* e *lõokeseile*,
toakene : *toakese* : *toakesi* e *toakeseid* : *toakesile* e *toakeseile*.

Märkused. 1) Alltüübis (f) on diftongilised mitmuse osastava ja *i*-mitmuse vormid nõudlikumas tekstis vähem soovitatavad. Eriti käib see *lane*-etnonüümide (parem *eestlasi* kui *eestlaseid*, samuti eelistatavalt *lätlasi*, *soomlasi*, *sakslasi*, *hiinlasi*, *inglasi* jne), teonimede (parem *tapmisi* kui *tapmiseid*, samuti *lõõmisi*, *joomisi*, *seismisi*, *leidmisi* jne) ning *kene*-deminutiivide kohta (parem *toakesi* kui *toakeseid*, samuti *poekesi*, *veakesi* jne).

2) *kene*-substantiivid, mis omastavas võivad silbi võrra lüheneda (*väikene* : *väikese* e *väikse*, *päikene* : *päikese* e *päikse*, *äikene* : *äikese* e *äikse*, *õekene* : *õekese* e *õekse*), saavad mitmuse osastava ja *i*-mitmuse rööpvormi ka kahe-silbiliste *ne*-sõnade eeskujul (vt lc), kus reeglipärane on diftongiline vorm: *päikseid* ja *päikseile*, *õekseid* ja *õekseile* jne nagu *raudseid* ja *raudseile*.

3) Kolmesilbiliste kolmandavärteliste *ne-* ja *s-*sõnade *si-* ja *seid-*vormide, samuti vastavate *i*-mitmuse vormide vaba varieerumist ühe ja sama isiku keelepruugis tuleb pidada sama loomulikuks kui *i-* ja *de-*mitmuse vormide varieerumist. Niisiis kuulub keeletarvitaja õiguste hulka vabalt varieerida ühe ja sama alltüübi või sõna vorme nagu *õhtusile*, *õhtuseile*, *õhtustele* või *õmblusist*, *õmbluseist*, *õmblustest* või *õiglasile*, *õiglaseile*, *õiglastele* jne. Sellist vaba varieerumist võib nõudlikumates tekstides kitsendada.

4) Kuni vabariiklik õigekeelsuskomisjon ei ole eraldi aru-

tanud *i*-ülivõrde problemaatikat, jääb kehtima *i*-ülivõrde ja mitmuse osastava moodustamisseos. Seega on kolmesilbilisest kolmandavärtelistest *ne*-omadussõnadest normikohased ülivõrded *katkisim* e *katkiseim*, *üldisim* e *üldiseim*, *jõulisim* e *jõuliseim* jne.

3. Neljasilbilistes ja pikemates *ne*- ja *s*-sõnades tuleb mitmuse osastava ja *i*-mitmuse vormi määramisel lähtuda kaasrõhust: vormimoodustamise seisukohalt olulise sõnaosa silpide arv ja välde määratakse kaasrõhuga algavas sõnaosas. Enamasti langeb kaasrõhk morfoloogilise liitsufiksi esisilbile või sõnaosale, mis mõnes tüvevariandis on pikk (võõrsõnades). Silpide arvu loetakse omastavast.

3.1. Kui kaasrõhuline sõnaosa on kahesilbiline (kaks lühikest silpi), siis on *ne*- ja *s*-sõnade mitmuse osastavas ja *i*-mitmuses *-si*, olenemata eelneva sõnaosa välttest ja silpide arvust. Näiteid:

4-silbilised sõnad: *ini-mèse* : *ini-mèsi*, *tége-mèse* : *tége-mìsi*, *pála-kèse* : *pála-kèsi*, *sõda-làse* : *sõda-làsi*, *sála-dùse* : *sála-dùsi*; *ümmar-gùse* : *ümmar-gùsi*, *kírju-tìse* : *kírju-tìsi*, *kúlla-kèse* : *kúlla-kèsi*, *õpi-làse* : *õpi-làsi*, *kiusa-tùse* : *kiusa-tùsi*; *õppi-mèse* : *õppi-mìsi*, *káili-kèse* : *kálli-kèsi*, (*páha*)*ènde-lìse* : (*páha*)*ènde-lìsi*, (*kítsa*)*rõöpme-lìse* : (*kítsa*)*rõöpme-lìsi*;

5-silbilised sõnad: *túlista-mèse* : *túlista-mìsi*, *kávalda-mèse* : *kávalda-mìsi*, *hóbuse-kèse* : *hóbuse-kèsi*, (*héa*)*südamè-lìse* : (*héa*)*südamè-lìsi*; *júlgusta-mèse* : *júlgusta-mìsi*, *kópika-lìse* : *kópika-lìsi*, *állika-lìse* : *állika-lìsi*, *táktika-lìse* : *táktika-lìsi*;

6-silbilised sõnad: *ólus-tìku-lìse* : *ólus-tìku-lìsi*, *pála-vìku-lìse* : *pála-vìku-lìsi*, *põle-tìku-lìse* : *põle-tìku-lìsi* jne (vrd 4-silbilisi sõnu).

3.2.1. Kui kaasrõhuline sõnaosa on kolmesilbiline ning tavaliste vältemääramiskriteeriumide järgi esma- või teisevärteline, siis on mitmuse osastavas *-seid* ning *i*-mitmus on diftongiline (vrd 2.1); *lisus*- ja *matus*-liidete puhul on lubatud ka *si*-lised paralleelvormid (vt märkus 1). Näiteid:

4-silbilised sõnad: a) *ás-fàldise* : *ás-fàldiseid* (nagu *vildiseid*), *kómp-vèkise* : *kómp-vèkiseid* (nagu *pekiseid*), *sámblikuse* : *sámblikuseid*; *jánd-rikuse* : *jánd-rikuseid*;

b) *stóilìsuse* : *stói-lìsuseid* e *stói-lìsusi*, *táo-lìsuse* : *táo-lìsuseid* e *táo-lìsusi*, *téad-mätuse* : *téad-mätuseid* e *téad-mätusi*,

(*sõna*)*küül-mätuse* : (*sõna*)*küül-mätuseid* e (*sõna*)*küül-mätusi*;

5-silbilised sõnad: a) *pälder-jänise* : *pälder-jäniseid* (nagu *januseid*), *álko-hõlise* : *álko-hõliseid* (nagu *tuliseid*), *tärpen-tinise* : *tärpen-tiniseid* (nagu *siniseid*), *plásti-liinise* : *plásti-liiniseid*, *põle-tikuse* : *põle-tikuseid*, *vástas-tikuse* : *vástas-tikuseid*, *kánar-bikuse* : *kánar-bikuseid*;

b) *júhu-lisuse* : *júhu-lisuseid* e *júhu-lisusi*, *múrde-lisuse* : *múrde-lisuseid* e *múrde-lisusi*, *sígi-mätuse* : *sígi-mätuseid* e *sígi-mätusi*, *óota-mätuse* : *óota-mätuseid* e *óota-mätusi*;

6-silbilised sõnad: a) *kúrema-riinise* : *kúrema-riiniseid*;

b) *múrendi-lisuse* : *múrendi-lisuseid* e *múrendi-lisusi*, *párata-mätuse* : *párata-mätuseid* e *párata-mätusi*, *kásvata-mätuse* : *kásvata-mätuseid* e *kásvata-mätusi*.

3.2.2. Kui kaasrõhuline sõnaosa on kolmesilbiline ning kolmandas vältes, siis on mitmuse osastavas lubatud nii *si*-kui *seid*-vorm ning *i*-mitmus võib olla nii *si*-line kui ka diftongiline (vrd 2.2). Näiteid:

4-silbilised sõnad: *áu-likkuse* : *áu-likkusi* e *áu-likkuseid*, *piin-likkuse* : *piin-likkusi* e *piin-likkuseid*, *réet-likkuse* : *réet-likkusi* e *réet-likkuseid* (nagu *rikkusi* e *rikkuseid*);

5-silbilised sõnad: *tõusik-likkuse* : *tõusik-likkusi* e *tõusik-likkuseid*, *kilplas-likkuse* : *kilplas-likkusi* e *kilplas-likkuseid*;

6-silbilised sõnad: *páinaja-likkuse* : *páinaja-likkusi* e *páinaja-likkuseid*.

Märkused. 1) Koos *lisus-* ja *matus*-liite uue *seid*-normiga jääb rööpvormina lubatuks ka senine *si*-osastav ja sellele vastav *i*-mitmus: *párata-mätuseid* e *párata-mätusi*, *múrde-lisuseid* e *múrde-lisusi* jne. Eriti vajalik on varasem ainu-norm neljasilbilistes *matus-* ja *lisus*-liitega sõnades, kus kaasrõhk nihkub tihti liite esisilbilt järgmisele silbile, jättes kaasrõhu piirkonda kahe- või kolmesilbilise sõnaosa: *lõpma-tüsi*, *kõlbma-tüsi*, (*sõna*)*küülma-tüsi*, *tàoli-süsi* jne. Sellise rõhuliigenduse korral on need vormid foneetiliselt ja morfoloogiliselt kõigiti süsteemsed. Teisevältelise esisilbiga *matus*-sõnadel (*saamatus*, *võimatus*) saab kaasrõhk olla ainult neljasilbilise või pikema sõnavormi kolmandal silbil ning nendest sõnadest on järelikult võimalikud üksnes *si*-lised vormid: *saamatusi*, *võimatusi*.

2) Pikkade liiteliste *ne-* ja *s*-sõnade õige mitmuse osastava ja *i*-mitmuse vormi moodustamine sõltub kaasrõhu säilitamisest liite esisilbil. Eriti tuleb tähele panna, et viiesilbilistel

mine-line-lane-kene-sõnadel on normikohaselt kaasrõhk alati liite esisilbil ning seega neist lubatud üksnes *si*-vormid: *tulista-misi*, *hobuse-kesi*, *kavalda-misi* jne. Kaasrõhu asukohale tuleb tähelepanu pöörata ka *asfalt-kompvek-tüüpi* liitsõna ilmet omavate võõrsõnade *ne*-tuletistes, samuti *samblik-jändrik-tüüpi* sõnade *ne*-tuletistes, mis kõnekeeles kalduvad mõnikord kaasrõhu asukohta silbi võrra edasi nihutama.

SELGITAB MATI HINT

ne- ja *s*-sõnade õigekeelsus on raskusi valmistanud sellesse piirkonda kuuluvate tüüpide reeglistamisest peale. Need raskused on järjest kasvanud: mitmesse tüüpi levib seniste normidega keelatud *seid*-osastav (*õhtuseid*, *rahvuseid*) ja sellele vastav *i*-mitmus.

Seniste reeglite foneetikapoolseks aluseks on olnud kolmandavärteliste sõnade teise silbi kaasrõhulisus, mis on küll keeleajalooliselt põhjendatud, aga näitab nüüd ometi nõrgenemise, ebajärjekindluse ja kadumise (või pikemates sõnavormides silbi võrra edasinihkumise) tendentsi. Kui kolmandavärtelist sõnavormi hääldada kahe rõhulise silbiga, siis ei ole tänapäeva kirjakeele kõneleja hääldamisharjumustega enam alati kooskõlas hääldus *õh-tusi* ja *rah-vusi* (sidekriipsuga eraldatakse rõhurühmad, sidekriipsujärgne silp on kaasrõhuline). Pikemates sõnavormides annaks rõhu säilitamine teisel silbil hoopis tasakaalutud rõhurühmad: *õh-tùsile*, *ráh-vùsile* jne. Foneetiliselt tasakaalustatumad on rõhurühmad *õhtu-sèid* ja *ráhvu-sèid*; selline rõhuliigendus säilib ka läbi paradigma: *õhtu-sèile*, *ráhvu-sèile* jne. Tavalisim on siiski kaasrõhu ebajärjekindlus: kolmandavärtelises kolmesilbilises sõnavormis võib kaasrõhk puududa, paikneda kolmandal *seid*-silbil või teisel silbil, seda eriti seoses *lane-line-kene-mine*-liidetega. Viimasest tulenevalt on nende liidetega alltüüpides *seid*-vormid harvemad kui näiteks *ne*-puurumite rühmas. Kuid üldine tendents mõjustab rõhumalle ja morfoloogilisi vorme ka liidetega sõnades ning VÕK pidas vajalikuks seda arvesse võtta.

Selline foneetiline varieerumine on nähtavasti toetanud morfoloogilise analoogia tendentsi tuua mitmuse osastava *seid*-lõpp esma- ja teisevärtelistest kolmesilbilistest *ne*- ja *s*-sõnadest üle ka kolmandavärtelistesse kolmesilbilistesse sõnadesse.

seid-lõpu üldistumistendentsi on tõdetud juba kolmekümnendatest aastatest peale, korduvalt on probleem jõudnud ka

õigekeelsusinstantsidesse, aga ikka on ette toodud teoreetiliste põhjenduste või tõestusmaterjali vähesust, selleks et norme muuta. Viimase paari aasta kestel on aga kogunenud ulatuslik ainek ja leitud teoreetiline põhjendus, mis räägib normimuudatuste kasuks.

Teoreetiliselt saab normimuudatuse põhjendada sellega, et ei *si-* ega *seid-*vormid ole olnud hilisemagi keeleajaloo välitel paratamatus vältesõltuvuses. Keeleajalooliselt on *seid-*vormid nagunii terves *ne-* ja *s-*sõnade piirkonnas analoogia-vormid.

Õigekeelsuskomisjon arutas *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia reegleid kolmel koosolekul — 17. jaanuaril, 6. veebruaril ja 12. märtsil 1980. Komisjonisisese tööjaotuse kohaselt sai käesoleva selgituse esitaja ülesandeks välja töötada *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia uus reeglistus, seda vastavalt VÕKi arutluste käigule redigeerida ning esitada kommenteeritult avaldamiseks.

Uued reeglid võtavad arvesse eespool mainitud foneetilisest arengutest ja morfoloogilise analoogia levikust tingitud nihkeid *ne-* ja *s-*sõnade vormistikus. Seni kehtinud reeglites toetuti vormimoodustusel silpide arvule, sõnavältele ja tuletusliidetele, mis kõik on olulised sõna rõhumalli määramisel. Uues reeglistuses säilivad samad põhimõtted, aga uus reeglistus sanktsioneerib kaasrõhu ebajärjekindlusest ja morfoloogilisest analoogiast tuleneva variatiivsuse enamikus alltüüpides.

Et VÕK peab õigeaks iga reeglimuutust näha laiemas kontekstis, siis on VÕKi otsus sisuliselt terve grammatikafragment.

VÕKi otsuse kõige olulisem osa on paralleelvormide lubamine kolmesilbiliste kolmandavälteliste *ne-* ja *s-*sõnade kõigis rühmades — *ne-*puurumitest kuni *lane-line-kene-mine-*liitelisteni välja. Sellisena on uus reegel ilmselt orienteeritud keskmise ja noorema põlvkonna keeletarvitusele. See oligi põhjuseks, miks VÕKi otsus ei olnud päris üksmeelne: alternatiivina esitati üksikutest *ne-*puurumitest erandi korras paralleelvormide lubamist eesti intelligenti vanima põlvkonna keeletundele vastavalt. Siiski otsustas VÕK võrdlemisi üksmeelselt reeglendada kolmesilbiliste *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia normistik kogu sõnarühma hõlmavalt, loobudes grammatika fragmenteerimisest etümoloogiliste ja derivatsioonikriteeriumide põhjal.

Uue reeglistusega ühenduses on vaja esile tuua järgmisi momente. Esiteks peab VÕK vajalikuks rõhutada, et *seid-*vormide lubamine kolmesilbilistes kolmandavältelistes *ne-* ja

s-sõnades ei tähenda teisevärtelise häälduse lubamist kolmandavärtelise normitud sõnadest. Uute morfoloogianormidega taandub *ne-* ja *s-*sõnade kurikuulus kriitilise vältelise probleem kooliõpetuses ja õigekeelsuses siiski mõistlikumatesse piiridesse, sest kolmandavärteliseks normitud ja teises vältelises kasutatavate sõnade morfoloogianormi vastu eksida ei ole enam võimalik: kas *kinnine*, *laiune*, *ühekärmune*, *ühesuurune*, *põhjus*, *käitis*, *hoovus* on inimesel normikohases kolmandas või normivastases teises vältelises, sellest morfoloogiline norm ja ortograafia enam üheselt ei sõltu. Samal ajal ei anna uus reegel põhjust vältelise alahindamiseks. Morfoloogianormide vabadused ei tohi kaasa tuua vältelise nõrgenemist. Seda on vaja silmas pidada ka kooliõpetuses.

*seid-*vormi levik kolmandavärtelises kolmesilbilises *ne-* ja *s-*sõnadesse toimub morfoloogiliste (derivatsiooniliste) sõnarühmade kaupa: *ne-*puurumite kasutuses on diftong nooremal põlvkonnal absoluutselt valdav, järgmistes reegli 2.2 sõnarühmades *seid-*vormi kasutamissagedus kahaneb, olles väiksem alltüübis (f). Sellest tulenevalt ei ole *seid-*vorm kõigis kolmesilbilistes kolmandavärtelises *ne-* ja *s-*sõnades täiesti ühesuguse stiiliväärtusega: mida sagedamini vorm esineb, seda neutraalsem ta on, ja vastupidi. Seetõttu ongi alltüüp (f) varustatud klausliga, mis annab toimetajatele, korrektoritele ja keeleõpetajatele õiguse selle alltüübi puhul soovitada *seid-*vormidest loobumist. Selline soovitus ei tähenda aga, et koolis saaks vorme *süüdlaseid*, *eestlaseid*, *tööliseid* jts pidada õigekeelsusvigadeks, veel vähem hinnatavateks vigadeks. Samuti võib arvesse võtta, et stiilitunde suhtes kõige tundlikum käänne on ilmselt mitmuse osastavise, teistes *i-*mitmuse käänetes võib diftongisse ka alltüübis (f) leebemalt suhtuda.

VÕK ja selle kommentaari autor on täiesti teadlikud, et *seid-*vormid ei ole ühtlaselt levinud kogu eesti keelealal: põhjapõlvlastele on nad märksa keeleomasemad kui lõuna-eestlastele, eriti reegli 2.2 viimastes alltüüpides. See ebaühtlus tasandub aja jooksul ise, ja kui ei tasandu, siis ei ole ka katki midagi. Kolmesilbilistes kolmandavärtelises *ne-* ja *s-*sõnades ei ole põhjust kuskil hakata peale suruma või tagasi tõrjuma ei *si-* ega *seid-*vorme (ja vastavat *i-*mitmust): mõlemad on lubatud ja kirjakeele vaba arengise otsustagu, kui kiiresti üks või teine alltüüp ühtlustub (või jääbki pikaks ajaks püsima vaba varieerumine). Kooliõpetuses ei ole õieti vaja juurde õppida midagi, ära jääb *seid-*vormi keelatus õpetamine.

Pikemaid sõnu puudutavad normimuutused (3.2) ei ole

sõnade vähese esinemissageduse tõttu nii akuutsed. Nende põhjenduseks on seniste normide süsteemitus: kui lähtekohaks on *matus*-liite kaasrõhulisus, siis on senine normipaar *matuseid* ja *párata-màtusi* vastuoluline. Samasuguses olukorras on *lisus*-liide. Et VÕK ei pea põhimõtteliselt õigeks normimuutuste korral tunnistada eelmist normi keelatuks, siis jäävad ka endised vormid paralleelvormidena lubatuks. Vaevalt oleks siin süsteemsuse absolutiseerimine põhjendatud, selleks on see osa grammatikast tegeliku keelekasutuse jaoks liiga marginaalne.

Tabel 3

ne- ja *s-*sõnade mitmuse osastava ja *i*-mitmuse põhireeglid

Sõna pikkus		2 silpi, pearõhk, III välde:	
2 silpi		<i>jäiscid</i> <i>käiseid</i> <i>raudseid</i>	
3 silpi		3 silpi, pearõhk, I või II välde:	3 silpi, pearõhk, III välde:
		<i>punaseid</i> <i>jäneseid</i> <i>kollaseid</i> <i>katuseid</i>	<i>õhtusi</i> e <i>õhtuseid</i> <i>aktusi</i> e <i>aktuseid</i> <i>raskusi</i> e <i>raskuseid</i> <i>võitlusi</i> e <i>võitluseid</i> <i>õiglasi</i> e <i>õiglaseid</i> <i>lätlasi</i> (e <i>lätlaseid</i>)
	Kaasrõhuga sõnaosas 2 lühikest silpi:	3 silpi, kaasrõhk, I või II välde:	3 silpi, kaasrõhk, III välde:
4 silpi	<i>ini-mesi</i> <i>õpi-lasi</i> <i>üm-mar-gusi</i> <i>kalli-kesi</i>	<i>as-faldiseid</i> <i>samb-likuseid</i> <i>tao-lisuseid</i> <i>tead-matuseid</i>	(<i>kõrge</i>) <i>au-likkusi</i> e (<i>kõrge</i>) <i>au-likkuseid</i>
5 silpi	<i>hobuse-kesi</i> <i>allika-lisi</i> <i>juigusta-misi</i>	<i>alko-holiseid</i> <i>põle-tikuseid</i> <i>murde-lisuseid</i> <i>oota-matuseid</i>	<i>kilplas-likkusi</i> e <i>kilplas-likkuseid</i>
6 silpi	<i>olustiku-lisi</i>	<i>parata-matuseid</i> <i>kurema-riiniseid</i>	<i>painaja-likkusi</i> e <i>painaja-likkuseid</i>

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Hint M. *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia uued reeglid. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 12. apr.

Hint M. *ne-* ja *s-*sõnade morfoloogia : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 8, lk. 489—492

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis IV. — Kodumaa, 1981, 18. märts
Ka ülevaates: Kergete K. Oige keel ja õigekeelsuskomisjon : (Uue õige-
keelsuskomisjoni tööaasta). — Sirp ja Vasar, 1980, 1. aug.

OLULISEMAID EELTÖID

- Hint M. Koolimorfoloogia sõlmprobleemid. — Nõukogude Kool, 1979,
nr. 11, lk. 26—30; nr. 12, lk. 43—45.
- Hint M. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis: Prosodia-
tüübi nihked ja selle tagajärjed. — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 4,
lk. 215—223; nr. 5, lk. 270—278; nr. 6, lk. 349—355
- Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglistus
keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980,
nr. 1, lk. 19—26

KÕNELEMA-TÜÜPI VERBIDE MUUTMINE

Otsus 22. jaanuarist 1981

Poolthääli 11, vastu 1, erapooletuid 1

Kolme- ja enamasilbilise tüvega verbid muutuvad nagu verb *kirjutama*: *kirjutama, kirjutada, kirjutan, kirjutasin, kirjutas, kirjutagu, kirjutav, kirjutanud, kirjutatakse, kirjutatud*.

Kolmesilbilise tüvega verbidel, millel *ma*-tegevusnime tunnuse ees on häälikuühend *-ele*, on *da*-tegevusnimes ning selle järgi moodustatavates vormides ja kõikides umbisikulise tegumoe vormides võrdväärsed vokaaltüvelised ja konsonanttüvelised paralleelvormid: *tegelema, tegeleda e tegelda, tegelema, tegelesin, tegeles, tegelegu e tegelgu, tegelev, tegele- nud e tegelnud, tegeletakse e tegeldakse, tegeletud e tegel- dud*.

SELGITAB JAAK PEEBO

Varasem norming lubas *ele*-sõnade *da*-tegevusnime, *des*-vormi, *nud*-kesksõna, käskiva kõneviisi oleviku ainsuse kolmandat pööret ja mitmuse pöörideid ning kõiki umbisikulise tegumoe vorme moodustada ainult konsonanttüvest, nt *viljelda, viljeldes, viljelnud, viljelgu, viljelgem, viljelge, viljel- dakse, viljeldi, viljeldaks, viljeldagu, viljeldavat, viljeldud*. See oli kehtinud 1923. aastast alates. Normingu muutmisel lähtuti järgmistest asjaoludest ning kaalutlustest.

Väga suures kahe- ja enamasilbilise tüvega astmevaheldu- seta verbide hulgas moodustasid kolmesilbilise tüvega *ele*- verbid suhteliselt väikese erandrühma. 1976. a «Õigekeelsus- sõnaraamatus» on niisuguseid 44, muid astmevahelduseta

verbe aga 4959. Neist 44-st on ainult väike osa üldkasutatavad. Sageli esineb tänapäeval verb *tegelema*, üldiselt tuntud on *kihelema*, *kogelema*, *kõnelema*, *logelema*, *muhelema*, *rabelema*, *rüselema*, *tõrelema*, *vedelema*, *viljelema*, *virelema* jmt. Suurem osa *ele*-verbidest esineb igapäevases keeles harva või ei esine üldse. Sellised on näiteks *hagelema*, *hõbelema*, *kribelema*, *kuselema*, *kõhelema*, *müselema*, *näselema*, *puselema*, *ribelema*, *rübelema*, *segelema*, *sibelema*, *särelema*, *vibelema*, *võbelema* jt. Erandlik muutmisviis on võimeline püsima ainult suure esinemissagedusega sõnadel, harva esinevatel mitte. See on üks põhjusi, miks *ele*-verbide erandlik muutmise ei saanud juurduda.

Murdekeelne kasutus on teine oluline tegur, mis töötab *ele*-verbide konsonanttüveliste vormide juurdumise vastu. Pisiseiku kõrvale jättes võib väita, et rahvakeeles esineb selle verbitüübi kahesugust muutmist. Põhjaeesti murdealalt on registreeritud peamiselt ühetüvelist muutmist. Kõrvalekaldu mis sellest leidub enam idamurdes, kust paralleelselt vokaaltüvelistega on kirja pandud ka konsonanttüvelisi vorme. Sedasama võib kohata ka mõnes lõunaeesti murdeala piiril olevas põhjaeestimurdelises kihelkonnas. Vokaaltüvelised vormid on ka kirderannikumurdes. Konsonanttüvelised vormid on üldised lõunaeesti murdes, kuid ka siin on märgatud vokaaltüveliste vormide levikut noorema põlvkonna hulgas seoses murde taandumisega. *ele*-verbide senine norming kirjakeeles toetus seega suhteliselt väikese kõnelejate arvuga lõunaeesti murdele.

Varasemas kirjakeeles ja ka grammatikates kõikus *ele*-verbide vormistiku esitus põhja- ja lõunaeestilise kasutusviisi vahel kuni 1923. aastani. Wiedemanni grammatika (1875) esitab nii põhja- kui ka lõunaeestilisi vorme. K. A. Hermann väidab (1884), et tüve lõpul on *-le*, kuid tehtavikus, st umbisikulises tegumoes on *kõneldakse*, *kõneldi*. Jaan Nebocati arvates (1884) tüvi ei muutu: *kõnelema*, *kõneleda*, *kõnelege*, *kõnelema*. Hans Einer (1894 ja 1905) annab lõunaeestilise esinemuse: *kõnelda*, *kõneldes*, *kõnelgu*, *kõnelgem*, *kõnelnud*, *kõneldud*. Probleemina tuli selle tüübi vormistik kõne alla 1912. aastal. Taotledes lühikeste silpide arvu vähendamist keeles, soovitas Johannes Aavik konsonanttüvelisi vorme, et saavutada keele paremat kõlavust. Sellest alates kaldusid soovitusel ikka kindlamini kahetüvelise muutmise poole. «Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus» (1918) on *da*-tegevusnimi ning selle järgi moodustatavad vormid paralleelselt nii vokaal- kui ka konsonanttüvelised, umbisikuline tegumood aga ainult konsonanttüveline. Samal sei-

sukohal on Jaan Jõgeveri grammatika (1919). Oskar Loo-ritsa grammatikast (1923) alates leiame normingu seisukohalt olulistest teostes *da*-infinitiivi ja impersonaali jaoks ainult konsonanttüvelisi vorme (nii ka «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat», 1925; Elmar Muugi «Lühike eesti keeleõpetus» I, 1927, ja «Väike õigekeelsus-sõnaraamat», 1933).

Seega pääsesid konsonanttüvelised lõunaeesti vormid kirjakeeles võidule ja püsisid ainulubatavatena ligi kuuskümmend aastat esmajoones oma parema kõlavuse tõttu. Nähtavasti pole see asjaolu siiski suutnud erandlikele vormidele kirjakeeles elujõudu tagada.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Peebo J. *kõnelema*-tüüpi verbide muutmine. — Nõukogude Õpetaja, 1981, 7. veebr.

Peebo J. *kõnelema*-tüüpi verbide muutmine : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1981, nr. 4, lk. 228—229

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis VII. — Kodumaa, 1981, 29. apr.

Ka ülevaates: Kerge K. Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis. — Sirp ja Vasar, 1982, 29. jaan.

OLULISEMAID EELTÖID

Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglisus keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 19—26

ÕPPIMA- JA MUUTUMA-TÜÜPI VERBIDE MUUTMINE

Otsus 22. jaanuarist 1981

Poolthääli 12, erapooletuid 1

Järgnev otsus käsitleb kahesilbilise tüvega tegusõnu, mille *ma*- ja *da*-tegevusnimi on III vältes. «Õigekeelsussõnaraamat» (1976) jagunevad sellised sõnad 92., 104., 105., 106. ja 107. muuttüübi vahel. Kooligrammatikates kuuluvad nad *õppima*- ja *muutuma*-tüüpi.

1. Tunnistada kirjakeeles lubatuks järgmiste sõnade astmevahelduslik ja astmevahelduseta muutmine:

a) *lõppema* : *lõppeda* : *lõppeb* e *lõpeb*, *sulgema* : *sulgeda* : *sulgeb* e *suleb*;

b) *hällbima* : *hällbida* : *hällbib* e *hällvib*, *küündima* : *küündida* : *küündib* e *küünib*, *lehtima* : *lehtida* : *lehtib* e *lehib*, *lekkima* : *lekkida* : *lekkib* e *lekib*, *pürgima* : *pürgida* : *pürgib* e *pürib*, *settima* : *settida* : *settib* e *setib*, *sul-*

gima : *sulgida* : *sulgib* e *sulib*, *süttima* : *süttida* : *süttib* e *sütib*, *tekkima* : *tekkida* : *tekkib* e *tekib*, *vettima* : *vettida* : *vettib* e *vetib*;

c) *hukkuma* : *hukkuda* : *hukkub* e *hukub*, *kaikuma* : *kai-kuda* : *kaikub* e *kaigub*, *rappuma* : *rappuda* : *rappub* e *rapub*, *sattuma* : *sattuda* : *sattub* e *satub*, *soiguma* : *soiguda* : *soigub* e *soiub*, *vappuma* : *vappuda* : *vappub* e *vapub*, *võppuma* : *võppuda* : *võppub* e *võpub*.

2. Viia astmevaheldusega muuttüübist astmevahelduseta muuttüüpi sõnad *rutjuma* : *rutjuda* : *rutjub* (varem *rutjuma* : *rutjuda* : *rudjub*) ja *viipuma* : *viipuda* : *viipub* (varem *viipuma* : *viipuda* : *viibub*).

3. Käsitletud piirkonna seni astmevaheldusetuks normitud sõnad on «Õigekeelsussõnaraamatu» 92. muuttüübis, vältevahelduslikud — peale klusiilide, *f*-i ja *š* vaheldusega juhtude — 106. tüübis. Tegusõnade kõikumised nende kahe tüübi vahel ei põhjusta muutusi kirja pildis ja neid ei tule pidada õigekeelsusvigadeks.

Näiteks kuigi «Õigekeelsussõnaraamtu» järgi *haisema*, *küpsema*, *suitsema*, *veerema*, *õitsema*, *säilima*, *kustuma* jt pöörduvad vältevahelduslikult, pole viga ka nende astmevahelduseta muutmine.

SELGITAB UDO UIBO

See vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsus püüab anda senisest pisut paindlikumat ja pädevamat normingut verbi-dele, mida emakeeleõpetus käsitleb *õppima*- ja *muutuma*-tüübis, täpsemini — kahesilbilise tüvega verbidele, mille *ma*- ja *da*-tegevusnimi on III vältes (ÕSi tüübid 92, 104, 105, 106 ja 107). Näeme, et otsus kooligrammatikate *õppima*-tüüpi päriselt ei kata: viimasesse kuulub sõnu ka ÕSi 108. tüübist. Et siingi leidub õigekeelsuslikult raskeid sõnu (nt *vaagima* : *vaagida* : *vaeb*), siis anti lubadus ka see tüüp kõne alla võtta.

Senist normingut sundis revideerima asjaolu, et ta oli paiguti liiga tülikalt ühiskeelega pruugist lahknev. Seejuures polnud norminguga kehtestatu ühiskeelega võrreldes ei järjekindlam ega süsteemsem, nii et seda oleks saanud tõlgendada keelekorralduse põhimõttelise taotlusena keeletarvituse suunamiseks ja ühtlustamiseks (näiteks olid *kätkema*, *sulge-ma* ja *settima* paigutatud *õppima*-tüüpi, aga *kätkema*, *julgema* ja *vettima* *muutuma*-tüüpi). Seda kõike oli ammu mär-

gatud, kritiseeritud ja mitut pukku asja kordaseadmiski nõutud.¹ Kummatigi seda ei juhtunud ja eelkõige emakeeleõpetus on probleemi püsivalt päevakorral hoidnud. Muidugi ei olnud viga üksnes normingus. Mitmetestki ebakohtadest saanuks hoiduda, kui haridussüsteemis oleks välditud normingu maksimalistlikku tõlgendust ja sellega kaasnenud pedagoogilisi ebataotlusi.

Ei saa öelda, nagu poleks *õppima-* ja *muutuma-*tüübi piire VOKis varemgi käsitletud: esimest korda tehti seda 1963, paraku ilma mingite tulemusteta, ja teist korda 1972/73, kui pärast asja arutamist kuuel koosolekul (sellele eelnesid arutelud Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas) lubati kirjakeeles kaheti pöörata nelja verbi (*sattub* e *satub*, *tekkib* e *tekib*, *hälbib* e *hälvib*, *pürgib* e *pürib*)². Nõustagem, et kulutatud aega ja kahe tüübi vahel kõikuvate verbide tegelikku hulka arvestades oli saavutatud progress pisikesevõitu. Selle pika-meelsuse mõningad subjektiivsed põhjused on Tiit-Rein Viitso juba esile toonud ja ärme hakkame neid enam kordama.³ On siiski ka objektiivseid asjaolusid, mis keeleteoimkonnale tüli ja takistusi teevad. Nimelt on asjaomased tüübid üsna sõnaohtrad: *õppima* sisaldab umbes 2000 verbi, *muutuma* ligi 900. Kokku teeb see kaugelt üle kolmandiku OSi tegusõnadest ja on selge, et selline materjali hulk ei soodusta korraliku ülevaate saamist. Ka andmeid verbide tegeliku muutmise kohta on napivõitu. Kõige suuremad normingu ja uususe lahknevused on selgunud koolipraktikas; väärtuslikku informatsiooni on andnud ka Mati Hindi algatusel korraldatud testid, milles on küsitletud sadakonna sõna

¹ Keelehuviilistele. — Sirp ja Vasar, 1961, 1. dets.; Nurkse R. Rohkem tähelepanu sõnatüüpide funktsioonidele keeles. — Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 1, lk. 42—47; Erelt T., Kull R. Morfoloogia, kooliõpetus ja õigekeelsussõnaraamat. — Nõukogude Kool, 1970, nr. 8, lk. 585—586; Tauli V. Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Upsala, 1972, lk. 86—87; Tuuksam L. Arglikke hääli uue OS-i eel. — Nõukogude Opetaja, 1973, 18. aug.; Kasik R. Õigekeelsussõnaraamat 1976. — Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 3, lk. 158; Hint M. Keeleteoimkonnade küsimärgid. — Looming, 1978, nr. 5, lk. 844—846; Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglustus keeleteoimkonnas ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 22—24; Hint M. Astmevahelduslike ja astmevaheldusetute tüüpide piirid kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 5, lk. 30—34; nr. 6, lk. 19—24.

² Erelt T. Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsuseid. — Keel ja Kirjandus, 1973, nr. 1, lk. 52; Erelt T. Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis. — Keel ja Kirjandus, 1974, nr. 5, lk. 301.

³ Viitso T.-R. Õigekeelsussõnaraamat 1976. — Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 5, lk. 298—299.

muutevorme Eesti eri paigus. Aga see on kõik. Vähegi ammendavam ülevaade eesti ühiskeele morfoloogia kohta puudub ja pole seda lähitulevikuski loota. Ent ka olemasolevate andmete põhjal on selge, et mõned verbid pöörduvad eri isikutel üsna erinevalt ja võivad ühel ja samal inimeselgi varieeruda. See aga seab keelekorralduse küllalt ebamugava piiride tõmbamise ette: kui mingist sõnast on registreeritud nii astmevaheldusega kui ka astmevahelduseta vorme, millal siis tunnustada kirjakeeles võrdväärsetena paralleelvorme, millal anda eelistus ainult ühe tüübi järgi pööramisele? Nimetatud asjaolude tõttu on raske näha puude tagant metsa, üksikfaktide tagant süsteemi ning norming võib muutuda pelgaks üksiksõnade loeteluks. Nagu eespool näha, pole ka VÕKi uus otsus sellest patust päris prii.

Kõik need probleemid kaotavad oma teravuse, kui püüda selgusele jõuda, miks peaks kõne all oleva piirkonna väga range normimine üldse vajalik olema. On ju nii, et ainus joon, mille poolt *õppima-* ja *muutama-*tüüp teineteisest erinevad, on astmevahelduse olemasolu esimeses ja selle puudumine teises. Morfoloogilised tunnused ja lõpud on aga mõlemas tüübis samad. Nõnda on astmevahelduse grammatiline koormus *õppima-*tüübis napp ja vajalik morfoloogiline informatsioon on tuvastatav ilma tema abita, tunnuste ja lõppude põhjal: olgu *küündib* või *küünib*, *süttiks* või *sütiks*, *pürgitakse* või *püritakse* — võib ju eelistada ja kenamaks pidada emba või kumba, aga see, millise sõna millise vormiga on tegemist, ei tohiks kahtlusi tekitada ühelgi eesti keele kõnelejal. Astmevaheldus esineb siin võib-olla ilusa, aga mitte eriti vajaliku kaunistusena ja keele põhiülesande, ladusa ja tõrgeteta suhtlemise seisukohalt ei paista sõnade seda sorti kõikumine endast ohtu kujutavat. Seetõttu pole keelekorralduselgi mõtet normimisel erilist jäikust üles näidata. Kuigi rööpvormid ei tarvitse stiili seisukohalt igale inimesele võrdsed tunduda, pole otsuses mingeid sellealaseid ettekirjutisi tehtud ja on ülimalt kahtlane, kas niisuguste asjade otsustamine VÕKi kompetentsi kuulubki.

Kõigi nende seikade tõttu peetigi võimalikuks normitud eesti kirjakeele vaadeldavas lõigus lubada senisest enam paralleelvorme. Kõikumine astmevahelduse ja selle puudumise vahel võib aga olla ortograafiasidus (laadivaheldus, klusiilide, *f*-i ja *š* vältevaheldus) või ortograafiaga sidumata (ülejäanud vältevaheldusjuhtumid). Kummalgi juhul on talitatud erinevalt: esimesel juhul loetletud sõnahaaval, millal on rööpvormid võimalikud, teisel juhul, mil tegemist

on pelga hääldusprobleemiga, pole ranget normingut antudki.⁴

Selline teguviis nõuab nähtavasti ligemat selgitust, sest tõepoolest, lähtudes eeldusest, et rööpvormide andmine on praegu paratamatu, saab sellele pakkuda kaks alternatiivset lahendust: kas jätta astmevahelduse/astmevaheldusetuse piir lahtiseks kogu kõnealuses piirkonnas või näidata kõikjal täpselt, kus on rööpvormid võimalikud, kus mitte. Mõlemad talitusviisid on põhimõtteliselt võimalikud ja siinkirjutajalt ongi juba päritud, miks pole toimitud nii või naa. Esimene lahendus pole praegu paslik seetõttu, et eesti ortograafianormingud on üsna ranged. Kui nüüd ühes piirkonnas totaalselt legaliseerida klusiiliga sõnade kaheti kirjutamine, seaks see otsekohe küsimärgi alla klusiilide ortograafia ja selle õpetamise igal pool mujalgi. Teine lahendus oleks ehk omal kohal sel juhul, kui õnnestuks leida süsteem, mille alusel sõnad *õppima-* ja *muutama-*tüübi vahel jaotuvad. Mõningad ponnistused selle leidmiseks VÕKis ka tehti, aga üles teda igitahes ei leitud. Ja üksiksõnuti sätestamine on kõnealusel juhul eriti perspektiivitu: VÕK lihtsalt upuks selle sõnamassi sisse ja ikkagi kerkiks väike, aga tülikas küsimus: milleks seda kõike vaja oleks? Siinkirjutaja julges välja tulla ka apokrüüfilise sooviga, mis küll komisjonis erilist kõlapinda ei leidnud : jätta nende sõnade välte märkimise problemaatika sõnaraamatutegijate enda lahendada. Eri sõnaraamatuis tekiks siis küll väikesi erinevusi, aga mis sellest: ka inglise keele sõnastikud pole rõhu märkimisel päris ühel meel ja mitte midagi pole selle läbi maailmas hukka läinud.

Otsuse esimese punkti kohta lisaksin igaks juhuks, et loetletud sõnadel on paralleelvormid muidugi olemas ka oleviku tüve järgi moodustatavais vormides: *süttiksin* e *sütiksin*, *ei süttiks* e *ei sütiks*, *sütti* e *süti* jne. Kõiki paralleelvorme ei kasutada küll võrdse sagedusega ja mõni neist võib olla haruldasem (eriti *sulgetakse*, *sulgetud*, *sulgeti*), aga et mitte luua uue norminguga uusi erandeid, pole ka selliste vormide moodustamist kuidagi tõkestatud. Kommentaari nõuab ka otsuse teine punkt. Ümber on siin normitud selle tõttu, et komisjoni liikmed pidasid vana normingut üsna üksmeelselt vigaseks ja vähemasti *rutjuma* puhul kinnitavad seda ka KKI murdekartoteegi andmed. Otsuse kolmanda punkti juurde võiks lisada arutelul kõlanud märkuse, et asjade loogika nõuab nüüd samasugust vältenormingu lõdvendamist

⁴ Varem on nõnda talitatud võõrsõnade palatalisatsiooni normimisel, vt. OS, lk. 7.

mõnel pool mujalgi, eeskätt muutumatute sõnade puhul.

Mõistagi pole ka uus norming mingi mesileib. Mõned vajakajäämised on juba eespool esile toodud ja kindlasti on neid veel. Aga vana norminguga võrreldes on mingisugune edu ikkagi saavutatud. Tuleb ainult väga loota, et ka haridussüsteemis saadakse aru, et otsus on mõeldud emakeeleõpetuse hõlbustuseks, mitte keerukamaks muutmiseks: rööpvormide moodustamise drilli pole koolis vaja harrastada, sest korrektseks kirjakeele tarvituseks piisab, kui osatakse moodustada üht rööpvormi.

Lõpuks ei saa ütlemata jätta, et selle otsuse sünnil on suurimad teened Mati Hindil, kelle hangitud materjal ja VÕKi otsus on kõige otsesemas seoses.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Uibo U. *õppima-* ja *muutama-*tüüpi verbide vahekord. — Nõukogude Opetaja, 1981, 21. veebr.

Uibo U. *õppima-* ja *muutama-*tüüpi verbide muutmise : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1981, nr. 6, lk. 363—365

Erelt T. Oigekeelsuskomisjonis VIII. — Kodumaa, 1981, 13. mai
Ka ülevaates: Kerge K. Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis. — Sirp ja Vasar, 1982, 29. jaan.

OLULISEMAID EELTÖID

Hint M. Astmevahelduslike ja astmevaheldusetute tüüpide piirist kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 5, lk. 30—34; nr. 6, lk. 19—24

Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglitis keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 19—26

TINGIVA KÕNEVIISI VORMISTIK

Otsus 12. märtsist 1980

Poolthääli 12, erapooletuid 1

Lubada tingivas kõneviisis kasutada nii pöördelõppudega kui ka pöördelõppudeta vorme. Näiteks:

Olevik

ma laulaksin
sa laulaksid
ta laulaks

ma laulaks
sa laulaks
ta laulaks

me laulaksime
te laulaksite
nad laulaksid

me laulaks
te laulaks
nad laulaks

Minevik

ma laulnuksin
~ *oleksin laulnud*
sa laulnuksid
~ *oleksid laulnud*
ta laulnuks
~ *oleks laulnud*
me laulnuksime
~ *oleksime laulnud*
te laulnuksite
~ *oleksite laulnud*
nad laulnuksid
~ *oleksid laulnud*

ma laulnuks
~ *oleks laulnud*
sa laulnuks
~ *oleks laulnud*
ta laulnuks
~ *oleks laulnud*
me laulnuks
~ *oleks laulnud*
te laulnuks
~ *oleks laulnud*
nad laulnuks
~ *oleks laulnud*

SELGITAB KRISTA KERGE

Et eesti üldkeel kasutab tingivat kõneviisi paralleelselt nii pöördelõppudega kui ka ilma nendeta, sellele on keeleteadlased korduvalt tähelepanu juhtinud.¹ Juba 1920. a ilmunud Jaan Jõgeveri grammatika tunnistab, et osal Eesti alal kasutatakse tingivat (tollal kahtlevaks nimetatud) kõneviisi pöördelõppudega.² Tänapäeval leidub kaheti tarvitust nii kõnes kui ka kirjas, nii õpilastöodes kui ka trükistes.

Lõputa vormid teeb võimalikuks eelkõige asjaolu, et eesti keeles on info grammatilise isiku kohta dubleeritav. Näiteks lauses *Ma tulen homme* osutavad isikule nii asesõna *ma* kui ka pöördelõpp *-n*. Loomulik keelesäästlikkus lubab ühe neist tunnustest ära jätta. Kindlas kõneviisis võib ära jääda 1. ja 2. pöörde asesõna: *Tulen homme*; *Tulete homme*. Tingivas kõneviisis võib ära jääda asesõna või pöördelõpp:

Tuleksin homme
Tuleksid homme
Tuleksime homme
Tuleksite homme

Ma tuleks homme
Sa tuleks homme
Me tuleks homme
Te tuleks homme

¹ Hint M. Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetsed probleemid — Keel ja Kirjandus, 1969, nr. 6, lk. 335; Rätsep H. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? : Verbivornide situatsioonianalüüsi. — Keel ja struktuur 5. Tartu, 1971, lk. 58; Viitsõ T.-R. Eesti muutkondade süsteemist. — Keel ja Kirjandus, 1976, nr. 3, lk. 158 jj.

² Jõgever J. Eesti keele grammatika. II aasta. Tartu, 1920, lk. 66.

Kolmas võimalus on dubleeriv: *Ma tuleksin homme jne.*

Kolmandal pöördel tingivas kõneviisis pöördelõppu ei ole ja infot *tema*-isiku kohta kannab ikka lause alus, olgu siis asesõna (*ta, nad*) või nimisõna: *Jüri/Ta tuleks meelsamini homme.*

VÕK leidis üksmeelselt, et üheti tajutavat stiilierinevust pöördelõppudega ja pöördelõppudeta tingiva kõneviisi vahel ei ole. See tähendab, et kirjutaja-kõneleja võib oma stiililaadi ja konkreetse kõnesituatsiooni jaoks valida sobivama teise.

Tähelepanu nõuavad juhud, kus lause ei sisalda alust ega temast informeerivaid lõppe. Siin on eri võimalusi. Sageli võib isiku leida kontekstist, näiteks:

Mis sa teed? — Läheks koju, kui sa lubad.

Mis te teete? — Läheks koju, kui sa lubad.

Esimesel juhul on vastuse taga ainsuslik *mina*-isik, teisel juhul mitmuslik *meie*-isik. Pöördelõputa ja asesõnata vastus annab kontekstis sama informatsiooni, mille annaks «täisvastus». Asesõna võib ära jääda vältimaks kordust järgnevas osalauses: *Tuleb talle öelda, et hakkaks õppima (= et ta hakkaks).*

Isik võib aga selguda ka kõnesituatsioonist — kõnelejate hetkeümbrusest või neile ühiselt teada olevast. Näiteks kui öeldakse *Läheks koju, aga kas sa lubad?* või *Hakkaks õige tööle*, selguvad isik ja arv (*mina, meie, ...*) situatsioonist.

On lauseid, kus ebaisikuline tingiv kõneviis täidab funktsiooni, mis tavaliselt on omane impersonaalele, umbisikulisele tegumoele. Niimoodi saab tõlgendada näiteks lauseid *Tuleks kiirustada; (Kui) leiaks nüüd mingi lahenduse* \approx *Kui leitaks nüüd mingi lahendus.*

Õigekeelsuskomisjoni otsust kiirendas asjaolu, et pöördelõppudeta kõneviisiparadigmad ei ole eesti keelele ennegi võõrad. Nii on isikuti muutumatu verbivormiga kaudne kõneviis (*ma, sa ... lubavat*) ja käskiva kõneviisi sekundaarne, vahendusteataadiline vormistik (*ma, sa ... lubagu*).

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Kerge K. Tingiva kõneviisi vormistikust. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 1. mai

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis V. — Kodumaa, 1981, 1. apr.

Ka ülevaates: Kerge K. Õige keel ja õigekeelsuskomisjon : (Uue õigekeelsuskomisjoni tööaasta). — Sirp ja Vasar, 1980, 1. aug.

II. ÕIGEKIRI JA TÄHESTIK

VERBIDE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE

Otsus 21. novembrist 1979

Poolthäali 12

Käändsõnad, mäarsõnad ja tegevusnimed kirjutatakse verbi pöördelistest ja käändelistest vormidest üldiselt lahu.

Näiteks:

puu oli vette kukkunud, vette kukkunud puu, aed on kollaseks värvitud, kollaseks värvitud aed, aeda kollaseks värvima, metsas kasvavad taimed, andekaks peetav õpilane, saalis viibinud rahvasaadikud, selgesti loetav käekiri, hiljuți saabunud külalised, ruumist tasa lahkuma, lauldes tehtud töö, õppimata jäetud tükk, õitsema hakkav rukis, kannatada saanud hooned.

Üldreeglist kõrvalekaldeid on liitverbide, ühendverbide ja väljendverbide ortograafias.

Liitverbid ehk liittegevusõnad on mingi sõna või sõnatüve ja verbi püsiühendid, mida ei saa lahutada komponentide ümberpaigutamise ega muude sõnade vaheleasetamise teel.

Näiteks:

abielluma, alahindama, autasustama, ebaõnnestuma, eelsoojendama, eesõigustama, esietenduma, heakorrastama, helilindistama, häbimärgistama, hädamaanduma, järelvalmima, kahekordistama, kooskõlastama, kuritarvitama, kuumsuitsutama, külmsuitsutama, naeruvääristama, nurisünnitama, pealkirjastama, pealtvõetama, rahvapärastama, salakuulama, siirdistutama, silmakirjatsema, sundvõõrandama, taandare-nema, tasalülitama, umbusaldama, vastunäidustama, võidurõõmutsema.

Ühendverbid ja väljendverbid on teatud mäarsõna või käändsõnavormi ja verbi ühendid, mille komponente saab reeglite kohaselt ümber paigutada ja muude sõnade vaheleasetamise teel lahutada.

Ühendverbid ehk ühendtegevusõnad on kohamäarsõnade (*all, alla, alt, edasi, eemal, eemale, eemalt, ees, eest, esile, ette, juurde, juures, juurest, järele, kaugel, kaugele, kaugelt, käes, käest, kätte, ligi, läbi, lähedal, lähedale, lähedalt, maha, mööda, peal, peale, pealt, seal, sealt, sees, seest, siia, siin, siit, sinna, sisse, taga, tagant, tagasi, taha,*

vahel, vahele, vahelt, vastu, välja, väljas, väljast, ülal, ülalt, üle, üles, ümber jt), **seisundimäärsõnade** (alles, ilma, kaardu, katki, kimpu, kinni, kissi, kissis, kokku, koos, koost, kängu, lahti, laiali, lõhki, norgu, nurja, rikki, sassi, segi, täis, umbe, vait, valmis jt) **või perfektiivsusmäärsõnade** (ära, minema) ja **verbide** nii otsese kui ka muutunud, **fraseoloogilise tähendusega ühendid**. Ühendverbide koosseisu kuuluvate kohamäärsõnade hulka ei arvata küsimäärsõnu (kuhu, kus, kust) ja liitsõnalisi kohamäärsõnu (allapoole, eespool, tagantpoolt jt). Ühendverbid on näiteks:

alla tulema, ette võtma, juurde astuma, juures seisma, kaugele minema, kaugelt vaatama, läbi otsima, läbi tungima, lähedale tulema, maha hüppama, pealt võtma, seal viibima, siia sõitma, sinna saabuma, vastu jooksmas, vastu panema, välja sõitma, üle ujuma, üle värvima, kaardu minema, katki hammustama, kokku puutuma, kortsu minema, kõssi vajuma, laiali jooksmas, lõhki kuivama, segi ajama.

* **Väljendverbid ehk väljendtegeusõnad** on mingi käändsõnavormi ja verbi fraseoloogilise tähendusega ühendid. Näiteks:

andeks andma, aru saama, aset leidma, heaks kiitma, hoolt kandma, hukka mõistma, ilmale tulema, jagu saama, jalga laskma, jalule seadma, joonde ajama, juttu ajama, kindlaks määrama, kirja panema, korda minema, käiku laskma, käsile võtma, lugu pidama, meelde jääma, mehele minema, nahka panema, omaks võtma, osa võtma, paika panema, pead murdma, pähe õppima, rahul olema, silma torkama, silmas pidama, sõna kuulama, teoks saama, tähele panema.

Liitverbide komponendid kirjutatakse kõigis vormides kokku. Näiteks:

alahindama, alahinnata, alahinnates, alahindav, alahinnatav, alahinnanud, alahinnatud, alahindan, alahindas, alahindaksime, alahinnaku, alahindavat, on alahinnanud, alahinnatakse, oli alahinnatud.

Ühendverbide määrsõnad ja väljendverbide käändsõnavormid kirjutatakse järgnevast pöördelisest verbivormist, infinitiivist või gerundiumist (s. o *des-*, *nud-*, *tud-*, *mata-*, *nuna-*, *tuna-*, *vat-*tunnusega määruslikust lauselühendivormist) **alati lahku**. Näiteks:

kui ma alla tulen, et sa üle vaataksid, olen andeks andnud, olid aru saanud, kui ta lähedale jookseks, oleksime juures olnud, ärge ette rutake, olevat kaugelt sõitnud, kuni arvesse võetakse, on ette võetud, olevat tähele pandud, olgu ära koristatud;

ära sõitma, kõrval seismas, pärale jõudmast, eemalt tulla,

silmas pidades; trepist alla tulnud, peatus ta ukse ees; töö lõpule viidud, lahkuti ruumist; jätkati teed kedagi tähele panemata; seltskonnast kõrvale tõmbununa veetis ta siiski sisukaid päevi; rahasse ümber arvestatuna oli see suur summa; ta näis aru pidavat.

Kui ühend- ja väljendverbide oleviku partitsiibid esinevad lauses täiendina või öeldistäitena ja mineviku partitsiibid ning *mata*-infinitiiv täiendina, on neid lubatud eelneva määr sõna või käändsõnavormiga kas kokku või lahku kirjutada. Näiteks:

äraminev külaline ~ ära minev külaline, eemalseisev vööras ~ eemal seisev vööras, kätteantavad raamatud ~ kätte antavad raamatud, halvaks pandav lause ~ halvaks pandav lause; vesi on äravoolav ~ vesi on ära voolav, jalgratas on lahtivõetav ~ jalgratas on lahti võetav, lehed on ärarebitavad ~ lehed on ära rebitavad; mahamurdunud puu ~ maha murdunud puu, kaugelttulnud külaline ~ kaugelt tulnud külaline, asetleidnud sündmus ~ aset leidnud sündmus, vastuvõetud otsus ~ vastu võetud otsus, tähelepandud vead ~ tähele pandud vead, vastuvõtmata töö ~ vastu võtmata töö, kordaseadmata paberid ~ korda seadmata paberid.

Märkus 1. Kui ühendverbi määrsõnale eelneb temaga süntaktiliselt seotud laiend, tuleb eelistada kesksõna ja *mata*-tegevusnime lahkukirjutamist. Näiteks:

trepist alla jooksev koer, piletist ilma jäänud poiss, tunnelist läbi sõitnud rong, majast mööda sõitvad autod, aknast välja visatud müts, jõest üle ujuv poiss, mäest üles sõitnud suusatajad, külalisega kaasas olevad isikud, autole ette hüpanud koer, poistele juurde astunud valvur, tüdrukule järele jooksnud ema, teekäijale kallale tulnud röövlid, bussile peale langenud puu, markidele vahele panemata paberid, emale vastu jooksev laps, natuke lahti lükatud aken, täiesti rikki läinud aparaat.

Märkus 2. Ühend- ja väljendverbidest moodustatud käändsõnade ja määrsõnade komponendid kirjutatakse tavaliselt kokku, sest need käändsõnad ja määrsõnad on omaette tähendusega iseseisvad sõnad. Seega:

väljatulemine, altvedamine, arusaamine, peamurdmine, vastuvõtja, ettekandja, pealtvaataja, päheõppija, ettevalmistus, allakriipsutus, sissepääs, arusaam, juuresolek, tähelepanu, vastuvõtlik, kokkupandult, lugupidavalt, rahulolematu, väljapaistev teadlane, silmapaistev kunstnik.

Pikemad määrsõnad kirjutatakse käändsõnadest lahku.

Näiteks:

kaugemale sõitmine, lähedale sõit, kaugemalt vaatajad.

Ühend- ja väljendverbide hulka mittekuuluvad kesksõnaühendid kirjutatakse kokku ainult siis, kui nad moodustavad iseseisva omadussõna. Näiteks:

kaumängiv heliplaat, paljutöötav algus, põhjanev uuendus, väheminev kaup, isemajandav ettevõte, ennastsalgav töö, teretunud külaline, mittetuntud raamat.

Kahtluse korral eelistada lahkukirjutamist. Näiteks:

ammu tuntud lood, ammu möödunud ajad, palju loetud raamat, äsja avatud kauplus, hästi tuntud ajakirjanik, kergesti süttivad ained, kõrgesti arenenud tööstus, raskesti jälgitav tekst.

SELGITAB HUNO RÄTSEP

Verbivormide seni kehtinud kokku- ja lahkukirjutamise reeglid on fikseeritud 1976. aasta «Õigekeelsussõnaraamatu» õigekirjutusjuhtnööride osas (lk 894—896). See reegliesitus on üpris väikeste korrektiividega üle võetud õigekeelsussõnaraamatu 1960. aasta väljaandest. Viimases leiduv reeglistik toetub valdavalt 1953. aasta «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» reeglitele. Senise reeglistiku põhijooned ulatuvad tagasi vähemalt 1920-ndaisse aastaisse.

Verbide kokku- ja lahkukirjutamise juhiste läbivaatamine kerkis taas päevakorra seoses uue ÕSi kriitikaga. Ühendverbi ortograafia probleeme käsitleti põgusalt ka 1979. aastal vabariiklikku nõupidamist ettevalmistanud töökomisjoni (keeleõpetuse ja -korralduse komisjoni) koosolekuil, kusjuures reeglimuutmisettepaneku koostamine tehti ülesandeks nende ridade kirjutajale. Reeglistiku projekt oli arutlusel vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis 24. oktoobril 1979. Reeglite lõplik, arutlusel tehtud täpsustusi arvestav tekst kinnitati VÕKi koosolekul sama aasta novembris.

Seni kehtinud reeglitel on järgmised puudused.

1. Reeglistik tugineb ebapiisavalt ja liiga kitsalt määratletud ühendverbi mõistele. Kasutatud semantiline tunnus — abisõna modifitseerib, täpsustab verbi tähendust — ei erista ühendverbe piisavalt teistest verbiühenditest. Ühendverbi mitteverbaalne osis, mida ÕSis on nimetatud abisõnaks, pole küllaldaselt piiritletud. See hõlmab teatava hulga enamasti intralokaalseid (*kuhu*-suunda osutavaid) kohaadverbe, ebamäärase hulga seisundiadverbe ja verbiga kindlama ühendi moodustavaid mitmesuguseid käändsõnavorme. Kõrvale on jäetud ekstralokaalsed (*kust*-suunda osutavad) ja lokaalsed

(kus-kohta osutavad) adverbid, samuti osa pikemaid intralokaalseid adverbe (*kaugele, lähedale* jt). Kooligrammatikais paaril viimasel aastakümnel kasutatud abimäärsõna mõiste ei ole sisuliselt õigustatud, vaid ainult ortograafiareegli tarvis loodud.

2. Partitsiipide kokku- ja lahkukirjutamise reeglid on küllaltki rasked, sest siin tuleb silmas pidada korruga mitut põhimõtet. Tuleb eristada partitsiipe muudest verbivormidest (morfoloogiline printsip) ja partitsiipidest kujunenud adjektiividest (semantiline printsip), on vaja arvestada veel partitsiibivormide süntaktilisi funktsioone (vrd *kiri on ära saadetud, aga ärasaadetud kiri*), kusjuures tingimused ja seega ka reeglid on oleviku ja mineviku partitsiipide puhul erinevad. Veelgi keerulisem on partitsiipidega osalt paralleelsete *mata*-vormide kokku- ja lahkukirjutamine.

3. Kõigil muudel juhtudel peale ühendverbide on sõnade kokkukirjutamisel tulemuseks iseseisev liitsõna. Ühendverbide partitsiibivormid pole aga enamasti iseseisvad liitsõnad, vaid üksnes verbi käändelised vormid. Nõnda on nad eesti ortograafias liitsõna olemuse seisukohalt üpris erandlikus olukorras.

4. Ühendverbide koosseisu kuuluvate¹ adverbidel võib olla laiendeid (*sillast üle minema, majale peale langema; tasust ilma jätma*), adverbid tingivad laiendiks oleva noomeni käände (nt *läbi, mööda, üle* nõuavad seestütlevat; *ette, juurde, peale* alaleütlevat; *kaasa, kaasas* kaasaütlevat jne).¹ Senised reeglid on nõudnud partitsiibivormide kokkukirjutamist ka laiendite olemasolu korral, kuigi see on vastuolus konteksti arvestamise üldnõudega.

VÕKi poolt on verbivormide kokku- ja lahkukirjutamise reeglistikus tehtud järgmised muudatused.

1. On lubatud seni kokku kirjutatud, täiend- ja öeldis-täite funktsioonis olevaid oleviku partitsiibi vorme ja täiendi funktsioonis olevaid mineviku partitsiibi vorme nii lahku kui ka kokku kirjutada (nt *mööda sõitev ~ möödasõitev auto, kate on kõrvale lükatav ~ kõrvalelükatav, ära saadetud ~ ärasaadetud kiri*). Kas valida kokku- või lahkukirjutatud vorm, jääb iga keeleteksti enda otsustada, kusjuures on võimalik silmas pidada stiililisi, lauserütmi ja kirjaipildi seiku.

2. Ühendverbi mõistet on avardatud ja grammatiliselt täpsemini määratletud. Arusaamise hõlbustuseks on termini

¹ Lähemalt: H. Rätsep. Eesti keele lihtlause tüübid. Tallinn, 1978, lk. 32—35.

ühendverb kõrvale seatud juba J. V. Veski kasutatud termin *väljendverb*. Ühendverbi moodustavate adverbide hulka on arvatud ka lokaalsed (*kus*-koha) ja ekstralokaalsed (*kust*-suuna) adverbid, samuti proadverbid (*siin, seal, siia, sinna, siit, sealt* jt).

3. On loobutud terminist *abimäärsõna*, samuti määr sõnade jagamisest iseseisvateks ja abimäärsõnadeks. Reeglite sõnastamisel ja ühend- ning väljendverbi määratlemisel on kasutatud termineid *kohamäärsõna, seisundimäärsõna, perfektivsusmäärsõna* ja *käändsõnavorm*.

4. Laiendiga adverbide korral on vastupidiselt senisele pruugile eelistatud partitsiipide lahkukirjutamist (*majast mööda sõitnud auto, natuke lahti lükatud aken*).

5. *tuna-* ja *nuna-*tunnusega lauselühendivormid on arvatud lahkukirjutatavate lauselühendivormide (gerundiumide) hulka, sest nad on oma olemuselt määruslikud.

6. Esitatud on ka verbaalnoomenite kokku- ja lahkukirjutamise reegel, mis ÖSi juhtnõõride hulgas puudub. Tavapärase kokkukirjutamise kõrval nõutakse pikemate määr sõnade lahkukirjutamist (nt *kaugemale sõitmine*).

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Rätsep, H. Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis: verbivormide kokku- ja lahkukirjutamise uutest reeglitest. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 12. jaan.

Rätsep H. Verbide kokku- ja lahkukirjutamise uued reeglid : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 2, lk. 108—110

Sepp E. Verbivormide kokku- ja lahkukirjutamise uus reeglistik. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 2. veebr.

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis II. — Kodumaa, 1981, 18. veebr.

Ka ülevaates: Kerge K. Õige keel ja õigekeelsuskomisjon : (Uue õigekeelsuskomisjoni tööaasta). — Sirp ja Vasar, 1980, 1. aug.

OLULISEMAID EELTÖID

Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglistus keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 19—26

MUUTUMATUTE SÖNADE KOKKU- JA LAHKUKIRJUTAMINE

MÄÄRSÖNAÜHENDID, LIITMÄÄR- JA LIITSIDESÖNAD NING KAASSÖNALISED VÄLJENDID

Otsus 6. veebruarist 1980

Poolthäali 13

1. Määrsõna (ka määrsõna tähenduses tarvitav sõna) kirjutatakse muudest sõnadest harilikult lahku: *väga hea, üsna tugev, tohutu suur, kuskil ees, seal sees, nõisama hästi, sama vähe, liiga palju, eile hommikul, hilja õhtul, selgesti kostev, vaevalt kuuldav, ammu möödunud*.

Märkus. Mõnikord võib määrsõna olla liitnimisõna täiend- osaks, näiteks *eesruum, kõrvalküsimus, varahommik, täna- päev, püstitasend, otsetabamus, laialivedu* (ÕS, lk 892), vahel liituda ka lihtverbi kesksõnaga, moodustades kokku iseseisva omadussõna, nagu näiteks *kauamängiv plaat, vähe- ütlev ettekanne* (ÕS, lk 895 jj). Määrsõnade kokku- ja lahku- kirjutamise kohta ühendverbivormides kehtivad omaette reeglid (otsus 21. novembrist 1979).

2. Kui kaks kõrvuti olevat ükskõik mis sõnaliiki kuuluvat sõna on sulanud kokku ühiseks määrsõnaliseks väljendiks (mõni neist võib esineda ka siduvas või kaassõna funktsioonis), kirjutatakse nad kui liitsõna kokku: *aegamööda, aega- pidi* (= aeglaselt), *alailma, alatasa* (= alati, ühtelugu), *allamäge, avasilmi, eeskätt* (= esmajoones), *eesotsas* (= ees), *eestpoolt, harutihti, hiljaaegu, hoopistükkis, hädavae- valt, igatahes, ilmaaegu, kordamööda, kusjuures, kustkaudu, kõigepealt, käsikaudu, läbilõhki, läbisegi, mistõttu, muudkui, mõnikord, niisiis, niiviisi, nüüdsama, omapead, otsejoones, otsekohe, otsekui, pealtnäha, puupüsti, rahumeeli, salamahti, sedamaid, sedamoodi, seepärast, siinpool, siitsaadik, sinna- maani, tagaselja, tükkaaval, ummisjalu, vastupidi, ühte- lugu, üksipulgi, üleile, ümberringi* jms.

Tuleb vahet teha kindlate ja ebakindlate liitkeelendite vahel.

2.1. Kindlateks liitmäär- või liitsidesõnadeks on juhtumid, kus kaks sõna koos väljendavad ilmset erisisu, mis erineb tunduvalt samade sõnade lahkukirjutatavast ühendist (nt *aegamööda, kahevahel, kõigepealt, vastuoksa, ülekäte*), või kus kokkukirjutamise tingib vorm (esikomponendiks nimetavaline või lühikuju, esi- või järelkomponent samas funktsioonis iseseisva sõnana pole tarvitav: *alatasa, ava-*

süli, umbropsu, ummisjalu, õigupoolest, mispoolest, seejuures, kusjuures; ajapikku, hullupööra, tasapisi, üksipäini, sedamaid; uisapäisa).

2.2. Ebakindlaid liitmäär- või -sidesõnu võib kirjutada nii kokku kui ka lahku. Kokku saab neid kirjutada kindlate liitsõnade analoogial (nt *muudkui*, *otsekui* analoogial ka *justkui*; *päripäeva*, *pärituul*, *vastutuul* analoogial ka *pärituult*, *vastutuult*; *jaopärast* analoogial ka *naljapärast*; *aegamööda*, *kordamööda*, *pikkamööda* eeskujul ka *meeltmööda*, *jõudumööda*, *kontimööda*), kuid neid võib võtta ka kui tavalisi sõnaühendeid ja kirjutada lahku (*just nagu* analoogial ka *just kui*, *viguri pärast* analoogial ka *nalja pärast*, *vastu sein* analoogial ka *vastu tuult* jne. Vrd: töö oli väga *konti mööda* ~ *kondi järgi*).

Oma olemuselt ebakindlate ja seega kaheti kirjutatavate juhtude hulka kuuluvad ka seesugused tavaks saanud kokkukirjutamised nagu *kohapeal*, *vahetpidamata* jms, aga ka niisugused tavaks peetavad lahkukirjutamised nagu *veel kord*, *iga kord* (vrd *mõnikord*), samuti seesugused instruktivjuhtumid nagu *palja+jal*, *suuri+vaevu* jts liitumid nagu *minupärast*, *minugipoolest*, *sellepoolest*, *sellegipoolest*, *millegipoolest* jms.

Fakultatiivseiks, st võimalikeks, kuid mitte kohustuslikeks tuleb lugeda vahetegemisi nagu *nii palju*, *kui palju* ja *niipalju* 'niivõrd', *kuipalju* 'kuivõrd', *selja taga* (otseses tähenduses) ja *seljataga* 'möödas (ruumiliselt või ajaliselt); tagaselja', *nii pea* ja *niipea* (*kui*), *nii kaua* ja *niikaua* 'seni', *nii kaugel* ja *niikaugel* 'sealmaal' jms.

3. Kaassõna (ees- või tagasõna) kirjutatakse käändsõnast, mille juurde ta kuulub, lahku: *mööda teed*, *teed mööda*, *ümb* *maja*, *maja ümb*, *vastu sein*, *ukse ees*, *jõe ääres*, *rehe all*, *pea kohal*, *peale selle*, *õhtu poole* jne, analoogiliselt kirjutatakse lahku ka *auru jõul*, *telefoni teel*, *minu moodi* jms.

Märkus 1. Ainult sel korral, kui kaassõna moodustab tema juurde kuuluva käändsõnaga lahutamatu terviku, kirjutatakse ta liitmäärsõna reegli põhjal kokku: *aegamööda*, *pealekauba*, *tagaselja*, *alkulmu*, *otsakorral*, *ümberringi* (vt. reegel 2).

Mõned juhtumid kuuluvad siin ebakindlate hulka, nagu näiteks *üle talve* e *ületalve* (*pidama*), *jõudu mööda* e *jõudumööda* (*tegema*) jms (vrd 2.2).

Märkus 2. Kaassõna võib kuuluda ka liitnimisõna koosseisu: *allveelaev*, *pealmaakaevandus*, *ümbermaailmareis*.

3.1. Kaassõnalises (tagasõna) funktsioonis esinevad

käändsõna, eriti nimisõna juurde kuuluvad *pool, poole, poolt, kombel, moodi, viisi* tähenduses 'moodi', *pidi* tähenduses 'mööda', *teel, jõul, väel, jooksul, kestel, korral, puhul* jms kirjutatakse üldiselt eelnevast sõnast **lahku**: *metsa pool* (vrd *metsa ääres, metsa kandis*), *lõuna poole, minu poolt*; *inimese kombel, sportlase kombel*; *varblase moodi, konna moodi, kahte moodi, mitut moodi, kolme viisi, endist viisi*; *teed pidi* (vrd *teed mööda*), *nurki pidi* (vrd *nurka mööda*); *kirja teel, posti teel*; *auru jõul, elektri jõul*; *kuue väel, kampsuni väel, aluspesu väel*; *aja jooksul, tarbe* (= tarviduse) *korral* jne.

Siingi tuleb vahet teha kindlate, s. o kaassõnade üldreegli põhjal lahkukirjutatavate või liitmäärsõnadena kokkukirjutatavate, ja ebakindlate, s. o kahel viisil kirjutatavate juhtude vahel.

3.1.1. Nii on *pool, poole* ja *poolt* kindlalt tagasõnad ja seetõttu lahkukirjutatavad käändsõna omastava järel: *metsa pool, mere poole, sügise poole, lõpu poole, lõuna poolt, minu pool, enda poolt*. Nad kuuluvad aga kokkukirjutamisele eelneva määrsõnaga kui liitmäärsõnad: *siinpool, sealpool, sinnapoole, sealtpoolt, seespool, sissepoole, seestpoolt, väljastpoolt, allpool, eespool, tagapool, tahapoole, tagantpoolt, kuhupoole, kuspool, kustpoolt, ülaltpoolt* jne (reegel 2). Viimastega analoogilised juhud, s. o *pool, poole, poolt* kohakäändes käändsõna (omadus-, arv- või asesõna) järel moodustavad vahepealse piirkonna, kus võib kirjutada nii lahku kui ka kokku: *vasakul pool* e *vasakulpool*, *igal pool* e *igalpool*, *teisele poole* e *teiselepoole*, *mõnelt poolt* e *mõneltpoolt*, *omalt poolt* e *omaltpoolt*, *kummale poole* e *kummalepoole*, *kummalegi poole*. Eelistatavam on lahkukirjutamine. Ebakindlate, s. o nii kokku- kui ka lahkukirjutatavate juhtude hulka kuuluvad ka sõnad *moodi* ja *viisi* 'moodi' koos käändsõna (omadus-, arv- või asesõna) osastavaga: *vanamoodi* e *vana moodi*, *uutmoodi* e *uut moodi*, *endistviisi* e *endist viisi*, *üht(e)moodi* e *ühte moodi*, *teistviisi* e *teist viisi*, *samamoodi* e *(seda)sama moodi*, *omamoodi* e *oma moodi*. e *enda moodi*, samal ajal kui nemadki kirjutatakse eelneva käändsõna omastavast üldiselt lahku (*töölise moodi, minu moodi, sauniku viisi*), eelneva määrsõnaga aga liitmäärsõna osana kokku (*niimoodi, nõndamoodi, kuidamoodi, niiviisi*).

3.1.2. Tagasõnana võetav ning nimisõna osastavast lahkukirjutatav on järelkomponent *pidi*, näiteks *hõlma pidi, sanga pidi, rööpaid pidi*, välja arvatud juhud, kus on tegemist eritähendusliku, stereotüüpse väljendiga, nagu *ninapidi*,

nägupidi, kättpidi, kaelapidi 'kaelakuti' jms. Siingi kuulub osa juhtumeid ebakindlate ja seega kaheti kirjutatavate hulka, näiteks *kaht(e)pidi* e *kahte pidi*, *mitutpidi* e *mitut pidi*, *kumbagipidi* e *kumbagi pidi*.

3.1.3. Kahel viisil, st nii liitsõna kui ka sõnaühendi malli kohaselt kirjutatavad on *kaupa* ja *viisi* 'kaupa' eelneva omastavaga, näiteks *nädalakaupa* e *nädala kaup*, *kaheksakaupa* e *kaheksa kaup*, *tükiviisi* e *tüki viisi*, *tosinaviisi* e *tosina viisi*.

Üldse on soovitatav kirjutada sõnad *poole*, *moodi*, *viisi*, *korral*, *pealt*, *pärast* jms kokku vaid siis, kui tegu on ilmse liitmäärsõnaga või liitsidesõnaga, näiteks *sinnapoole* 'sinna', *hullumoodi* 'hullusti', *synniviisi*, *otsakorral*, *korrap**pealt* 'otsekohe, korraga', *käepärast*, *seepärast*, *mispärast*. Lahkukirjutamine on omal kohal kõigil neil juhtudel, kus ühendi järelkomponenti saab võtta tagasõnana. Ka väiksema tähendusnihke korral võib vabalt lahku kirjutada, näiteks *käe kõrval* pro *käekõrval*, *käigu pealt* pro *käigupealt*, *päeva pealt* pro *päevapealt*, *moe pärast* pro *moepärast* jms. Tähen-duse ülekandelisus (piltlik tarvituse) iseendast ei tarvitse veel tingida kokkukirjutamist — vrd *suu sisse*, *moka otsast* jms. Teiselt poolt võib selletaolisi juhtumeid tähenduserinevuse ja väljendi stereotüüpsuse märkimiseks kirjutada liitmäärsõnade reegli põhjal kokku.

Kõigil neil juhtudel, kus üks komponent on tõlgendatav kaassõnana või mõlemad komponendid iseseisvate sõnadena, ei saa lahkukirjutamine olla viga (*jõudu mööda*, *selja taga*, *moe pärast*, *just kui*, *kahte moodi*, *ühe sõnaga* jms).

SELGITAB REIN KULL

Muutumatu sõnade eelmise, pikka aega kehtinud kokku- ja lahkukirjutamise reeglistuse üle avaldati korduvalt rahulolematust. Heideti ette, et reeglistus, nagu see on antud ÖSis ja Eduard Väari kooligrammatikas, on liiga laialivalguv ning keerukas, nii õppimise kui ka rakendamise seisukohalt raskepärane. Kõnealuse kokku-lahkukirjutamise piirkonna ümberreeglitamisel lähtus VOK sellest, et tuleb selgemini eristada peamist, olulist vähem olulisest, teisejärgulisest ning et reeglistus peab olema paindlikum. Selle seisukoha aluseks on tänapäeva lingvistikas juba endastmõistetavaks saanud tõdemus, et keel on painduv süsteem, mille nähtused ja elemendid pole alati ühesuguse rangusega määratletavad ega järelikult ka reeglustatavad. Niisugune ühete ja mitteühete *resp.* reeglile kindlamini alluvate ja vähem kindlate

juhtude eristamine on loomulik ka kokku- ja lahkukirjutamises ja paratamatu näiteks genitiivtäiendi kokku-lahkukirjutamise puhul: kindlalt kokku (nt tüüp *jahipüss*) või kindlalt lahku (nt tüüp *venna raamat*) kirjutatavate juhtude kõrval on ka vahepealseid, kus on võimalik kahesugune kirjutusviis olenevalt sisunüansist (*traktorimootor* ~ *traktori mootor*) või sellest olenematagi (*süsinikuühendid* ~ *süsiniku ühendid*). Analoogiline kindlate ja vähem kindlate juhtude, ühe või teise reegli tuumosa või siirdeala eristamine on otstarbekas ning tarvilik ka muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise reeglistamisel.

Nagu varem, nii ka uues reeglistuses on olemas muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise kolm põhireeglit: määrsõnade lahkukirjutamise reegel (eelesitatud reeglistikus reegel 1), liitmäärsõnade reegel (reegel 2) ja kaassõnade lahkukirjutamise reegel (reegel 3). Erinevus endise ja uue, muudetud reeglistuse vahel on selles, et uues reeglistuses on põhireeglid selgemini eristatud nende juurde kuuluvatest selgitustest ja täpsustustest, samuti selles, et nii teise kui ka kolmanda põhireegli puhul on osutatud reeglile kindlamini alluvatele ja vähem kindlatele juhtudele ning reeglite omavahelisele seosele. Mitmed alampiirkonnad — põhireeglite üleminekuvööndid — on antud vabaks, st on lubatud siia kuuluvaid juhtumeid kirjutada nii kokku kui ka lahku.

Eelmise reeglistuse puhul kõige tülikam oli nn *varia*-piirkond — sõnade *pool*, *poole*, *poolt*, *moodi*, *viisi*, *kaupa*, *haaval*, *pidi* jts kokku- ja lahkukirjutamine. Just see osa kogu muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise reeglistuses tegi selle haraliseks ja vähe ülevaatlikuks, sest eri alampiirkondades tuli arvestada vägagi erinevaid tegureid: kord täiendi sõnaliiki, kord väljendi semantikast, kord täiendosa ainsuslikkust või mitmuslikkust, kord jälle midagi muud. Uus reeglistus püüab siingi rohkem silmas pidada peamist ning eristada kindlalt reeglistatavad, s. o ühtmoodi kirjutatavad, ja ebakindlad, s. o kahel viisil kirjutatavad juhtumid. Kogu senine sigrimigrilisus taandub nüüd teise ja kolmanda reegli rakendamise vahekorrale. Nii oli sõnade *poole*, *pool*, *poolt* kokku- ja lahkukirjutamine eelmises reeglistikus viidud liiga tugevasti täiend sõnaliigi arvestamisele. Tegelikult on siin kaks kindlat piirkonda: ühelt poolt *pool*, *poole*, *poolt* käändsõna (harilikult nimi- või asesõna) omastava järel, kus rakendub selgesti kaassõnade lahkukirjutamise reegel (*metsa poole*, *lõuna pool*, *tema poolt*) ja teiselt poolt kõnelused järelkomponendid eelneva määrsõna järel, kus raken-

dub liitmäärsõnade reegel (*sinnapoole, tagapool, väljast-poolt*). Vahepealse piirkonna moodustavad *pool, poole, poolt* kohakäändes omadus-, arv- või asesõna järel, mis täiendosa sõnaliiki arvestades on küll lähemal eelneva nimisõnaga ühendeile, talitluslikult ja vormistuse poolest (metanalüütiline ühildumine) aga hoopis liitmäärsõnajuhtudele (vrd ühelt *poolt, metsa pool, metsa poole* ja teiselt *poolt nt kahel + pool pilvi — ülalpool pilvi või teiselt + poolt teed — sealt-poolt teed*). Selles vahepeelses, ühilduva käändsõnatäiendiga piirkonnas on nüüd lubatud kahesugune kirjutusviis. Või teine näide. Intuiitvise keelekasutuse korral oli üsna raske taibata, miks (eelmise reeglistuse kohaselt) tuli kirjutada *ühtemoodi* kokku, *kahte moodi* lahku, *kahtepidi* jälle kokku. On ju täiendsõna siin sõnaliigiliselt sama ja väljendid sisuliseltki analoogilised. Uus reeglistus võimaldab kirjutada selletaolistel juhtudel nii kokku kui ka lahku, st lan-geb ära tarbetu peamurdmine.

Uus reeglistus on lihtsam ka selles mõttes, et mõned senised alapunktid on hoopis ära jäetud. Nii ei ole tarvidust järelkomponendiga *-haaval* juhtude eraldi fikseerimiseks, aitab sellekohasest näitest liitmäärsõnade reegli all. Pole õieti ka põhjust eraldi reeglendada ning õppida in-
s-
t-
r-
u-
k-
t-
i-
v-
juhtude kirjutamist. Piisab, kui anda mõni kindlalt kokkukirjutatav instruktiivinäide liitmäärsõnade hulgas (nt *avasilmi, ummisjalu, üksipulgi*); selgelt vormieristusliku esiosaga ühendid *värisevi käsi, lehvi vii hõlmu, langetatud päi* jms kirjutatakse nagunii lahku. Vahepealsed juhtumid, kuhu kuuluvad üldiselt kahesilbilise esiosaga väljendid *palja + jalu, ristis + käsi, purjus + päi, suuri + vaevu, vanu + igi* jms, aga ka kolmesilbilise esiosaga *ammuli + sui*, mida seni on eriliste tulemusteta küll nii, küll teisiti jäigalt paika panna püütud, on antud kokku-lahkukirjutamise mõttes vabaks.

Uudis on veel see, et võimalikuks, kuid mitte kohustuslikuks tunnistas VÕK seesuguse ortograafilise vahetegemise nagu *selja taga* otseses tähenduses ja *seljataga* üle kantud tähenduses, *nii palju, kui palju* otseses tähenduses ja *nii-palju* 'niivõrd', *kuipalju* 'kuivõrd', *nii pea, nii kaua* (adverbiühend) ja *niipea kui, niikaua kui* (ühendsõna), jättes siingi keeletarvitajaile vabaduse.

Üldjooneliseks juhtnõõriks piisab teadmisest, et adverbialse terviku puhul kirjutame kaks sõna kokku, kui aga seejuures ühend on võetav ka käändsõna ja kaassõna ühendina, võib kirjutada kaassõnade reegli põhjal lahku. Ja teiselt poolt: ees- või tagasõna kirjutatakse

käändsõnast, mille juurde ta kuulub, lahku, kui aga seejuures kujuneb adverbiaalne tervik, on võimalik kirjutada liitmäärsõnade reegli põhjal kokku. Keskkooli vanemal astmel ja tekstide redigeerimisel jääb seesugusest üldorientiirist natuke väheseks ning vajalikud on muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise reeglite täpsustused.

Uus reeglistus peab silmas seost senise reeglistusega. Sõltuvalt otstarbest võib sedasama reeglistust pakkuda üldisemalt või detailsemalt ja meetoodiliselt sel või teisel kujul. Näiteks on võimalik variapiirkonna kohta üldistada soovitus (kirveregel), et selle piirkonna järelkomponendid (*pool, poole, moodi, viisi, kaupa, pidi, vael* jms) võib kirjutada omastavast üldiselt lahku, muu käände järel, kui eelnev sõna pole määrsõna, aga nii kokku kui ka lahku. Põhialus ja põhireeglid jäävad aga kõigil juhtudel samaks.

Uus reeglistus annab oma painduvusega lahedamad võimalused kokku- ja lahkukirjutamise rakendamiseks stiili, rütmi ning väljendustäpsuse huvides.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Kull R. Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis: muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise uus reeglistus. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 1. märts

Kull R. Muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamise uus reeglistus : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 5, lk. 291—294

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis III. — Kodumaa, 1981, 4. märts

Ka ülevaates: Kerge K. Õige keel ja õigekeelsuskomisjon : (Uue õigekeelsuskomisjoni tööaasta). — Sirp ja Vasar, 1980, 1. aug.

OLULISEMAID EELTÖID

Saari H., Hint M., Jalakas V., Kull R., Rätsep H. Reeglistus keelekorralduses ja kooligrammatikas. — Nõukogude Kool, 1980, nr. 1, lk. 19—26

LÜHENDITE ÕIGEKEELSUS

Otsus 22. detsembrist 1982

Poolthäälid 12, erapooletuid 2

1. Lühendusviisid

1.1. Sõnade ja sõnaühendite lühendamisel võib kasutada järgmisi võimalusi.

1.1.1. **Algustähtlühend** — võtta sõna esimene täht: *a* — aasta(1), *t* — tütar; tänav, *R* — reede. Liitsõna lühendamisel võib võtta esimese osise algustähe ja teise osise välja

kirjutada: *v-tehnik* — vanemtehnik, *r-ringkond* — rahvus-ringkond, *L-Ameerika* — Lõuna-Ameerika.

1.1.2. Katkendlühend — võtta tähed sõna algusest kuni algus- või järgsilbi esimese täishäälikuni, viimane välja arvatud; liitsõna lühendamisel võib katkendi võtta ka mõlema osise algusest või ühe osise välja kirjutada: *tr* — trükk, *lüh* — lühend, lühendatult, *konv* — konverents, *õpil* — õpilane, *sealh* — sealhulgas, *sots-dem* — sotsiaaldemokraatia, sotsiaaldemokraatlik, *maj-teadusk* — majandusteaduskond, *org-kom* — organiseerimiskomitee, *Lad-Ameerika* — Ladina-Ameerika.

1.1.3. Valiktähtlühend — võtta mingi ilmekas osa tähtedest (sõnaühendi puhul võetakse harilikult sõnade algustähed): *nr* — number, *nt* — näiteks, *stj* — saatja, *kt* — kohusetäitja, *lp* — lugupeetud, *õa* — õppeaasta, *rmtk* — raamatukogu, *sjsk* — sidejaoskond, *TK* — täitevkomitee, *SEJ* — soojuselektrijaam, *skp* — selle kuu päeval, *jne* — ja nii edasi, *NH* — «Noorte Hääle», *ENE* — «Eesti nõukogude entsüklopeedia», *RSN* — rahvasaadikute nõukogu, *TPL* — tööja puhkelaager, *ETKVL* — Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit, *s.o* — see on, *s.a* — sel aastal, *e.m.a* — enne meie ajaarvamist.

Kui soovitakse saada sõnana hääldatavat lühendit, aga sõnaühendisse kuuluvate sõnade algustähed seesugust ei anna, siis võib võtta abiks teisigi tähti: *TERKO* — teravilja-saaduste kombinat, *AJUS* — automatiseeritud juhtimissüsteem (vrd *AJS*).

1.2.1. Nii algustäht- kui ka valiktähtlühendeid võib kirjutada üleni väiketähtedega või üleni suurtähtedega. Suurtähtlühendeid annavad eelkõige suure algustähedega kirjutatavad sõnaühendid: *VÖT* — Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut, *NSVL* — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit, *JVV* ~ *J. V. V.* — Johannes Voldemar Veski, *SV* — «Sirp ja Vasar». Ent sõna kirjutamine suure algustähedega ei ole suurtähtlühendi nõutav eeltingimus. Suurtähtedega lühendatakse ka asutuste ja ettevõtete või nende allüksuste tüübinimetusi: *MEK* — mehhaniseeritud ehituskolonn, *HEJ* — hüdroelektrijaam, *TKO* — tehnilise kontrolli osakond. Muid näiteid: *VES* — «Vene-eesti sõnaraamat», *E* — esmaspäev, *MM-võistlused* — maailmameistrivõistlused, *TTR* — teaduslik-tehniline revolutsioon.

Märkus. Sõnana väljaloetavaid suurtähtlühendeid võidakse hakata käsitama sõnana (nimena või mitte) ja kirjutama väiketähtedega: *UNESCO* ~ *Unesco*, *Unescole*; *GOST* ~ *gost*, *gostides*; *Tanjug*, *Tanjugi* teatel.

1.2.2. Suurtähtlühendisse võib homonüümsete lühendite eristamiseks võtta väiketähti: *EKMS* — Eesti Kirjameeste Selts (vrd *EKS* — Eesti Kirjanduse Selts), *TPedI* — Tallinna Pedagoogiline Instituut (vrd *TPI* — Tallinna Polütehniline Instituut), *TA Kübi* — TA Küberneetika Instituut (vrd *TA KI* — TA Keemia Instituut).

1.3. Üht ja sama sõna või sõnaühendit on sageli võimalik lühendada **mitmel viisil**: tänav — *t*, *tn*, *tän*, sealhulgas — *sh*, *sealh*, televisioon — *tv*, *TV*.

1.4. Teiskeelsete sõnaühendite puhul võib kasutada kas lähtekeelset lühendit või tõlgitud sõnaühendist saadud eesti lühendit. Emma-kumma võimaluse valikul on sageli otsustavaks kujunenud tava: *USA* — (ingl) United States of America = Ameerika Ühendriigid, *TASS* — (vn) Телеграфное агентство Советского Союза = Nõukogude Liidu Telegraafiagentuur, *SI* — (pr) Système International d'Unités = rahvusvaheline mõõtühikute süsteem, *FIAT* ~ *Fiat* — (it) Fabbrica Italiana Automobili Torino; kuid: *LAV* = Lõuna-Aafrika Vabariik, *VMN* — Vastastikuse Majandusabi Nõukogu.

2. Punkt ja sidekriips lühendeis

2.1. Väiketähtlühendi lõppu võib soovi kohaselt kas panna punkt või jätta see panemata: *e* ~ *e.* — ehk, *raj* ~ *raj.* — rajoon, *vt* ~ *vt.* — vaata, *aü* ~ *aü.* — ametiühing, *kn* ~ *kn.* — külanõukogu, *jpt* ~ *jpt.* — ja paljud teised. Lühendamise eesmärgiga paremini kooskõlas on punkti ärajätmine.

2.1.1. Punkt tuleb panna juhul, kui punktita lühend raskesti tekstit arusaamist, seega eriti siis, kui lühend langeb kokku mõne muu eestikeelse sõnaga. Sellised juhtumid tuleb otsustada koos kaastekstiga. Näiteks: suurenemist kujutab 1. *joon* 2. graafik (parem: *joon.*, *jn* või *joonise*).

2.1.2. Kui sõnaühendi lühendamisel tekkinud punktita lühend langeb kokku mõne eestikeelse sõnaga, siis on soovitatav panna lühendi sisse sõnavahet märkiv(ad) punkt(id)¹: *k.a* — käesoleval aastal, *s.a* — sel aastal, *j.a* — juures asuv, *v.a* — väga austatud; välja arvatud, *e.m.a* — enne meie ajaarvamist. Sõnavahetepunkti(d) võib panna mõnes muuski sõnaühendi lühendis: *s.o* — see on, *p.o* — peab olema, *m.a.j* — meie ajaarvamise järgi.

2.2. Kui liitsõna lühendamisel on kasutatud muid võimalusi peale valiktähtlühendi (seega peale lühendamisviisi

¹ Masinakirjas ja trükilaos ei jäeta sellise punkti järele sõnavahet («kiilutud punkt»); käsitsikirjas võib seda matkida.

lk, äü, sjsk, alampk — alampolkovnik, *kindralltn* — kindralleitnant, *sidejsk* — sidejaoskond), siis ühendatakse osised **sidekriipsuga** ja sidekriipsu ette ei panda punkti: *põll-inst* -põllumajandusinstituut, *ped-dr* — pedagoogikadoktor, *Lad-Am* — Ladina-Ameerika, *feod-kord* — feodaalkord, *v-teadur* — vanemteadur, *K-Järve* — Kohtla-Järve, *V-Õismäe* — Väike-Õismäe, *P-Jaagupi* — Pärnu-Jaagupi.

2.3. Suurtähtlühendi lõppu ega sisse punkti ei panda: *ÜLKNÜ* — Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing, *VTK* — «Valmis tööks ja kaitseks», *EL* — «Eesti Loodus», *TPedi* — Tallinna Pedagoogiline Instituut.

3. Sõnaühendilühendite kokku- ja lahkukirjutamine

Sõnaühendeid saab lühendada kahel viisil.

3.1. Lühendada iga sõna eraldi ning kirjutada saadud lühendid **lahku**; *pr kirj* — prantsuse kirjandus, *reg-süsteemide osk* — reguleerimissüsteemide osakond. Jooksvas tekstis ei ole selline lühendamine soovitatav.

3.2. Moodustada üks lühend ning kirjutada selle tähed **kokku**: *jj* — ja järgmised, ja järgmine, *jms* — ja muud seesugust, ja muud sellised, *vm* — või muu(d), *p.o* — peab olema, *st* — see tähendab, *s.a* — sel aastal, *v.a* — väga austatud; välja arvatud.

3.3. Suurtähtlühendite puhul on tavaks kasutada moodust 3.2: *ÜRO* — Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, *EKE* — «Eesti Kolhoosiehitus», *VST* — vabariiklik standard.

3.3.1. Suurtähtlühendite rühmad kirjutatakse parema loetavuse huvides lahku: *ENSV MN* — Eesti NSV Ministrite Nõukogu, *ENSV TA KKI* — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

4. Lühendite lugemine

4.1. Väiketäht-, harvemini suurtähtlühendeid loetakse nende taga peituvate sõnadena: *nt* — näiteks, *n-ö* — nii-öelda, *skp* — selle kuu päeval, *NH* — «Noorte Hääl», *SEJ* — soojuselektriijaam.

4.2. Suurtähtlühendeid loetakse kas tähekaupa **veerides**: *ENSV* [ee-enn-ess-vee], *RSN* [err-ess-enn], *TPI* [tee-pee-ii], *APN* [aa-pee-enn], või **sõnana**, kui lühend annab kõlaliselt vastuvõetava häälikuühendi: *TASS* [tass], *EPA* [epa], *UFO* [ufo], *FIAT* [fiat]. Et valik on vaba, loetakse osa lühendeid mõlemat moodi: *TRÜ* [tee-err-üü] ja [trü], *USA* [uu-ess-aa] ja [usa], *LAV* [ell-aa-vee] ja [lavv] jt.

Märkus. Üksikuid välismaa lühendeid (eriti rahvusvaheliste organisatsioonide ja infoagentuuride omi) on tavaks lugeda lähtekeelepäraselt: *BBC* [bii-bii-sii], *FBI* [eff-bii-ai], *UPI* [juu-pii-ai].

5. Lühendite käänamine

Käände väljendamiseks, kui see on tarvilik, lisatakse lühendile **käändelõpp**, mitmuse väljendamiseks **mitmuse tunnus**. Neid ühendab lühendiga sidekriips: *lk-l* (— leheküljel), *nr-te* (— numbrite), *p-des* (— punktides), *sm-d* (— seltsimehed), *a-il* (— aastail) 1970—80, õpib *EPA-s*, *ETKVL-le* saadetud kaubad, kooskõlas *HM-ga*. Lühendi punkt langeb ära.

Märkus 1. Tüvevokaali näitamine ei ole üldjuhul tarvilik, kuid selguse huvides võib seda teha: *R-i* nõusolek, *APN-i* teatel, töötas *KEK-is*, laulab *RAM-is*.

Märkus 2. Suurtähtlühendeks võib sidekriipsu soovi korral ära jätta: sõitis *USAsse*, õpib *EPAs*, kooskõlas *HMga*, *TTRi* ajastu, *RAMi* poistekoor.

Niisamuti võib sidekriipsu ära jätta numbriga kirjutatud arvu järelt: *1840ndal*, *2Andikud*, *jagas 96ks*.

Märkus 3. Kui lühendit käsitatakse juba sõnana (punkti 1.2.1 märkus), ei erine tema muutmine teiste samasuguse ehitusega sõnade omast; arutati *Unescos*, uue *gosti* põhjal, õppis *Gitises*, *Tanjugi* teatel.

6. Tähtsümbolid

Erialatarvituseks moodustatakse lühendid kas rahvusvahelise või ühe keele sisese erialakokkuleppe alusel. Erialalühendite tarvitus **ei kuulu eesti keele üldortograafia alla**. Seesuguseid ühe eriala raames mingiks kindlaks otstarbeks moodustatud lühendeid nimetame tähtsümboleiks. Osa neist allub lühendamise üldreegleile, osa mitte. Põhimõtteliselt ei pea tähtsümbol olema saadud (sedasama tähendavatest) sõnadest, ta võib olla ka puhttinglikult valitud.

Näiteid. 1. Matemaatikas, füüsikas, keemias — matemaatiliste mõistete, mõõtühikute, keemiliste elementide tähised: *log* — logaritm, *sin* — siinus, *lim inf* — alumine piirväärtus, *cm* — sentimeeter, *t* — tonn, *dal* — dekaliiter, *s* — sekund, *ha* — hektar, *V* — volt, *O* — hapnik, *Cl* — kloor, *Na* — naatrium.

2. Keeleteaduses — keelte, murrete ja murrakute lühendid (näiteid eesti keeleteadlaste 1954. a kokkuleppest): *e* — eesti keel, *mo* — mokša keel, *nee* — neenetsi keel, *lvKu* — liivi keele Kuramaa murre, *ungLo* — ungari keele loodemurre, *Koe* — Koeru murrak, *Phl* — Pühalepa murrak (iga murrakusümbol on kolmetäheline).

3. Geograafias — ilmakaarte tähised: *N* — põhi, *S* — lõuna, *O* või *E* — ida, *W* — lääts, *NO* või *NE* — kirre, *SW* — edel.

4. Õigusteaduses — õigusallikate lühendid: *KrSA* —

«NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused», *TööSA* — «NSV Liidu ja liiduvabariikide tööseadusandluse alused», *APK* — abielu- ja perekonnakoodeks, *ParTööK* — parandusliku töö koodeks, *TsK* — tsiviilkoodeks, *TsPK* — tsiviilprotsessi koodeks, *MaaK* — maakodeks (konkreetselt nt *ENSV MaaK* — «Eesti NSV maakodeks»).

L i s a. üldkasutatavaid lühendeid

<i>a</i>	— aasta ²	<i>K</i>	— kolmapäev
<i>ANSV</i>	— Autonoomne Nõukogude Sotsialistlik Vabariik	<i>k.a</i>	— käesoleval aastal; kaasa arvatud
<i>apr</i>	— aprill	<i>kd</i>	— köide
<i>aü</i>	— ametiühing	<i>KEK</i>	— Kolhooside Ehituskontor
<i>dets</i>	— detsember	<i>kk</i>	— keskkool; käskkiri
<i>dl</i>	— dessertlusikatäis	<i>kl</i>	— klass; klaas, klaasitäis; kell
<i>dr</i>	— doktor	<i>kn</i>	— külanõukogu
<i>e</i>	— ehk	<i>knd</i>	— kandidaat
<i>E</i>	— esmaspäev	<i>kod</i>	— kodanik
<i>eKr'</i>	— enne Kristust	<i>kolh,</i>	
<i>e.m.a</i>	— enne meie ajaarvamist	<i>klh</i>	— kolhoos
<i>end</i>	— endine	<i>kpl</i>	— kauplus
<i>ins</i>	— insener	<i>kt</i>	— kohusetäitja
<i>j</i>	— jõgi	<i>l</i>	— leht; loe; linn; laht
<i>j.a</i>	— juures asuv	<i>L</i>	— laupäev
<i>jaan</i>	— jaanuar	<i>lk</i>	— lehekülg
<i>jj</i>	— ja järgmine, -sed	<i>LK</i>	— looduskaitse all
<i>jm</i>	— ja muu; ja mujal	<i>lp</i>	— lugupeetud
<i>jms</i>	— ja muud sellised, ja muud seesugust	<i>lüh</i>	— lühend; lühendatult; lühendatud
<i>jn</i>	— joonis	<i>m</i>	— meri; mägi
<i>jne</i>	— ja nii edasi	<i>M</i>	— meestele
<i>jpt</i>	— ja paljud teised	<i>m.a.j</i>	— meie ajaarvamise järgi
<i>jrj</i>	— järjekord	<i>MEK</i>	— Mehhaniseeritud Ehituskolonn
<i>jsk</i>	— jaoskond	<i>min</i>	— minut
<i>jv</i>	— järv	<i>mld</i>	— miljard
<i>jt</i>	— ja teised	<i>mln</i>	— miljon
<i>jun</i>	— juunior, junior	<i>mnt</i>	— maantee
<i>k</i>	— küla; keel; kell		

² Lühend *a* võib tähendada ka sõna *aasta* teisi käändeid, näiteks: *1983. a* (— *aastal*) *oleks N saanud saja-aastaseks*. Sama kehtib teistegi lühendite kohta.

<i>ms</i>	— muu seas	<i>s.o</i>	— see on
<i>N</i>	— neljapäev; nais- tele	<i>sovh,</i>	
<i>nim</i>	— nimeline	<i>sovh</i>	— sovhoos
<i>nn</i>	— niinimetatud	<i>st, s.t</i>	— see tähendab
<i>nov</i>	— november	<i>stj</i>	— saatja
<i>nr</i>	— number	<i>surn</i>	— surnud
<i>nt</i>	— näiteks	<i>sü</i>	— säilitusüksus, säilik; söötühik
<i>n-ö</i>	— nii-öelda	<i>sünd</i>	— sündinud
<i>obl</i>	— oblast	<i>t</i>	— tütar; tänav
<i>okt</i>	— oktoober	<i>T</i>	— teisipäev
<i>osk</i>	— osakond	<i>tehn</i>	— tehnika; tehniline
<i>p</i>	— punkt; poeg	<i>tel</i>	— telefon
<i>P</i>	— pühapäev	<i>tk</i>	— tükki
<i>pk</i>	— postkast	<i>tl</i>	— teelusikatäis
<i>pKr</i>	— pärast Kristust	<i>tlk</i>	— tõlkija; tõlkinud
<i>pms</i>	— peamiselt	<i>Tln</i>	— Tallinn
<i>p.o</i>	— peab olema	<i>tn</i>	— tänav
<i>prof</i>	— professor	<i>tr</i>	— trükk
<i>ps</i>	— poolsaar	<i>Trt</i>	— Tartu
<i>pst</i>	— puiestee	<i>tv, TV</i>	— televisioon
<i>ptk</i>	— peatükk	<i>u</i>	— umbes
<i>R</i>	— reede	<i>ukj</i>	— uue kalendri jär- gi
<i>raj</i>	— rajoon	<i>v</i>	— või; veerg; vihik, vihk; väin
<i>rbl</i>	— rubla	<i>v.a</i>	— välja arvatud; väga austatud
<i>rmtk</i>	— raamatukogu	<i>van</i>	— vananenud
<i>RSN</i>	— Rahvasaadikute Nõukogu	<i>veebr</i>	— veebruar
<i>rtj</i>	— raudteejaam	<i>vkj</i>	— vana kalendri järgi
<i>s</i>	— sekund; sajand; saar	<i>vm</i>	— või muu(d)
<i>s.a</i>	— sel aastal	<i>vms</i>	— või muud sellist, või muud seesu- gust
<i>saj</i>	— sajand	<i>vrd</i>	— võrdle
<i>sealh,</i>		<i>vt</i>	— vaata
<i>sh</i>	— sealhulgas	<i>õa</i>	— õppeaasta
<i>sen</i>	— seenior, senior	<i>õp</i>	— õpetaja
<i>sept</i>	— september	<i>õpil</i>	— õpilane
<i>sjsk</i>	— sidejaoskond		
<i>skp</i>	— selle kuu päeval		
<i>sl</i>	— supilusikatäis		
<i>sm</i>	— seltsimees		

Lühendite õigekeelsus oli õigekeelsuskomisjonis esimest vooru arutusel aastavahetusel 1977—1978. Tookord andis komisjon soovitusel ülestõstetud küsimusi avalikkusele tutvustada ning katkestas mõneks aastaks nendega tegelemise. 1982. a alguseks oli sama teema jälle päevakorra le tõusnud. 3. märtsil arutati Tiiu Ereli ja Ustus Aguri artikleid, 7. aprillil, 12. mail ja 22. detsembril Ereli ja Aguri esildist. Komisjon võttis lühenditarvituse kergenduseks vastu eeltoodud uue reeglistiku.

Uus ja vana reeglistik (vrd 1976. a. ÕS) juhendavad lühenditarvitust erinevalt, mistõttu neist tuleb valida embkumb.³

Uus reeglistik on kujunenud keelepraktika vajaduste sunnil ja taotleb ratsionaalsemat lühendamist. Lühendi kasutamisel on mõtet üksnes siis, kui lühend annab täiskujuga võrreldes olulist säästu. Lühendid nagu *veehoidl.* (— *veehoidla*), *van.-insener* (— *vaneminsener*) või *s. o.* (— *see on*) annavad liiga vähe säästu.

Ad 2. Uus reeglistik on koostatud veendumuses, et lühendamise eesmärgiga on paremini kooskõlas punkti kui lühendi kirjavahemärgi kasutuse piiramine. Seetõttu on kogu reeglistiku näitestik ühekordne, eelistades ja soosides sellega punktita kasutust, kuigi p 2.1 jätab lühendi lõpupunkti panemise või panemata jätmise vabaks.

Ad 2.1. Punkti ärajätmine katkendlühendite järele tekitab vahel lühendeid, mis langevad kokku teiste eesti keele sõnadega ning võivad selle või millegi muu tõttu raskendada tekstist arusaamist. Niisugusel juhul on soovitatav kasutada **katkendlühendi asemel valiktähtlühendit**. Nii võib sagedad lühendid *näit* (näiteks) ja *joon* (joonis) asendada lühenditega *nt* ja *jn*. Seega peaks punkti ärajätmisega kaasnema tendents valiktähtlühendite poole, et lühendil oleks punktita selge lühendikarakter. Halvasti lühendeid andvad sõnad võib välja kirjutada, kui ruum (*nt tabelipeades*) lühendada ei sunni.

Ad 2.1.2. NB! Vana reeglistiku kohaselt on sise- ja lõpupunktid ning sõnavahed (*s. a.*, *e. m. a.*), uue kohaselt ilma sõnavaheta sisepunktid (*s.a.*, *e.m.a.*).

Ad 2.2. NB! Vana reeglistiku kohaselt on peale lühendi lõpupunkti nõutav ka sisepunkt sidekriipsu ees (*ped.-dr.*),

³ Tuleb kõne alla kirjutada tekstis uut moodi, bibliograafiakirjetes aga vastavalt bibliograafia separaatreegleile.

uue järgi jääb esimene punkt ikka ära, ka siis, kui lõppu soovitakse punkti panna (*ped-dr ~ ped-dr.*).

Sidekriipsu ei panda liitsõnalühendisse, kus valiktähtlühend järgneb täissõnale (*kindralltn, sidejsk*), pannakse aga seal, kus ta täissõnale eelneb (*jsk-mehaanik, jrk-number*).

Kaldkriips ei ole lühendi kirjavahemärgina soovitatav, sest tema tähendus on hajunud ebamääraseks. Lühendite *E/k, k/t, p/k, k/n, a/ü, v/teadur* asemel on paremad *EK* (— eksperimentaalkombinaat; elamukooperatiiv), *kt* (— kohusetäitja), *pk* (— postkast), *kn* (— külanõukogu), *aü* (— ametiühing), *v-teadur* (— vanemteadur). Kaldkriips on üks murrujoone kujusid, näiteks mõõtühikute tähistes: *t/ha* — tonni hektari kohta, *m/s* — meetrit sekundis, *kcal/h* — kilokalorit tunnis.

Ad 2.3. Punkti võib soovi korral ära jätta ka nimetähtede järelt (*JVV, RK, BB*, vrd lahku kirjutatud *J. V. V., R. K., B. B.*), tavatum oleks punkti ärajätmine koos perekonnanimega kasutatud eesnimetähe (-tähtede) järelt (*FR Kreutzwald, E Vilde*).

Eesnimede lühendamine ei ole üldiselt soovitatav, eriti mitte esmakordsel tekstis esinemisel, raamatukaantel ja -tiitellehtedel, dokumentides, uksestidel jne. Lühendatud eesnimi ei ole kõnes pöördumisel (inimese järele küsimisel jne) kasutatav. Liiasi ei paku eesti perekonnanimed informatsiooni isiku soo kohta.

Ad 5. Käänamisel tuleb arvestada, kuidas lühendit loetakse. Kui loetakse sõnana või sõnaühendina, mida lühendati (4.1), siis nii ka käänatakse: *nr-te* (— numbrit), *kolh-des* (— kolhoosides). Kui loetakse lühendina, seda tähekaupa veerides või häälikuühendina kokku lugedes (4.2), siis ka käänatakse vastavalt: sõitis *USA-sse*, mainiti *TRÜ-d*, kuskil *SV-des*.

Ad lisa. Üldkasutatavate lühendite loetelu taotleb lühenditarvituse ühtlustamist, ent ei kohusta kasutama üksnes esitatud lühendikujusid ja pidama teisi vigadeks.

Võõrkeelseid (pms ladina päritolu) lühendeid tuleb käsitada tsitaatidena ja kirjutada nagu lähtekeeles: *e. c.* — *exempli causa*, *op. cit.* — *opus citatum*, *ib.* — *ibidem*, *id.* — *idem*, *s. a.* — *sine anno*, *P. S.* — *post scriptum*.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Erelt T. Uus lühendireeglistik. — Nõukogude Opetaja, 1983, 9. apr.

Erelt T. Lühendite õigekeelsus : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis).

— Keel ja Kirjandus, 1983, nr. 5, lk. 259—262

Erelt T. Oigekeelsuskomisjonis X. — Kodumaa, 1983, 15. juuni

Erelt T. Kuidas lühendada. — Keel ja Kirjandus, 1979, nr. 4, lk. 209—216

Agur U. Eesti lühendamajandus ootab korrastamist. — Keel ja Kirjandus, 1981, nr. 10, lk. 609—617

TÄHESTIKU-, HÄÄLDUS- JA TRANSKRIPTSIOONISEIKU

1983. a. 13. aprilli koosolekul vaatas vabariiklik õigekeelsuskomisjon läbi Henn Saari esitise, milles oli komisjonile küsimusi ja ettepanekuid eesti tähestiku asjus. Esitise punkte arutati ja otsused nende kohta langetati eraldi. Tulemused publitseeris H. Saari «Nõukogude Õpetajas» 5. novembril 1983. Asjaomane artikkel «Oma ja võõra piirid õigekeelsuskomisjonis» veidi muudetud kujul on alljärgnevas nii otsuste esituseks kui ka selgituseks. Seal on toodud ka hääletustulemused ja viidatud varasemale käsitlemale, samuti räägitud paarist hääldus- ja transkriptsiooniseigast, mis komisjonis arutati ja otsustatuga otseses seoses.

ESITAB JA SELGITAB HENN SAARI

Sisu. 1. z-tähe nimi, z ja ž kasutamine ning hääldus. Z- → H-. — 2. Omahäälik, võõrsõnahäälik, võõrhäälik. Omatäht, võõrsõnatäht, võörtäht. — 3. Tähestikjärjestus. — 4. Eesti tähestiku koosseis.

1983. aasta aprillis arutas õigekeelsuskomisjon esitist, mille kahe punkti sisuga on «Nõukogude Õpetaja» lugejad tuttavad 1978. aasta 15. juuli numbrist. Seal ilmus artikkel pealkirjaga «Oma ja võõra piiridel», mis käsitles oma- ja võõrsõnu, f- ja š-häälikut, tähti f, š, z, ž — c, q, w, x, y jt ning lühidalt ka tähtede järjestust eesti tähestikus.

Üks mainitud punktidest kergitas küsimuse, kas mitte seoses «Enekese» väljaandmisega ja sõnaraamatutööga Keele ja Kirjanduse Instituudis internatsionaliseerida z- ja ž-tähe asend, s.t viia need tähestiku lõppu. VÕK vastas sellele ülekaalukalt erapooletu suhtumisega (8 erapooletut, 5 vastu). Seega jääb tähtede järjekord tähestikus endiseks. Küll aga polnud ükski kohal viibinud komisjoniliikmeist selle poolt, et z-tähe nime hääldatakse zee (nagu veel 1976. a. ÖSis). Kolmeteistkümnest hääletajast jäi üks erapooletuks, üks pooldas tähenime hääldust set, üks hääldust tset ja kümme — suva järgi kas set või tset (protokollis (t)set). Tähenimede kirjapilti küll ei arutatud, kuid see järeldub otsusest hääld-

duse kohta ning meie üldisest kirjatavast. Seega on eesti võõrsõnatähtede nimed järgmised: *eff*, *šaa*, *zett* (loe kas *sett* või *tsett*), *žee* (loe *šee*).

Komisjon ei arutanud seekord *z*- ja *ž*-ga märgitavate häälikute foneetilist olemust ega andnud asjaomast otsust. Kuid määratud tähenimi on kooskõlas üksnes sellise arusaamaga, mida praegushetkel esindab kaalukas osa eesti keeleinimesi ja mis kajastub ka «Enekeses» 1. köites: «Tähtede *z* ja *ž* eestipärane hääldus on vastavalt nõrk *s* ja *š*» (artikkel «häälik»). Sellest tuleb koolikeeleõpetuse sõnadega kõneldes õieti nõnda aru saada, et *ž*-täht märgib *š*-hääliku esmaväldet, nii nagu *b*, *d*, *g* märgivad *p*-, *t*-, *k*-hääliku esmaväldet. Sõna algul kirjutatakse *š* või *ž* olenevalt võõrsõna päritolust: *žetoon*, *žirondiin* — *šerif*, *šrapnell*, *šarž* (viimase häälikskeem on siis nagu sõnal *kard* või *talb*). Ka siin on olemas analoogia *p/b*, *t/d*, *k/g* tuttavaliku tavaga: *puss* — *buss* jne. Samuti kirjutatakse sõltuvalt päritolust *s* või *z*, kusjuures siiski suur osa etümoloogiliselt *z*-i nõudvaist sõnust käib nüüdse tava kohaselt *s*-iga. Kirjutame *z*-iga kõik *zoo*-sõnad, lisaks *zemštšina*, *zlott*, *zeugma* jmt, kuna *s*-iga käivad *asoühendid*, *otsovism* ja isegi *sodiaak*. Viimased ei ole muide päris vaieldamatud. Näiteks *sodiaak*: kuigi see sõna ei kuulu kreeka keeles kahe *o*-ga *zoo*-rühma, on sõnajuur sama ja kõigi *zoo*-sõnade kõrval peaks olema *zodiaak*.

Mis puutub veel *z*-tähe hääldusse, siis nagu tähe nimes on võimalik *ts*-, nii ka muis *z*-iga algavais sõnus — kuid mitte kõigis, vaid jällegi päritolust sõltuvalt. Nimelt tuleb *ts*-kõne alla kreekalähtestes sõnades (*zeugma*, *zoo*-), mitte aga näiteks slaavi omis (*zlott* 'Poola rahaühik', *zadruga* 'lõunaslava suurpere'). Alati korrektne *z*-tähe hääldus eesti võõrsõnades on *s*. Koolis on soovitatav õpetada eeskätt niisugust hääldust. Tuleb vaid tähelepanu juhtida sellele, et nimedes ei saa *z*-i alati nõnda hääldada. On rühm Lõuna-Eestist pärit perekonnanimesid, mis kirjutatakse *Z*-iga, nagu *Zäuram*, *Zirnask*, *Zolk*. Siin tuleb hääldada kindlasti *ts*-. Ja vene tähtedega transkribeerimisel vastab sellisele *Z*-ile mitte *З* ega *Тс*, vaid *Ц*; *Цяурам*, *Цирнаск*, *Цолк*. Seda näpunäidet ei ole senistes vene-eesti transkriptsioonireeglites, ent niisuguse seletuse andis KKI terminoloogia- ja õigekeelsussektor vastuseks miilitsaorganite küsimusele seoses NSV Liidu kodaniku passide väljaandmisega (põhimõte «täht vastaku tähele»). Õpilastele, kes ei õpi võõrkeelena saksa keelt, poleks paha sedagi öelda, et saksa nimedes *z* hääldub *ts*: *Zweig*, *Mozart*, *Leibniz*.

Teine algul mainitud kahest punktist puudutas tähes-

õiku jaotust omasuse ja võõruse seisukohalt. See esitise osa leidis heakskiitu 10 poolthäälega 3 erapooletuks jäämisel. Esitis ja otsus puudutavad ainult tähti, kuid «Enekesee» tööga seoses olen pidanud tähtede ja häälikute omasus-võõrus-jaotuse omavahel kooskõlastama. Tulemuse esitan siin häälikutest alustades. Nagu lugeja peagi märkab, ei ole jaotuste rööpsus kristallpuhas. Kuid see sõltub keele ja õigekirja faktidest, mida me suvatsi muuta ei saa. Teeme endale vahest rohkem mõisteid ja termineid, kui seni kooliõpetuses tavaks olnud, seda aga selguse ning täielikkuse heaks. Kui mitu neist termineist on koolis hädavajalikud, see küsimus jätkem pärastiseks.

Nimede häälde ja grammatikaga tulevad õpikud üsna lühidalt toime, tegelikult on need aga omaette keeruline maailm, kuhu me praegu parem ei siirdu. Räägime seepärast edasi muud, tavalist keelevara silmas pidades. Eesti sõnavara jaguneb oma- ja võõrsõnuks. Nii ühed kui ka teised on eesti keele sõnu. Neist rühmadest jäävad väljapoole võõrkeelte osised, mida aeg-ajalt eestikeelses tekstis kasutame ja mida tuntakse tsitaatsõnade ja -väljendite nime all. Oleks meelitatav luua täielik rööpsus ühelt poolt terminite *oma-* ja *võõrsõna*, teiselt poolt *oma-* ja *võõrtähe*, *oma-* ja *võõrhääliku* vahele. See aga ei taha õnnestuda, sest nõuaks ränki korrektiive senistes arusaamades ja sõnatarvitus. Tuleks kas *võõrsõnale* omistada senine *tsitaatsõna* tähendus või tähti *c, q, w, x, y* mitte enam nimetada võõrtähtedeks, vaid «tsitaaditähtedeks» või kuidagi teisiti. Püüdes muuta ainult nii palju, kui asjade loogika kindlasti nõuab, leppigem sellega, et võõrhäälik ja -täht ei vasta mitte võõrsõnale, vaid tsitaadile: võõrsõna on eesti keeles, võõrhäälik ja -täht on väljaspool eesti keelt.

Häälikute liigitelu kujuneb selliseks: 1) *omahäälikud*, mis esinevad eesti keeles; 2) *võõrhäälikud* — need, mida eesti keeles ei ole, nagu inglise [ð] ja [θ], prantsuse [ʒ], vene *ж*, rootsi *u*-ga kirjutatav häälik, soome retrofleks-*d*, uvulaar-*r* jne kuni imihäälikuteni välja. Keelte kõlaerinevuse tõttu on vist kõige kindlam eeldada, et kõik mis tahes teise keele häälikud on võõrad. Omahäälikute seas on väike «markeeritud» rühm, mida peame võõramaks, sest need häälikud ei esine eesti genuiinsõnavaras ega sellega sarnastunud laenudes. Me peame neid üheks võõrsõnade tunnuseks ja seega sobib neile nimetuseks *võõrsõnahäälikud*. Need on *f* ja *š*. Ülejäänud omahäälikud esinevad oma- ja võõrsõnus ning me võime neid nimetada *omasõnahäälikuiks* (skeem 1).

OMAHÄÄLIKUD omasõnahäälikud võõrsõnahäälikud	EESTI KEEL
VOÖRHÄÄLIKUD	TEISED KEELED

Tähtede liigituse skeem, mida õigekeelsuskomisjon soovib üldkasutada, on häälikute omaga sarnane (skeem 2).

OMATAHED omasõnatähed võõrsõnatähed	EESTI KEEL (ja teised)
VOORTAHED	TEISED KEELED

Kui aga täita skeemid sisuga, ei ole vastavus täielik, sest alati ei vasta täht häälikule. Võõrtähtedeks nimetame igasuguseid ladina tähti, mida ei kasuta eesti õigekiri. Siia kuuluvad nii *c, q, w, x* ja *y* (ladina alustähestiku tähed, mis on nimede tähestikjärjestuse hõlbustuseks võetud eesti tähestikku) kui ka sellised, nagu *à, á, â, ā, â, ç, č, é, ê, ĝ, ò, ñ, ô, ø, ž* jm. Mõni võörtäht võib muus keeles märkida sellistki häälikut, mille sarnane on ka eesti keeles.

Omatähed on kõik eesti tähestiku tähed peale *c, q, w, x* ja *y*. Omatahete seas on markeeritud rühm selliseid, mida peame võõrsõna tunnuseks. Need on võõrsõnatähed ja neid on rohkem kui võõrsõnahäälikuid: tähed *f, š, z* ja *ž* häälikute *f* ja *š* vastu. Nagu näeme, võib mõni võõrsõnatäht märkida ka omasõnahäälikut (*z* — *s*).

Nüüd, pärast skeemide esitamist, on paras peatuda küsimusel, kuidas ja kuidas neid ning nendes sisalduvaid üksiktermineid kasutada keskkooliastme õpetuses. Otsustav sõna jääb siin haridustegelastele, keelemees esitab vaid kaalutelmi.

Küllap tuleb hoolitseda selle eest, et võõr- ja omasõna piiri vastamatus võõr- ja omahääliku *resp.* -tähe piirile ei tekitaks häireid. Selleks on pedagoogilisel psühholoogial omad seisukohad ja meetodikal omad võtted, mis taanduvad eristuspidurduse kujundamise seadustele ja opereerivad eeskätt eri

asjade teineteisest eemaldamisega ajas ja/või ruumis. Mõlemad sõnamõisted — mitte ainult võõrsõna, vaid ka oma-sõna — tuleb aga mu meelest kindlasti omandada kui mitte varem, siis vanemate klasside sõnavaraõpetuses. Lootkem seejuures, et uued õpikud tutvustavad võõrsõna mõistet adekvaatsemalt kui senised, mis veel hiljutigi on kasutanud vana-pärasest saksa filoloogiast pärit vahetegemist laen- ja võõrsõnade vahel («võõrsõnadest tekib pidevalt laensõnu» jms). See ei vasta tänapäevasele arusaamisele sellest, mis on leksikaalne laen ja milline on oma- ning võõrsõna vahekord. Valdav enamik eesti võõrsõnadest on laenulised, s.t laensõnad. Sõna võib laenuda kohe omasõnaks või laenuda võõrsõnana ja selleks jäädagi. Võõrsõnade järkjärguline oma-sõnastumine on kaunis harv nähtus.

Mis puutub häälikute ja tähtede jaotusse, siis siin peaks olema võimalik vajaduse korral loobuda skeemide esitusest nende täielikus loogilises ülesehituses, mis alustab omast ja siirdub võõrale. Või võib ka nii, et alustada teisiti ja teha täielike skeemide varal kokkuvõtte kordamisel. «Teisiti» all mõtlen mõistete arvu piiramist, mida saab teha, kui tähelepanu juhtida eeskätt markeeritutele. Tuleks siis eraldada võõrtähed, jättes ülejäänud «muuks massiks», mida nimepidi ei nimetata. Ja pärast tuleks eraldada võõrsõnatähed, jättes jäägi seegi kord nimetuks hulgaks. Tundub siiski, et vahepealne «muu mass» — need on omatähed — võib siiski nimetust vajada, sest võõrsõnatähed on ju tarvis eraldada sellest. Niisiis on üks võimalikke lahendusi opereerida õpetuse käigus — kas enne kordamisele asumist või üldse — kolme mõistega: võõrtähed, omatähed, võõrsõnatähed. Peab vaid lisama, et õigekeelsuskomisjoni liikmeil seda laadi piiramise mõtteid ei tekkinud. Kõlas hääli, mis soovitasid lihtsalt «kogu komplekt korruga vastu võtta».

Häälikute puhul piisab koolis vahest isegi sellest, kui muust emakeele häälikute hulgast eraldatakse võõrsõnahäälikud. Oma- ja võõrhäälikute vahekord ei tundu emakeeleõpetuses seigana, millele peab tingimata tähelepanu juhtima (võib-olla siiski seoses tsitaatsõnadega).

Lõpuks mõni sõna tähestikjärjestuse kohta. Ei tohiks teha paha, kui kolm sellesse puutuvat seika koolis selgeks saaksid.

Esiteks see, et nimede ja muude märksõnade järjestamisel eestlaste tarbeks ning seoses eestikeelse tekstiga talitatakse diakriitiliste märkidega kahel viisil. Üldiselt neid ei arvestata, seega *á* ja *â* järjestatakse nii, nagu nad oleksid lihtsalt *a*-d jne. Erandiks on tähed *š*, *ž*, *õ*, *ä*, *ö* ja *ü*, millel on eesti

tähestikus eraldi kohad, nii et kui mõni nendest juhtub olema vöörnimes, järjestatakse ta nii, nagu oleks ta eesti täht.

Teiseks on kombeks, et teatmeteostes ei tehta järjestamisel *v*- ja *w*-tähe vahet. Tava on sündinud olukorras, kus eestigi nimesid kirjutati kord *V*-ga, kord *W*-ga (*Wilde* — *Vilde*, *Veski* — *Weski*). Praegugi kirjutatakse mõni nimi üsna ootamatult *W*-ga (*Hans Wörk*). Igal juhul kergendab nende tähtede kokkujärjestamine otsimist.

Kolmandaks tekib mõnikord hämmeldust kahe- ja enamahonaliste märksönade järjestajal. Vastavat küsimust on tulnud korduvalt kuulda ka keelemehel, ehkki keeleküsimus see öieti pole. Näiteks kumb tuleb ette, kumb järele, kas *Franz Joseph* või *Franziska*? Vastus ei ole ühene. On olemas kaks eri järjestusviisi, sõnakaupa ja läbivalt. Sõnakaupa järjestamisel arvestatakse kõigepealt esimest sõna, siis teist jne. Et *Franz* on lühem kui *Franziska*, siis jääb *Franz Joseph* ettepoole. Arvutimehed väljendavad sama mõtet sellega, et nime-tavad tühikut (sõnavahet) «kõige väiksemaks», kõige esimeseks kirjamärgiks, mis jääb *a*-st ettepoole. *Franz Joseph* oleks siis sõna, mille 6. täht — tühik — oleks *a*-st eespool. *Franziska* 6. täht *i* jääb sellest tahupoole. Läbivalt järjestamise korral järgneb *Franz Joseph*'is *Franz*'ile *j*, aga *Franziska*'s *i*, seega tuleb *Franziska* ettepoole. Oluline on, et ühe järjestustöö jooksul, ühessamas väljaandes jne emmast-kum-mast moodusest kogu aeg kinni peetakse. Näiteks «Enekeses» on läbiv järjestus (*frangid* — *Frangi riik*), kuna bibliograafid järjestavad sõnakaupa (vastavalt oleks *Frangi riik* — *frangid*).

Mönes raamatus on eraldi vöörtähena esitatud č. Küllap see on jäänuk ajast, mil slaavi š ja ž eesti tähestikku vöeti. Nendes keeltes on ka č. Juba 1927. a¹ grammatika märgib: «č asemel, mis esineb ainult muukeelseis nimedes (*Čehhov* — vene nimi), on eesti kirjas soovitav alati tarvitada täht-ühendit *tš* (*Tšehhov*)». Nii see on jäänudki. Diakriitiliste märkidega vöörtähti on palju, ühtegi neist järjestamisel eraldi ei arvestata (ka mitte näiteks romaani keelte ç- ja slaavi č-tähte), seepärast on č eesti tähestikus tarbetu nagu ka ç, č, à, ř (samuti slaavi täht) jt.

Eesti tähestik on selline (sulgudes vöörtähed): a b (c) d e f g h i j k l m n o p (q) r s š z ž t u v (w) ö ä õ ü (x) (y). Kokku 32 tähte, neist omatähti 27, nimelt 23 oma-söna- ja 4 vöörsönatähte.

¹ M u u k, E. Lühike eesti keeleöpetus I. Tartu, 1927, ik. 8.

PRNOOMENITE ÜKSTEISE JA TEINETEISE NING OMA JA ENDA KASUTAMINE

Otsus 7. maist 1980

Poolthääli 13

1. Mitte normida sõnapaari *üksteise* ja *teineteise* tähendusi.

2. Mitte normida asesõnade *enese* ~ *enda* ja *oma* tähendusi.

SELGITAB ÜLLE VIKS

Asesõnad on kõige üldisema tähendusega sõnad keeles, mis oma konkreetse sisu saavad alles konkreetsetes tekstis. Käesoleval juhul on kõne all pronoomenid, mille lähtevorm (väljend, millele pronoomen viitab) on samas lauses.¹ Selline situatsioon seab pronoomenite kasutamisele veidi rangemad tingimused. Esiteks on siin pronoomeni kasutamine kohustuslik («Jaan võttis oma koti», mitte «Jaan võttis Jaani koti»). Teiseks ei piirdu nende pronoomenite tähendus ainult viitega lähtevormile, vaid nende kaudu väljenduvad ka lauses kirjeldatava tegevuse iseloom (refleksiivne, retsiprookne) ning referentide (lauses nimetatud tegelikkuse objektide) omavahelised suhted (possessiivsus).

Et kogu küsimusest selgemat ülevaadet anda, kirjeldatakse kõigepealt lühidalt refleksiivsuse, retsiprooksuse ja possessiivsuse väljendamise võimalusi eesti keeles (p 1). Siis iseloomustatakse selleks kasutatavate pronoomenite võimalikke tähendusi (p 2) ning selgitatakse kõnesolevate pronoomenite omavahelisi seoseid (p 3).

1. Tegevuse refleksiivsust ehk suunatust tegevuse subjektile (aktiivsele või ka passiivsele) väljendatakse eesti keeles kahel viisil: 1) refleksiivse verbi abil (harilikult passiivse tegevuse korral): «Oks murdub», «Põhjus peitub selles, et...», «Maa kattub lumega», «Jaan riietub»; 2) (mitterefleksiivse) verbi ja refleksiivpronoomeni (*enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda*) abil, mis võib olla a) objekt: «Jaan

¹ Lähemalt: Viks Ü. Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. — Keel ja struktuur 7. Tartu, 1972, lk. 53—107.

peseb, riietab end», «Tüdruk uputas enese ära»; b) adverbiaal: «Jaan räägib ainult enesest», «Ta on endas väga kindel»; c) objektiline või adverbiaalne atribuut: «Direktor võttis seda endale vasturääkimisena», «Temast õhkus enesega rahulolu».

Et tegevuse subjekti väljendab lauses harilikult alus, siis viitab ka refleksiivne pronoomen harilikult lause alusele (vt eelnevad näited) või siis nn loogilisele subjektile: «Mul on enda pärast piinlik», «Sul tuleb ennast kõvasti pingutada». Impersonaalsed laused sisaldavad viidet üldisikule või kontekstist tuntud isikule (isikutele): «Matkajad jõudsid õhtuks külla. Siit hangiti endale (endile) ka uusi toiduvarusid»; «Nooruses hinnatakse ennast sageli üle».

Mitmemõttelisused võivad tekkida verbikonstruktsioone sisaldavate lausete puhul, mis kirjeldavad mitut erinevat tegevust. Üsiklause põhjal ei ole alati selge, millise tegevuse subjektile refleksiivpronoomen viitab. Harilikum on küll viide selle verbikonstruktsiooni subjektile, mille koosseisu refleksiivpronoomen ise kuulub: «Leidsin Triinu ennast ehtimas» (Triinu ehib ennast). Kuid võimalik on ka viide öeldisverbi subjektile: «Ta laskis naabril kirja endale ette lugeda» (Ta laskis endale ette lugeda); «Proua käskis tüdrukul ennast puhtaks pesta» (Tüdruk peseb ennast puhtaks / Proua käskis ennast puhtaks pesta).

Tegevuse retsiprooksust ehk vastastikkust saab väljendada samuti põhiliselt kahel viisil, 1) retsiprookse verbi abil: «Naised sõimlesid hoovil», «Jüri ja Mari kaklevad iga päev»; 2) mitteretsiprookse verbi ja retsiprookpronoomeni (*teineteise* ja *üksteise*) abil, mis võib olla a) objekt: «Jüri ja Mari armastavad teineteist», «Nad pole üksteist kaua näinud»; b) adverbiaal: «Tüdrukud saadavad üksteisele kirju», «Jaan ja Jüri usuvad teineteisesse»; c) objektiline või adverbiaalne atribuut: «Üksteise vahtimine tüütas neid juba ära», «Nad näisid teineteise piinajatena»; d) possessiivne atribuut: «Õpilased kontrollisid üksteise vihikuid», «Nad surusid tugevasti teineteise käsi».

Nagu refleksiivpronoomen, nii viitab ka retsiprookpronoomen enamasti tegevuse subjektile, mida tähistab lause alus («Poisid peksavad üksteist») või loogiline subjekt («Neil ei olnud teineteise jaoks aega»). Refleksiivpronoomeniga analoogiline on olukord ka impersonaalsetes lausetes, mis sisaldavad viidet üldisikutele või kontekstist tuntud referentidele: «Vanasti mõisteti üksteist paremini». Verbikonstruktsioonides viitab pronoomen konstruktsioonis väljendatud tegevuse sub-

jektile: «Käskisin neil teineteise järele valvata» (Nad valvavad teineteise järele).

Erinevalt refleksiivpronoomenist võivad retsiprookpronoomenid vahel viidata ka muudele lauseliikmetele. Seega saab vastastikkust näidata mitte ainult tegevuse subjektide vahel, vaid ka nende referentide vahel, kellele (või millele) on suunatud mingi kolmanda referendi (referentide) tegevus: «Andsin Jaanile ja Jürile teineteise kohta andmeid» (Jaanile Jüri kohta ja Jürile Jaani kohta); «Meid esitleti teineteisele».

Possessiivsuse väljendamiseks on jällegi kaks võimalust, 1) lausekonstruktsioon «omanikul on omand»: «Jaanil on raamat», «Mul on hea tuju»; 2) noomenikonstruktsioon «omaniku omand», kus possessiivne atribuut võib olla a) mis tahes noomen või mitteanafooriline pronoomen: «See on Jaani raamat», «Lause tähendus ei muutunud», «Laual olid kellegi prillid»; b) anafooriline pronoomen, mis viitab eelnevas tekstis mainitud omanikule: «Kus on Jaan? See on tema raamat»; c) pronoomen, mis viitab samas lauses mainitud omanikule: «Jaan sai oma raamtu kätte», «Küsisin Jaanilt tema arvamust».

Huvi pakub praegu ainult viimane juhtum, kus pronoomeni lähtevorm on samas lauses. Vajaliku pronoomeni valik sõltub siin lausega väljendatava tegevuse iseloomust ja omanikku tähistava sõna grammatilisest funktsioonist lauses.

Retsiprookse sisuga lauseis kasutatakse possessiivse atribuudina alati retsiprookpronoomeneid, sõltumata omanikku tähistava sõna süntaktilisest funktsioonist: «Vastased jälgivad valvsalt teineteise liigutusi», «Püüan neid panna huvituma üksteise probleemidest».

Refleksiivse sisuga lausetes, st juhul, kui omanik on ühtlasi lausega väljendatava tegevuse subjekt (ka impersonaalses lauses ja verbikonstruktsioonides), kasutatakse spetsiaalset possessiivpronoomenit *oma*: «Jaan võttis oma raamtu», «Külastasime oma vanemaid».

Muudes ühesuunalist (mitteretsiprookset) tegevust väljendavates lausetes, st kui omanikku tähistav sõna on objektiks, adverbiaaliks või atribuudiks, kasutatakse possessiivse atribuudina personaalpronoomeneid (või demonstratiivpronoomeneid): «Jüri armastab Marit tema ilusate silmade pärast», «Õpetaja andis poistele nende asjad tagasi», «Nägin loojangut kogu selle ilus».

Pronoomeni järgi on võimalik isegi omanikku identifitseerida, kui omanikukandidaate on lauses mitu, vrd «Jaan koh-

tus Jüriga oma kodus» (Jaani kodus), «Jaan kohtus Jüriga tema kodus» (Jüri kodus).

2. Täiesti ühese tähendusega on retsiprookpronoomenid *teineteise* ja *üksteise*, mis näitavad, et tegevus või olukord kahe või enama isiku, olendi, asja või nähtuse vahel on vastastikune.

Pronoomenite *teineteise* ja *üksteise* omavahelised suhted on hoopis teist laadi. Kirjakeeles on püütud anda neile rangelt määratletud ja teineteist välistavad kasutuspiirkonnad: «*Teineteise* tarvitatakse juhtumil, kui on tegemist kahega, *üksteise*, kui kolme või rohkemaga.»² Selline taotlus (mis on taotluseks jäänudki) ei ole küllaldaselt põhjendatud. Esiteks puudub sellisel eristusel rahvakeelne alus: «Murdeis niisugust vahet ei tehta.»³ Teiseks pole alati võimalikki kindlaks teha, mitu referenti tegevusest osa võtab, vrd *Jaan ja Jüri; Jaan, Jüri ja Tõnu*, kuid: *lapsed; mehed ja naised*.

Tendents näib olevat selline, et *teineteise* kasutatakse siis, kui on kindlalt teada, et vastastikuses tegevuses osaleb kaks referenti: «Jaan ja Jüri aitavad teineteist». *Üksteist* saab aga kasutada alati, sõltumata referentide hulgast: «Jaan, Jüri ja Tõnu aitavad üksteist», «Poisid aitavad üksteist», aga ka «Jaan ja Jüri aitavad üksteist».

Refleksiivpronoomenil *enese ~ enda* (ja selle rõhutatud variandil *iseenese ~ iseenda*) on samuti ainult üks ja üsna üldine funktsioon — viidata tegevuse subjektile, st näidata, et tegevus on enesekohane. Segadusi võib siin tekitada sõna *ise*, mille obliikvakäänded langevad vormiliselt kokku *enese ~ enda* käänetega. *Ise* on aga hoopis teine sõna teiste tähenduste ja kasutustingimustega.⁴ Ta võib olla a) determinatiivpronoomen (substantiivi või substantiivse pronoomeni laiendina): «Sa ise oled loll», «Jaani ennast tuleks karistada»; b) adverb: «Uks läks ise lahti»; c) adjektiiv: «Iga sein maaliti ise värvi».

² Valgma J., Remmel N. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn, 1968, lk. 108. Vt. ka: Eesti keele grammatika II: Morfoloogia. Arv- ja asesõna. Tartu, 1972, lk. 48; Oigekeelsussõnaraamat. Tallinn, 1976, jm.

On mõneti vaieldav, kas seda on püütud teha kirjakeeles või vaid teatavais õpikuis ja käsiraamatuis. Näiteks juba 1941. a veebruaris trükki antud õpikus (E. Muuk, K. Mihkla. Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga. Tallinn, 1941, III, lk. 98) leidub järgmine vormel: «Vastastikune asesõna *teineteise* tähendab kahe vahekorda, *üksteise* aga ükskõik kui paljude vahekorda.» Tegelikult keelekorras oli see nii tollal ja on ka praegu. — *Koostaja märkus*.

³ Eesti keele grammatika II, lk. 48.

⁴ Lähemalt: Ü. Viks. *Isevärki* sõna. — Keel ja Kirjandus, 1973, nr. 7, lk. 421—427.

Sõnal *oma* on palju erinevaid tähendusi ja grammatilisi funktsioone.⁵ Eelkõige on ta possessiivpronoomen, mida kasutatakse refleksiivse sisuga lausetes possessiivsussuhte väljendamiseks. Possessiivpronoomen *oma* näitab, et põhisõnaga tähistatud asi, olend või nähtus kuulub tegevuse subjektile: «Jaan võttis oma raamatu.» Peale selle võib *oma* olla veel a) adjektiiv: «Oma tuba, oma luba»; b) substantiiv: «Võlg on võõra oma»; c) substantiivne pronoomen: «Minu isa on targem kui sinu oma»; d) adverb: «Sõit kestis oma kolm tundi». Siinkohal on jutt ainult possessiivpronoomenist *oma*.

3. Kõnealuste pronoomenite abil saab väljendada kaht tegevuse suunda: suunda subjektile endale (refleksiivne) või ühelt referendilt teisele ja vastupidi (retsiprookne). Lisaks tegevuse suunale on võimalik näidata ka referentidevahelisi possessiivsussuhteid, mis võivad avalduda nii refleksiivse kui retsiprookse tegevuse juures.

Refleksiivse tegevuse puhul on selleks olemas spetsiaalne possessiivpronoomen *oma* («Mari kammib oma juukseid», vrd «Mari kammib ennast»). Retsiprookse tegevuse puhul tarvitatakse aga neidsamu retsiprookpronoomeneid mida muudelgi juhtudel («Mari ja Ann kammisid teineteise juukseid», vrd «Mari ja Ann kammisid teineteist»). Retsiprookse sisuga lausetes väljendatakse possessiivsussuhteid seega ainult süntaktiliste vahenditega (pronoomen possessiivse atribuudi funktsioonis), refleksiivse sisuga lausetes aga nii süntaktiliste (pronoomen possessiivse atribuudi funktsioonis) kui ka leksikaalsete vahenditega (spetsiaalne possessiivpronoomen *oma*).

Possessiivpronoomen *oma* ja refleksiivpronoomen *enese* ~ *enda* on seetõttu oma tähenduselt väga sarnased. Mõlema sõna tähenduse põhikomponent on viide tegevuse subjektile. Refleksiivpronoomeni tähendus sellega piirdubki, possessiivpronoomeni puhul lisandub veel viide «omanikule».

Et refleksiivpronoomeni tähendus on üldisem, siis on teda enamasti võimalik kasutada ka possessiivpronoomenile tüüpilises positsioonis, ilma et sellest tekiks mingeid tähenduslikke nihkeid. Possessiivsuse tähendust kannab sel juhul ainult sõna süntaktiline roll (nii nagu on ainuvõimalik retsiprooksetes lausetes). Ebaharilikum kasutus lisab ainult rõhku, kusjuures esile ei tõsteta mitte omandussuhteid, vaid seost tegevuse subjektiga: «Jaan võttis enda raamatu», «Ta

⁵ Lähemalt Ü. Viks. Sõnast *oma* eesti keeles. — Keel ja struktuur 6. Tartu, 1972, lk. 129–138.

on enda eluga rahul», «Iseenese lapsele ei saa seda ju keelata».

On isegi juhtumeid, kus possessiivse atribuudina peabki *oma* asemel kasutama pronoomenit *enese ~ enda*, näiteks substantiivse *oma* ees: «Jüri pidas Marit juba enda omaks», «Miks mina peaks sinu kotti kandma, igaüks tassigu enda oma».

Seega võivad possessiivse atribuudina figureerida mõlemad sõnad, nii spetsiaalne possessiivpronoomen *oma* kui ka üldisem refleksiivpronoomen *enese ~ enda*. Vastupidine kasutus — sõna *oma* verbi või verbituletiste laiendina, st pronoomenile *enese ~ enda* tüüpilises positsioonis — on piiratum: «Jaan ostis omale uued kingad», «Ema võttis lapse omale sülle», «Võta mind omaga kaasa», «Vend võttis juhtimise oma kätte».

Oma selline kasutamine seostub (vähemalt osal juhtudel) possessiivsussuhte tajumisega neis lausetes — kui Jaan ostab endale kingad, siis saavad need tema omandiks.

Kuigi väga paljudel juhtudel saab *enese ~ enda* asemel kasutada sõna *oma* nii, et lause jääb grammatiliselt täiesti vastuvõetavaks ja tähenduselt samaks, on siiski olemas teatav rühm refleksiivseid lauseid, kus kasutatakse kindlalt ainult *enese ~ enda*. Need on laused, milles refleksiivpronoomen käibib objektina või verbi obligatoorse reksiooni-lise laiendina:⁶ «Ta peseb ennast», «Ta on enesega rahul», «Jaan loodab ainult endale», «Jaan ironiseerib enda üle». Kui sellistel juhtudel siiski kasutatakse sõna *oma*, siis on enamasti tegemist substantiiviga tähenduses 'omand' või substantiivse pronoomeniga: «Ta on omaga rahul» (millegi talle kuuluvaga), «Et tal endal mütsi ei olnud, siis võttis ta minu oma».

Oma kasutusfäär on laienenud ka determinatiivpronoomeni *ise* alale, aga jällegi ainult nn possessiivsetes käänetes — genitiivis, allatiivis ja adessiivis: «See on mu oma süü», «See pilt meeldis talle omale ka», «Saada siis poiss, kui sul omal aega ei ole», «Oma arvates tegi ta kõik hästi», «Hoia see oma teada».

⁶ *Oma* ja *enese* sellisele vahekorrale juhtis tähelepanu juba A. Saareste, kes väitis, et mõlemad pronoomenid esinevad nii possessiivses kui ka refleksiivses tähenduses ja et ainult refleksiivne on *enese ~ enda* siis, kui ta on lauses objektiks. (Saareste A. Eesti õigekeelsuse päevaküsimusi. Johannes Aaviku «Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika» ilmumise puhul. Tartu, 1937, lk. 15—18.) Kahjuks ei ole seda rahva-keele heale tundmisele toetuvat tähelepanekut üheski grammatikas ega õigekeelsusallikas arvestatud.

4. Sõnad *oma* ja *enda* ei ole küll vaba variantsuse vahekorras, kuid nende tähendused on suures osas kattuvad ning sedavõrd ei takista ühe sõna kasutamine teise asemel sugugi teksti mõistmist.

Teineteise ja *üksteise* on oma funktsionaalselt tähenduselt täiesti samased, erinevad on vaid mõistete mahud. Seepärast on ka loomulik, et üldisemat *üksteise* saab kasutada kitsama *teineteise* asemel.

Sõnade tähenduste normeerimine on üldse väga riskantne ettevõte. Tähenduste täpne määratlemine on kindlasti vajalik võõrsõnade ja terminite puhul, mille vale kasutamine tekitaks väärarusaamist (kuid sealgi ei tohiks seletusi või definitsioone normingutena võtta). Kõrge tarvitamissagedusega üldkeelesõnade tähendusi ja kasutamist ei ole aga vist tarvilik ega võimalikki ettekirjutustega reguleerida. On ju leksikaalne tähendus kõige kiiremini muutuv element keeles, mille nihkeid ka kõige operatiivsem õigekeelsusorgan ei ole suuteline fikseerima.

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Viks Ü. VÕK-i otsused. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 18. okt.

Viks Ü. Mõne pronoomeni kasutamisest : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 10, lk. 617—619

Erelt T. Õigekeelsuskomisjonis VI. — Kodumaa, 1981, 15. apr.

Ka ülevaates: Kerger K. Õige keel ja õigekeelsuskomisjon : (Uue õigekeelsuskomisjoni tööaasta). — Sirp ja Vasar, 1980, 1. aug.

IV. NIMEKORRALDUS

MAADE JA PEALINNADE NIMED NING RIIGINIMETUSTE TÖLKED (LADINATÄHELINE RÜHM)

Otsus 17. juunist 1983

Poolthääli 11, erapooletuid 1

Maade, riikide ja pealinnade nimetamist arutas vabariiklik õigekeelsuskomisjon esimest puhku 2. ja 23. novembril 1977 oma tollase teadussekretäri Tiiu Ereli algatusel ning tema koostatud tabeli alusel. Pärast komisjoni koosseisu uuendamist ning mitmete koolitöö seisukohalt pakiliste küsimuste arutamist (1980, 1981, 1982) jätkus see töö 1982. aastal. Selle aasta 3. mai koosolekul tutvus komisjon T. Ereli ajakohastatud tabeliga. Et tabeli koostaja selle edasitöötlemisest loobus, otsustas komisjon anda ülesande töörühmale, mis moodustati koosseisus Henno Meriste, filol-dr Valdek Pall ja Henn Saari. Rühmaga liitus Irja Rohila, kelle ülesandeks sai lähteandmete kartoteekimine ja tehniline korrektuur. Edenenud tööjärgus osutasid lahket kaasabi Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilane Peeter Päll, kes hankis väärtuslikke faktandmeid, ja TRÜ geograafiaõppejõud Ott Kurs.

1982. aasta detsembri alguseks oli jõutud ette valmistada ainestik nende välisriikide kohta, kus vähemalt üks keskestest ametikeeltest on ladinakirjaline.¹ Nende riikide andmed, kus ladinakirjaliste kõrval on ka mitteladina graafikaga ametikeeli, olid töödeldud ladinakirjalises osas. Üksikute ladina kirjaga keelte kohta andmed puudusid või läksid eri allikais häirivalt lahku. Töörühm oli asunud seisukohale, et mitteladina kirjaga keeltest pärit nimede publitseerimine keelekorralduse tasemel nõuab vastavate praktiliste transkriptsioonide väljatöötamist või vähemalt keeliti transkribeerimis-põhimõtete fikseerimist, selleks aga polnud võimalust ei aja ega jõu poolest. Küll aga oli töörühm võrdset ladinakirjaliste keeltega arvestanud neid, mille jaoks on asjaomaseis riikides teada olevalt välja töötatud stabiilsed latinisatsioonid, nn omaladinad (Bulgaaria, Hiina, Jaapan).

¹ Seega jäid kõrvale mõne riigi osades kasutatavad kohalikud ametikeeled.

Oma koosolekuil 1982. ja 1983. aastal võttis õigekeelsuskomisjon teatavaks, et töörühm oli ohjunud järgmistest juhtmõtetest ja kaalutlustest.

1. Võõrkeelsed nimed ei ole eesti keele osad. Me kasutame neid analoogselt tsitaatsõnadega. Seega ei ole need nimed ise eesti keeles normitavad. Normida saab ainult sobitusseiku, eeskätt sellist ligikaudset hääldust, mis võimaldab nime ladusalt kääntata. Sellekski ei ole tarvis fikseerida häälduse kõiki detaile; olulisimad on rõhk ja nime lõpposa. Vastavalt saab anda soovitusi kääntüübi kohta.

Käesoleval maade ja pealinnade nimestiku töötapil ei ole käänamiskõlblikku hääldust esitada püütud. Töörühm arvab, et see võiks tähelepanu tõmmata korraka liiga paljudele asjakülgedele ja takistada nimestiku peajoonte kujundamist. Liiasi on paljude keelte häälduse kohta raske andmeid saada. Nimestikku võib hääldusseiku lisada üksikjuhtumel, eeskätt nimestiku kasutaja hämmelduse vältimiseks.

2. Eesti keeles on võimalik täielikult normida eestikeelseid kohanimesisid. Selliseid nimesid on ka Eesti-välistel kohtadel. Need nimed on osalt kujunenud keeletraditsioonis (*Pihkva, Riia, Varssavi, Turu*); osalt peame nimesid kujundama eestipärastena vormilise ühtsuse nõudel (*Kordiljeerid, Seišellid*) või rahvusvahelise nimesituatsiooni tõttu (*Vaikne ookean, ia-lõpulised maanimed*).

3. Nimede põhikujuks tänapäeva suhtluses on kirjapilt. Rahvuslikult seotud nimede puhul on suur kaal rahvuslikul (ametikeelsel) kirjapildil. Hääldust võime mugandada märksa vabamalt kui kirjapilti. Tänapäeva maailma nimetarvitus areneb samas suunas kui eestigi nimetarvitus käesoleval sajandil, see on originaalipärase kirjutusviisi poole.

4. Võõrkeelsete nimede mugandamine pelgalt kirjapildi poolest (ühekordse tähe asemel kahekordne ja vastupidi, *ck* asemel *k* jne) ei ole soovitav nähtus. Seda tehes eemaldusime rahvuslikust nimekujust, millel on rahvusvaheline käibeväärtus, ehtsat traditsioonilist eestikeelset nime ei tekiks ometi. Kirjapildimuganditest tuleb katsuda loobuda ja uusi ei maksa enam soetada.

5. Diakriitiliste märkide ärajätmist ei saa põhimõtteliselt soovitada. Erandi võib teha tüüpiliste toonikeelte toonimärkidele (vietnami keel). Märkide ärajätmine trükitehnilistel põhjustel võib olla mõnikord paratamatu, kuid nendesse juhtudesse tuleb suhtuda kui ühekordsetesse hädalahendustesse, mis välisnimede puhul ei ole paremad kui eesti nimede puhul (*Parnu, Voru, Kopu, Huuru, Poide, Oismae*). Mõnes keeles

tähistab diakriitiline märk vokaali pikkust, selle ärajätmine on võrreldav eesti nimede kirjutusega *Sarema*, *Sur Muna-magi* jne.

6. Nimestik peab esitusviisilt olema inforohke. Ta ei tohi alla suruda teadliku keeletarvitaja valikuvõimalusi, peab aganendele autoritele ja toimetajatele, kel omi kaalutlusi ei ole, pakkuma esikohale seatud nimekujude näol küllalt läbimõeldud süsteemi. Tuleb aktsepteerida 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatu põhimõtet (lk 829), mille järgi me rahvuslikke nimekujusid ladina tähestikku kasutavatest keeltest ja reeglikohast ümberkirjutust teistest tähestikest ei pea eksimuseks eesti õigekeelsuse vastu (ka siis mitte, kui konkreetsetes nimestikus mõni selline puudub või kui esikohal on mugand).

7. Nimede töötlemine ja esitamine peab toimuma eeskätt keelelisel alusel. Geograafilist kriteeriumi võib arvestada sekundaarselt ja nõnda, et see ei häiri kaasaminekut üldise arengusuunaga ega sunni nimesid kunstlikult eestipäras-tama.

8. Riiginimetuste fikseerimisel on ülesandeks riikide eneste ametlikud nimetused nende ametikeeltest võimalikult täpselt eesti keelde tõlkida.

Need tööühma juhtmõtted võttis komisjon arutluse käigus peajoontes omaks.

Teada olevatest välisriikide kesketest ametikeeltest on nimestiku lõppvariandis arvestatud afrikaani, albaania, amhara, araabia, bulgaaria, hiina, hispaania, hollandi, iiri, indoneesia, inglise, islandi, itaalia, jaapani, katalaani, ladina, makedoonia, malai, malagassi, malta, nauru, norra, poola, portugali, prantsuse, retoromaani, rootsi, ruanda, rumeenia, rundi, saksa, samoa, serbia-horvaadi, slovaki, sloveeni, somaali, soome, soto, suahiili (suaheeli), svaasi (svasi), taani, tagali, tamili, tonga, tsvana, tšehhi, türgi, ungari, uuskreeka ja vietnami keelt.

Nimestiku lõppvariandis on 135 maad. Ladinatähelise ametikeele puudumise tõttu jäi fikseerimata 31 riigi andmestik. Mitme riigi puhul jäi osa keeli arvestamata — kas sellepärast, et need pole ladinakirjalised, või küllalt usaldatavate andmete kättesaadamatuse tõttu. Need riigid on järgmised (sulgudes on märgitud puudu jäänud või üksnes osalt arvestatud keel):

Botswana (tsvana — osalt), Burundi (rundi — osalt), India (hindi), Kesk-Aafrika Vabariik (sango), Laos (laose), Lesotho (soto — osalt), Luxembourg (letseburgi), Lääne-Samoa (samoa — osalt), Malawi (tšinjandža), Maldiivid (di-

vehi), Mauritaania (araabia — osalt), Pakistan (urdu), Peruu (ketšua), Ruanda (ruanda — osalt), Singapur (sealne hiina keele variant), Sri Lanka (singali, tamili), Svaasimaa (svaasi — osalt), Šveits (retoromaani — osalt).

Keel on kindlate andmete puudusel märkimata jäänud järgmistel juhtudel: Nigeeria pealinn Abuja, Zimbabwe pealinn Harare, Vanuatu ja selle pealinn Vila. Kõigil neljal juhul on ilmselt tegemist rahvusvaheliselt käibekõlbliku nimekujuga.

Olles oma koosolekutel töörühma esitise läbi vaadanud ja vajalikud parandused ning täiendused teinud, võttis vabariiklik õigekeelsuskomisjon 17. juunil 1983 vastu järgmise otsuse:

1. Jätta põhimõtteks, et rahvuslikult seotud kohanimesid² kirjutatakse eesti tekstis nii, nagu vastavas keeleski. See on kooskõlas ÜRO rahvusvahelistel kohanimekorralduse konverentsidel (1967 Genfis, 1972 Londonis, 1977 Ateenas, 1982 Genfis) heaks kiidetud suunaga rahvuslike nimede rahvusvahelisele tarvitamisele.

Ladinatäheliste keelte puhul võetakse aluseks algupärane nimetava käände kirjpilt, muude keelte puhul nimetavaline kirjpilt translitereerituna või praktilises transkriptsioonis ümberkirjutatuna.

2. Eesti-väliste kohtade eestikeelsed nimed, samuti need üksikud nimed, millest on mööndav puhtkirjapildiline mugand, esitada loendis.³

3. Jätta kehtima 1976. aasta «Õigekeelsussõnaraamatu» põhimõtte rahvuslike nimekujude õigsuse kohta (töörühma juhtmõtted, p 6).

4. Avaldatavas maade ja pealinnade nimestikus esitada ametlike riiginimetuste võimalikult täpsed tõlked.⁴ Nõustuda ametlike riiginimetuste originaalide väljajätmisega nimestikust tingimusel, et need oleksid siiski esitatud juhtudel, kus maadki nimetatakse riiginimetusega.

5. Nõustuda sellega, et avaldatavas nimestikus ei anta

² Osa kohanimesid ei ole rahvuslikult seotud, näiteks Vaikne ookean, Põhja-Jäämeri, Alpid, Aafrika, Vahemeremaad.

³ Eesti-väliste kohtade eestikeelseid nimesid on näiteks Pihkva, Viiburi, Kuramaa, Riia, Turu, Ojamaa. Puhtkirjapildilisi mugandeid on näiteks Rooma, Viin ja mitte enam mööndav Stockholm.

⁴ Tõlke täpsuse tagamiseks tuleb *foeder*-tüvelised atribuudid tõlkida koos selle suffiksiga, mille otsest vastet kasutab asjaomane ametikeel (*föderatiiv[ne]* ~ *föderaal[ne]*). Neid atribuute ärgu rakendatagu seal, kus vastav riik ise neid ei kasuta.

praegusel tööetapil hääldusjuhtnööre kõigi nimede kohta ja piirdutakse üksikute vihjetega seal, kus see tundub tungivalt vajalik olevat. Võõrkeelse häälduse leidmiseks saab kasutada mitmesuguseid teatmeallikaid. Häälduse muganemisaste eestikeelse kõne jaoks ei ole üheselt ette kirjutatav; hääldust võib mugandada enam kui kirjapilti, tagades ladusa käänamise.

6. Mitteladinatäheliste ametikeeltega riikide osas soovitada kirjastustel, eriti aga vastutusrikaste teatmeallikate toimetustel maa- ja pealinnanimede kirjutusviisi uusimate allikate najal läbi vaadata ja oma väljaannete jaoks sobivad kirjakujud tarvitusele võtta, kasutades selleks äranägemisel ka keeleasutuste ning vastavaid keeli valdavate isikute abi. Normatiivsete ümberkirjutusviiside väljatöötamine kõigi nende keelte jaoks ei ole praegu jõukohane ja sõltub ülemaailmsest olukorrast transliteratsioonide loomise alal.

7. Tunnistada «Maade ja pealinnade nimestik. Ladinakirjaline rühm» tema ainesniku praeguses ulatuses vastuvõetavaks. Pidada lubatavaks tema kasutamist keelenõuandel nii asutustele, ettevõtetele ja organisatsioonidele kui ka eraisikuile.

Avaldada kõnealune nimestik käesoleva otsuse lisana.

ÕIGEKEELSUSKOMISJONI OTSUSE LISA

MAADE JA PEALINNADE NIMESTIK Ladinakirjaline rühm

Nimestikus on välisriigid, millel vähemalt üks ladinakirjaline ametikeel. M a a r ü h m a d e j ä r j e k o r d:

Euroopa — Aafrika — Põhja-Ameerika — Kesk-Ameerika koos Lääne-Indiaga — Lõuna-Ameerika — Aasia — Austraalia ja Okeaania

Kõik nimekujud ja ametlike riiginimetuste tõlgete teisedid, mille kohta puudub tauniv märg, on eestikeelses tekstis ühtviisi õiged, s.t neid ei saa pidada eksimuseks eesti õigekeelsuse vastu. Sulud ei ole taunivad. Andmete puudusel nimestikku võtmata jäänud rahvuslikke nimekujusid ei saa samuti lugeda eksimuseks, kui neid peaks eesti tekstis kasutatama. Suhteliselt kõige läbimõelduma süsteemi moodustavad aga esikohal asetsevad nimekujud: märksõnaks olev

maanimesid ja esimene (või ainuke) pealinnanime kuju. Autor ja toimetaja, kel omad valikukaalutlused puuduvad, võivad seega esikohanimesid julgesti kasutada.

Kui soovitakse esikohanimedest hälbida, siis tasub eeskätt kalduda algupärasema kirjutusviisi poole (rahvuslike kujude internatsionaalse kasutamise põhimõte).

Üksikjuhtudel on maal kaks erisugust nime, milledesse tuleb suhtuda kui täiesti võrdväärseisse (*Madalmaad* ehk *Hollandi*). Samuti on nimekujud täiesti võrdväärsed, kui üks on ühes, teine teises vastava riigi ametikeeles. Sellisel juhul on üks neist esikohale asetatud ainult eesti tavaasageduse alusel (*Helsinki* — *Helsingfors*) või juhukaupa.

Nimestikus on märgitud, miskeelseks vastavat nimekuju tuleb pidada. Seejuures on arvestatud ametikeeli, mitte aga neid, millest nimi algselt (etümoloogiliselt) pärineb. Näiteks *Dar es Salaam* on küll araabia päritolu, sellisel kirjakuju aga tarvitusel suahiili ja inglise keeles, milledele ongi viidatud. Keelte sümbolid on kergesti arusaadavad; on piiratud nendega, mis leiduvad ajakirja «Keel ja Kirjandus» koondregistrites 1958—1967 (Tallinn, 1968) lk 217—219. Muud lühendid:

<i>Eur</i>	mitu Euroopa keelt, mitmes Euroopa keeles
L, L	lühend või poollühend
<i>-l</i>	-lähtene, -lähteselt
<i>lüh</i>	lühemalt
M	märkus
<i>neol</i>	neologism, uudissõna
P, P	pealinn
<i>-p</i>	-pärase, -päraselt
R	riigi ametliku nimetuse tõlge eesti keelde
R=m	maad nimetatakse nagu riiki; riiki nimetatakse nagu maad
Res	residentslinn
Tm	tarbetu kirjapildimugand, mille edaspidist kasutamist komisjon ei soovita
<i>t-om</i>	täiendomastav

Euroopa

Albaania (*e*), *alb* indefiniitvorm Shqipëri, *definiitvorm* Shqipëria. **R** Albaania Sotsialistlik Rahvavabariik; **L** Albaania SRV ~ ASRV. **P** *indefiniitvorm* Tiranë, *definiitvorm* Tirana. — **Tm** Tiraana. — **M** *Tiranë* hääldus umbkaudu *tiráne*

- Andorra** (*katalaani*), *pr* Andorre. R Andorra Vürstiriik. P *katalaani* Andorra la Vella, *pr* Andorre-la-Vieille
- Austria** (*e*), *sk*s Österreich. R Austria Vabariik. P *e tavas kirjapildimugand* Viin, *sk*s Wien
- Belgia** (*e*), *holl* België, *pr* Belgique, *sk*s Belgien. R Belgia Kuningriik. P *holl* Brussel, *pr* Bruxelles, *sk*s Brüssel. — M Brussel hääldub praktiliselt nagu *Brüssel*
- Bulgaaria** (*e*), *bulg* Bâlgarija. R Bulgaaria Rahvavabariik; L Bulgaaria RV ~ BRV. P *bulg* Sofia
- Helveetsia** → Šveits
- Hispaania** (*e*), *hisp* España. R Hispaania Riik. P *hisp* Madrid. — Tm Madriid. — M Analoogselt *Venezia, Milano, Uppsala, Kraków, Messina, Zaragoza* jne. See ei puuduta eestikeelseid naabrusnimesid nagu *Riia, Pihkva* jt.
- Hollandi** → Madalmaad
- Iiri** (*e*) ehk *Iirimaa*, *iiri* Éire, *ingl* Ireland. R Iiri Vabariik. P *e tekstis tavaliselt ingl* Dublin, *iiri* Baile Átha Cliath
- Inglismaa** (*e*; *ka kitsama maa-ala tähenduses*), *e t-om tavaliselt* Inglise; *ingl* Britain ~ England. R Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriik, *lüh* Suurbritannia, *mille t-om tavaliselt* Briti. P *ingl* London
- Island** (*e sks-rts-p*), *isl* Ísland. R Islandi (~ Íslandi) Vabariik. P *isl* Reykjavík
- Itaalia** (*e*), *it* Italia. R Itaalia Vabariik. P *e tavas, eriti seoses antiik- ja keskaegse riigiga* Rooma, *it* Roma
- Jugoslaavia** (*e*), *serbia-horvaadi ja sloveeni* Jugoslavija. R Jugoslaavia Sotsialistlik Föderatiivvabariik; L Jugoslaavia SFV ~ JSFV. P *serbia-horvaadi ja sloveeni* Beograd, *e ka Eur-l* Belgrad. — M Pealinna nime võib hääldada rõhuga diftongil *eo*; originaalis kolm silpi: [be-ó-grad]. — Kolmas ametikeel — makedoonia keel — on kütillilise kirjaga (Југославија, Белград)
- Liechtenstein** (*sk*s). R Liechtensteini Vürstiriik. P *sk*s Vaduz
- Luxembourg** (*pr*; *e tavas hääldub* luksemburg), *e ka* Luksemburg, R Luxembourgigi (~ Luksemburgi) Suurhertsogiiriik. P *pr* Luxembourg
- Madalmaad** (*e*) ehk **Hollandi** (*e*), *holl* Nederland. R Madalmaade Kuningriik. P *holl* Amsterdam. Res *holl* 's-Gravenhage, *mitteametlikult nimetatud* Den Haag. — M Kuju Haag on mööndav näiteks tavakohases ühendis *Haagi kohus*. — Nimi *Holland* märgib kitsamat maa-ala, mis jaguneb provintsideks nimega *Põhja- ja Lõuna-Holland*
- Malta** (*malta ja ingl*). R Malta Vabariik. P *malta ja ingl* Valletta

- Monaco** (*pr; e esisilbirõhuga*). R Monaco Vürstiriik. P *pr Monaco*
- Norra** (*e*), *nr* Norge. R Norra Kuningriik. P *nr* Oslo
- Poola** (*e*), *pl* Polska. R Poola Rahvavabariik; L Poola RV ~ PRV. P *e* Varssavi, *pl* Warszawa
- Portugal** (*port; e esisilbirõhuga*). R Portugali Vabariik. P *port* Lisboa, *e ka* Lissabon
- Prantsusmaa** (*e*), *e t-om tavaliselt* Prantsuse, *pr* France. R Prantsuse Vabariik. P *e* Pariis, *pr* Paris. — M *Pariis* ei ole kirjapildimugand (nagu on *Berliin*), vaid prantsuse omast erineva häälduse tõttu eestikeelne (*Varssavi-tüüpi*) nimi
- Rootsi** (*e*), *rts* Sverige. R Rootsi Kuningriik. P Stockholm. — Tm Stokholm
- Rumeenia** (*e*), *rum* România. R Rumeenia Sotsialistlik Vabariik; L Rumeenia SV ~ RSV. P Bucureşti, *e ka* *sk-s-l* Bukarest
- Saksa Demokraatlik Vabariik** (*e*), *e L* Saksa DV ~ SDV, *sk-s* Deutsche Demokratische Republik, *sk-s L* DDR. R = m. P *e tavas kirjapildimugand* Berliin, *sk-s* Berlin
- Saksamaa Liitvabariik** (*e*), *eL* Saksamaa LV ~ SLV, *sk-s* Bundesrepublik Deutschland, *sk-s L* BRD. R = m (*maanimena ka e* Lääne-Saksamaa, *tavaline t-om* Lääne-Saksa). P *sk-s* Bonn. — M *Saksa Föderatiivne Vabariik* on ebatäpne tõlge vt. otsus, allmärkus 4
- San Marino** (*it*). R San Marino Vabariik. P *it* San Marino
- Soome** (*e*), *sm* Suomi, *rts* Finland. R Soome Vabariik. P *sm* Helsinki, *rts* Helsingfors, *e ka* Helsingi
- Šveits** (*e sk-s-p*) ehk **Helveetsia** (*e lad-p*), *sk-s* Schweiz, *pr* Suisse, *it* Svizzera, *retoromaani* Svizera. R Šveitsi ehk Helveetsia Konföderatsioon. P *sk-s* Bern, *pr* Berne, *it* Berna
- Taani** (*e*), *tn* Danmark. R Taani Kuningriik. P *tn* København, *e ka* Kopenhaagen
- Tšehhoslovakkia** (*e*), *tš ja slo* Československo. R Tšehhoslovakkia Sotsialistlik Vabariik; L Tšehhoslovakkia SV ~ TSSV. P *tš ja slo* Praha
- Türgi** (*e*), *trg* Türkiye. R Türgi Vabariik. P *trg* Ankara
- Ungari** (*e*), *ung* Magyarország. R Ungari Rahvavabariik; L Ungari RV ~ URV. P *ung* Budapest
- Vatikan** (*e tavas sk-s-p*), *lad* Vaticanus, *it* Vaticano. R Vatikani Linnriik

Aafrika

- Angola** (*port, Eur; e hääldus* angoola või ángola), *e ka* Angoola. **R** Angola (~ Angoola) Rahvavabariik; **L** Angola (~ Angoola) RV. **P** *port* São Paulo de Luanda, *port lüh* Luanda, *Eur* Luanda
- Benin** (*e; esisilbirõhuga*), *pr* Bénin. **R** Benini (~ Bénini) Rahvavabariik; **L** Benini (~ Bénini) RV ~ BRV. **P** *pr* Porto-Novu, *ka* Porto Novo. — **Tm** Beniin
- Botswana** (*ingl ja tsvana*). **R** Botswana Vabariik. **P** *ingl* Gaborone. — **Tm** Botsvaana
- Burundi** (*pr ja rundi; e tavas rõhk 2. silbil*). **R** Burundi Vabariik. **P** *pr* Bujumbura
- Djibouti** (*pr*); *somaali* Jabuuti, *ar* [dʒibūti]. **R** Djibouti (~ Jabuuti) Vabariik. **P** *pr* Djibouti, *somaali* Jabuuti
- Ekvatoriaal-Guinea** (*e; hääldus* <kinéa>⁵ *ka* -kuinéa), *hisp* Guinea Ecuatorial. **R** Ekvatoriaal-Guinea Vabariik. **P** *hisp* Malabo *ehk* Santa Isabel. — **M** Santa Isabel on <üksnes> linna ajalooline nimi, mida <vaid> Hispaania allikad senigi eelistavad, mainides, et *Malabo* on nüüdisaegne nimi
- Elevandiluurannik** (*e*), *e neol* Vandlirannik, *pr* Côte d'Ivoire. **R** Elevandiluuranniku Vabariik. **P** *pr* Abidjan
- Etiopia** (*e*), *ingl* Ethiopia, *amhara* [ityopya]. **R** Sotsialistlik Etiopia. **P** *Eur* Addis Abeba, *ingl* Addis Ababa, *amhara* [addis abeba]
- Gabon** (*pr; e võimalik esisilbirõhuga*). **R** Gaboni Vabariik. **P** *pr* Libreville. — **Tm** Gaboon
- Gambia** (*e = ingl*). **R** Gambia Vabariik. **P** *ingl* Banjul
- Ghana** (*ingl*). **R** Ghana Vabariik. **P** *ingl* Accra. — **Tm** Gaana
- Guinea** (*e; hääldus* <kinéa> *ka* kuinéa), *pr* Guinée. **R** Guinea Revolutsiooniline Rahvavabariik; **L** Guinea RRV. **P** *pr* Conakry
- Guinea-Bissau** (*e + port; hääldus* <kinéa-,> *ka* kuinéa-), *port* Guiné-Bissau. **R** Guinea-Bissau Vabariik. **P** *port* Bissau
- Kamerun** (*e*), *pr* Cameroun, *ingl* Cameroon, **R** Kameruni Ühendvabariik. **P** *pr, ingl* Yaoundé
- Kenya** (*suahiili ja ingl; e hääldus* kénja), *e ka* Keenia, **R** Kenya (~ Keenia) Vabariik. **P** *suahiili ja ingl* Nairobi. — **M** Mägi, mille järgi riik nimetatud, on *Kenya*

⁵ Noolsulgudes on pärast otsust lisatud üksikseigad.

Kesk-Aafrika Vabariik (*e*), *pr* République centrafricaine, < *e* L KAV>. **R** = **m**. **P** *pr* Bangui

Komoorid (*e*), *pr* Comores. **R** Komoori Föderaalne Islami-vabariik. **P** *pr* Moroni

Kongo (< ~ Congo) **Rahvavabariik** (*e*), *pr* République populaire du Congo, *pr* L RPC, *e* L Kongo (< ~ Congo) RV ~ KRV. (< ~ CRV). **R** = **m**. **P** *pr* Brazzaville

Lesotho (*ingl ja soto*). **R** Lesotho Kuningriik. **P** *ingl* Maseru. — **Tm** Lesoto

Libeeria (*e*), *ingl* Liberia. **R** Libeeria Vabariik. **P** *ingl* Monrovia

Lõuna-Aafrika Vabariik (*e*), *e* L LAV, *afrikaani* Republiek van Suid-Afrika, *afrikaani lüh* Suid-Afrika, *ingl* Republic of South Africa, *ingl lüh* South Africa. **R** = **m**. **P** *halduspealinn afrikaani ja ingl* Pretoria, *legislatiivpealinn e* Kaplinn, *afrikaani* Kaapstad, *ingl* Cape Town, *justiitspealinn afrikaani ja ingl* Bloemfontein. — **M** Kaplinna nime tõlkimine on Euroopa keeltes tavaks

Madagaskar (*e*), *malagassi* Madagasikara, *pr* Madagascar. **R** Madagaskari Demokraatlik Vabariik; **L** Madagaskari DV ~ MDV. **P** *malagassi* Antananarivo, *pr* Tananarive

Malawi (*ingl, Eur*). **R** Malawi Vabariik. **P** *ingl* Lilongwe. — **Tm** Malaavi

Mali (*pr; e esisilbirõhuga*). **R** Mali Vabariik. **P** *pr* Bamako

Mauritaania (*e*), *pr* Mauritanie, *ar* [mawritānijā, mūrītānijā]. **R** Mauritaania Islamivabariik. **P** *pr* Nouakchott

Mauritius (*ingl; e häädus lad-p mauriitsius või mauriitius*). **R** = **m**. **P** *ingl* Port Louis

Mosambiik (*e Eur-l*), *port* Moçambique (*häädus ligikaudu musambike*). **R** Mosambiigi (~ Moçambique) Rahvavabariik; **L** Mosambiigi (~ Moçambique) RV ~ MRV. **P** *port* Maputo

Nigeeria (*e*), *ingl* Nigeria. **R** Nigeeria Föderaalvabariik. **P** Abuja <uus pealinn; senine on Lagos>

Niger (*pr, Eur; e häädus níger*). **R** Nigeri Vabariik. **P** *pr* Niamey. — **M** Jõe nimi samuti <Niger>

Roheneemesaared (*e*), *port* Ilhas de Cabo Verde, *port lüh, ent homonüümselt neeme nimega* Cabo Verde. **R** Roheneeme Vabariik. **P** *port* Praia. — **M** Neeme nimi vastavalt *Roheneem* ehk *Roheline neem*. Saarte nimetamine soovi korral *Rohelise neeme saarteks* ei ole seega viga

Ruanda (*pr; e tavahäädus ru-án-da*), *ruanda* Rwanda, *pr ka* Rwanda (*ametlik*) ja Rouanda. **R** Ruanda (~ Rwanda) Vabariik. **P** *pr* Kigali

Sair (*e*), *pr* Zaïre. **R** Sairi Vabariik. **P** *pr* Kinshasa

- Sambia (*e*), *ingl* Zambia. R Sambia Vabariik. P *ingl* Lusaka
- São Tomé ja Príncipe (*port* + *e*), *port* São Tomé e Príncipe.
R São Tomé ja Príncipe Demokraatlik Vabariik; L São Tomé ja Príncipe DV. P *port* São Tomé
- Seišellid (*e*), *ingl* ja *pr* Seychelles. R Seišelli Vabariik. P *ingl* ja *pr* Victoria
- Senegal (*e Eur-p*), *pr* Sénégal. R Senegali (~ Sénégal) Vabariik. P *pr* Dakar
- Sierra Leone (*ingl*). R Sierra Leone Vabariik. P *ingl* Free-town
- Somaalia (*e*), *somaali* Soomaaliya. R Somaalia Demokraatlik Vabariik. P *somaali* Muqdisho
- Svaasimaa (*e*), *e t-om ka* Svaasi, *svaasi* Ngwane, *ingl* Swaziland. R Svaasimaa (~ Ngwane) Kuningriik. P *ingl* Mbabane
- Zimbabwe (*ingl*). R Zimbabwe Vabariik. P Harare. — Tm Simbabwe
- Tansaania (*e*), *suahiili* ja *ingl* Tanzania. R Tansaania Ühendvabariik. P *suahiili* ja *ingl* Dar es Salaam
- Togo (*pr*; *e* hääldus *tógo*). R Togo Vabariik. P *pr* Lomé
- Tšaad (*e*; *veekogunimi* Tšaadi järv), *pr* Tchad. R Tšaadi (~ Tchadi) Vabariik. P *pr* N'Djamena
- Uganda (*suahiili* ja *ingl*). R Uganda Vabariik. P *suahiili* ja *ingl* Kampala
- Ülem-Volta (*e* + *pr*; *e* hääldus -vólta), *pr* Haute-Volta. R Ülem-Volta Vabariik. P *pr* Ouagadougou. <Vt muudatusi lk 87!>

Põhja-Ameerika

- Ameerika Ühendriigid (*e*), *e lüh* Ühendriigid, *ingl* United States of America, *ingl* lüh United States, *ingl* L USA (*nii e tavas*) ~ U. S. A. ~ U. S. R = m. P *ingl* Washington. — M Lühendisi Ameerika, *ameerika* (selle riigi kohta) on soovitatav vähemalt tarbetekstides vältida
- Kanada (*e*), *ingl* ja *pr* Canada. R = m. P *ingl* ja *pr* Ottawa

Kesk-Ameerika, Lääne-India

- Antigua (*ingl*) ehk Antigua ja Barbuda (*ingl* + *e*). R Antigua ja Barbuda. P *ingl* Saint John's
- Bahama saared (*ingl* + *e*), *lüh* Bahamad ja Bahama, *ingl* Bahamas. R Bahama Saarte Ühendus. P *ingl* Nassau
- Barbados (*ingl*). R = m. P *ingl* Bridgetown
- Belize (*ingl*). R = m. P *ingl* Belmopan

Costa Rica (*hisp*). R Costa Rica Vabariik. P *hisp* San José.

— Tm Kostariika

Dominica (*ingl*). R Dominica Ühendus. P *ingl* Roseau

Dominikaani Vabariik (*e*), *e* lüh Dominikaani, *hisp* República Dominicana. R = m. P *hisp* Santo Domingo

El Salvador (*hisp*). R El Salvadori Vabariik. P San Salvador. — M Maanimena tuleb väljaspool täppisteoseid arvesse ka *Salvador* (esisilbirõhuga)

Grenada (*ingl*) R Grenada Riik. P *ingl* Saint George's, *ingl* L St. George's. — Tm Grenaada

Guatemala (*hisp*). R Guatemala Vabariik. P *hisp* Guatemala (ka Ciudad Guatemala = Guatemala linn). — Tm Guatemala

Haiti (*e* ka saare nimena), *pr* Haïti. R Haiti (~ Haïti) Vabariik. P *pr* Port-au-Prince. — Tm Haiiti. — M Kirjapildiga *Haiti* sobib kahesilbiline hääldus rõhuga diftongil, kirjapildiga *Haïti* kolmesilbiline rõhuga kesksilbi *i*-l

Honduras (*hisp*). R Hondurase Vabariik. P *hisp* Tegucigalpa. — Tm Honduuras

Jamaica (*ingl*; *e* hääldus jamáika). R = m. P *ingl* Kingston. — M Jamaica on ühtlasi saare nimi

Kuuba (*kirjapildimugand e tavas*), *hisp* Cuba. R Kuuba (~ Cuba) Vabariik. P *hisp* La Habana. — M Vana sakslähtene *Havanna* on mõõndav näiteks ühendis *Havanna sigar* (nagu *Böömi kristall*). Väljaspool täppisteoseid võib arvesse tulla artiklita *Habana*

Mehhiko (*kirjapildimugand e tavas*), *hisp* México. R Mehiko (~ México) Ühendriigid. P Ciudad de México. — Tm linn Mexico (*aktsendita*). — M *Eur* kontekstides, kus maa või riigi mõiste välistatud, on pealinna nimena kasutusel ka *México*

Nicaragua (*hisp*.) R Nicaragua Vabariik. P *hisp* Managua

Panama (*e*; *esisilbirõhuga*), *hisp* Panamá. R Panama (~ Panamá) Vabariik. P Panamá. — Tm P *aktsendita* Panama

Saint Lucia (*ingl*), *ingl* L St. Lucia, R Saint Lucia Ühendus. P *ingl* Castries

Saint Vincent <ja Saint Vincent ja Grenadiinid> (*ingl* <+ e>), *ingl* L St. Vincent. R = m. P Kingstown

Salvador → El Salvador

Trinidad ja Tobago (*ingl* + e), *ingl* Trinidad and Tobago. R Trinidad ja Tobago Vabariik. P *ingl* Port-of-Spain <ka Port of Spain>

Lõuna-Ameerika

- Argentina** (*hisp*; e *hääldus* argentiina), e ka Argentiina. R Argentina (~ Argentiina) Vabariik. P *hisp* Buenos Aires
- Boliivia** (*e*), *hisp* Bolivia. R Boliivia Vabariik. P *hisp* Sucre, *valitsuse asukoht hisp* La Paz
- Brasiilia** (*e*), *port* Brasil. R Brasiilia (~ Brasili) Föderatiivvabariik. P *port* Brasília
- Colombia** (*hisp*), e ka *sks-~~vn-l~~* Kolumbia. R Colombia (~ Kolumbia) Vabariik. P *hisp* Bogotá. — M Ameerikas tehakse vahet *Colombia* ja *Columbia* vahel. Viimane on Põhja-Ameerikas korduv kohanimi, samuti Põhja-Ameerika või USA poeetiline nimi
- Ecuador** (*hisp*; e *esisilbirõhuga*). R Ecuadori Vabariik. P *hisp* Quito
- Guyana** (*ingl*; e *hääldus* gujaana). R Guyana Kooperatiivvabariik. P *ingl* Georgetown. — M Laiema maa-ala tähenduses ka *Guajaana*
- Paraguay** (*hisp*). R Paraguay Vabariik. P *hisp* Asunción. — Tm *aktsendita* Asuncion
- Peruu** (*e kirjapildimugand*), *hisp* Perú. R Peruu (~ Perú) Vabariik. P *hisp* Lima
- Suriname** (*holl*), e ka *Eur* Surinam. R Suriname (~ Surinami) Vabariik. P *holl* Paramaribo
- Tšiili** (*e*), *hisp* Chile. R Tšiili (~ Chile) Vabariik. P *hisp* Santiago
- Uruguay** (*hisp*). R Uruguay Idavabariik. P *hisp* Montevideo
- Venezuela** (*hisp*; e *hääldus* hisp-p venessueela või *sks-p* venetsueela). R Venezuela Vabariik. P Caracas

Aasia

- Filipiinid** (*e Eur-l*), *tagali* Pilipinas, *ingl* Philippines. R Filipiini Vabariik. P *ingl*, *Eur* Manila, *tagali* Maynila
- Hiina** (*e*), *hiina* Zhongguo. R Hiina Rahvavabariik; L Hiina RV ~ HRV. P *Eur* Peking, *hiina* Beijing
- India** (*e = ingl*). R India Vabariik. P *ingl* New Delhi. — M India ametikeeleks on kuulutatud mitteladinatäheline hindi keel, kuna inglise keel on «teine riiklik keel». Osariikidel on omad ametikeeled. — Pealinn New Delhi on territoriaalselt Delhi linna osa
- Indoneesia** (*e*), *indoneesia* Indonesia. R Indoneesia Vabariik. P *indoneesia* Jakarta
- Jaapan** (*e*), *jaapani* Nihon või Nippon (*hieroglüüfid on samad*). R = m. P Tōkyō (*jp*), e ka Tokio. — M Komis-

joni arvates tuleb väljaspool teatmeteoseid ja muid täp-
pistekste kõne alla pikkusmärkide ärajätmine jaapani
nimedest. Vrd ka; Ōsaka — Osaka, Kyūshū — Kyushu,
Hokkaidō — Hokkaido

Küpros (*kr*), *ladina elementidega transkriptsioonis Kypros*,
trg Kibris, uus-kr [kýpros]. R Küprose (~ Kyprose)
Vabariik. P *e tavas Nikosia*, tegelikult *trg Lefkoše, uus-kr*
[leukōsia]

Laos (*pr; e hääldus diftongiga*). R Laose Rahvademokraat-
lik Vabariik; L Laose RDV ~ LRDV. P *pr Vientiane*

Malaisia (*e*), *malai Malaysia*. R Malaisia Liit. P *malai*
Kuala Lumpur

Maldiivid (*e Eur-p*), *e ka sks-p Malediivid, ingl Maldive Is-*
lands. R Maldiivi (~ Malediivi) Vabariik. P *ingl Male*

Pakistan (*ingl*). R Pakistani Islamivabariik. P *Eur Islama-*
bad. — M Ametikeel on urdu keel (mitteladina kirjaga),
ajutiselt kasutatakse ka inglise keelt

Singapur (*e Eur-p*), *malai Singapura, ingl Singapore*. R
Singapuri (~ Singapura) Vabariik. P *Eur Singapur*,
malai Singapura, ingl Singapore. Tamil [singappūr]. —
M Teiste ametikeelte kõrval nimetatakse malai keelt «rah-
vus- ning ametikeeleks»

Sri Lanka (*ingl*). R Sri Lanka Demokraatlik Sotsialistlik
Vabariik. P *ingl Colombo*

Vietnam (*Eur*), *vietnami Viêt Nam (toonimärgiga Viêt*
Nam). R Vietnami (~ Viêt Nami) Sotsialistlik Vabariik;
L Vietnami (~ Viêt Nami) SV ~ VSV. P Hanoi (*Eur*),
vietnami Ha Nôi (toonimärkidega Hà Nôi). — M Ühte
sõnna kirjutamine ei laiene muudele Vietnami nimedele

Austraalia, Okeaania

Austraalia (*e*), *ingl Australia*. R Austraalia Ühendus. P
ingl Canberra

Fidži (*e kirjapildimugand*), *ingl Fiji*. R = m. P *ingl Suva*

Kiribati (*ingl*). R Kiribati Vabariik. P *ingl Bairiki*

Lääne-Samoa (*e + Eur*), *samoa Samoa i Sisifo, ingl Wes-*
tern Samoa. R = m ja Lääne-Samoa Iseseisvusriik. P
ingl, Eur Apia (M On kasutusel ka lihtsalt *Samoa*)

Nauru (*ingl; e hääldus diftongiga*), *nauru Naoero*. R Nauru
(~ Naoero) Vabariik

Paapua Uus-Guinea (*e; hääldus <-kinéa,> ka -kuinéa*),
ingl Papua New Guinea. R = m. P *ingl Port Moresby*,

mõnedel uuematel andmetel kannab sama linn Konedugu nime

Saalomoni Saared (*e; kogu saarestiku tähenduses S-s-*), *ingl* Solomon Islands. **R = m. P** *ingl* Honiara

Tonga (*tonga ja ingl*). **R** Tonga Kuningriik. **P** *tonga ja ingl* Nuku'alofa

Tuvalu (*ingl*). **R = m. P** *ingl* Funafuti

Uus-Meremaa (*e*), *ingl* New Zealand. **R = m. P** *ingl* Wellington

Vanuatu. **R** Vanuatu Vabariik. **P** Vila

Muudatusi. Uusi riike

Guinea ametlik nimetus maist 1984: Guinea Vabariik

Ülem-Volta nimi alates augustist 1984 on Burkina Faso *või* Bourkina-Fasso. *Kindlad andmed puuduvad*

Brunei Darussalam (*malai*), *lüh* Brunei. **R** Brunei Darussalami Riik. **P** *malai* Bandar Seri Begawan. — **M** Uus riik Aasias, Kalimantanil alates jaanuarist 1984

Saint Christopher ja Nevis (*ingl + e*), *lüh* St. Christopher ja Nevis. **R** Saint (~ St.) Christopheri ja Nevis Liit. **P** *ingl* Basseterre. — **M** Uus riik Lääne-Indias, Väikestes Antillides alates septembrist 1983. St. Christopheri saart nimetatakse mitteametlikult St. Kitts'iks

VAREM AVALDATUD JA SELGITATUD

Maade ja pealinnade nimed ning riiginimetuste tõlked (ladinatäheline rühm) : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1983, nr. 11, lk. 631—637

Ussisoo U. Kohanimed! — Sirp ja Vasar, 1984, 10. veebr.

OLULISEMAID EELTÖID

Saari H. Uus Haack ja meie: Koos ohkega Eesti NSV uue kaardi ees. — Keel ja Kirjandus, 1969, nr. 11, lk. 686—690

Saari H. Redaktsioonilisi märkmeid. — Keel ja Kirjandus, 1972, nr. 8, lk. 505—509

Saari H. Keelehääling. Tallinn, 1976, lk. 138—147

Erelt T. Vene, ukraina, valgevene, gruusia ja armeenia nimed eesti kirjas : (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). — Keel ja Kirjandus, 1976, nr. 6, lk. 351—357

Saari H. Sissejuhatus. — Rmt. : Nimekirjutusraamat. (Käsikiri «Valguse» kirjastuses.)

SISUKORD

Saatesõna — 3
Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni koosseis — 9

I. GRAMMATIKAT

muuseum-tüüpi sõnade käänamine — 10
ne- ja *s-*sõnade morfoloogia — 21
kõnelema-tüüpi verbide muutmine — 29
õppima- ja *muutama*-tüüpi verbide muutmine — 31
Tingiva kõneviisi vormistik — 36

II. ÕIGEKIRI JA TAHESTIK

Verbide kokku- ja lahkukirjutamine — 39
Muutumata sõnade kokku- ja lahkukirjutamine — 45
Lühendite õigekeelsus — 51
Tähestiku-, hääldus- ja transkriptsiooniseiku — 60

III. SÖNASEIKU

Pronoomenite *üksteise* ja *teineteise* ning *oma* ja *enda* kasutamine — 66

IV. NIMEKORRALDUS

Maade ja pealinnade nimed ning riiginimetuste tõlked (ladinatäheline rühm) — 73

Вестник литературного языка с 1976 г. по 1983 г. Решения Республиканской ортологической комиссии. Составители Тийу Эрелт и Хенн Саари. На эстонском языке. Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, «Валгус».

Toimetaja H. Seppo. Kunstiline toimetaja R. Eilsen. Tehniline toimetaja M. Pall. Korrektorid S. Uustare, E. Martoja

ИБ № 4811

Laduda antud 12. 06. 84. Trükkida antud 07. 02. 85. MB-01318. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri *Literaturnaja*. Kõrgtrükk. Tingtrükipoognaid 4,62. Tingvärviõmmiseid 4,84. Arvestuspoognaid 5,44. Trükiary 12 000. Tellimuse nr. 2354. Hind 25 kop. Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. H. Heidemann nim. Trükikoda, 202400 Tartu, Ülikooli 17/19.

25 kop.

321.619

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

Z-12196